

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

SENEGAL YEREL İLİM MECLİSLERİNDE MÂLİKÎ FIKHI
ÖĞRETİMİ-Tivaouane Medresesi Örneği

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
DIOULDE LAME

DENİZLİ, 2023

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Senegal Yerel İlim Meclislerinde Mâlikî Fıkıhı Öğretimi-Tivaouane
Medresesi Örneği-

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DIOULDE LAME

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Sefa ATİK

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Enstitü Bilim Dalı: İslâm Hukuku

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**Senegal Yerel İlim Meclislerinde Mâlikî Fıkhı Öğretimi-
Tivaouane Medresesi Örneği**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Dioulde Lame

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Öğr. Üyesi Sefa ATİK

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : İslam Hukuku

“Bu tez 03/11/ 2023 tarihinde yüz yüze olarak yapılmış olup aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”	
JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Doç. Dr. Öğr. Üyesi Sefa ATİK	BAŞARILI
Doç. Dr. Mustafa TÜRKAN	BAŞARILI
Dr. Öğr. Üyesi Recep KIRCI	BAŞARILI
	

BEYAN

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Dioulde Lame

03.11.2023

ÖNSÖZ

İslâm dini müntesiplerinin amelî hayatını fıkıh ilmi aracılığı ile düzenlemektedir. Yani İslâm mükellefin ibadet, muâmelât, ticaret, ceza ve miras hukuku gibi pratik hayatta karşılaştığı muhtelif soru ve sorunlara dair şer‘î bildirimler göndermiştir. Dolayısıyla mükelleften sadır olan ve mükellefe taalluk eden ibadet, muâmelât, ticaret, ceza ve miras hukuku gibi tüm fiillere yönelik gelen şer‘î bildirimleri hukuk diline çevirerek bir hukuk formu üzerinden mükellefin bireysel ve toplumsal hayatına dair müdahalelerde bulunmaktadır. İslâm dinî tüm bu müdahaleleri mezhep dediğimiz belirli ilke ve sistematığı olan Hukuk Okulları aracılığı ile yapmaktadır. Yaşayan Hukuk Okulları olarak Hanefî, Mâlikî, Şâfî ve Hanbelî mezhepleri öne çıkmakta ve bunlardan Mâlikî Hukuk Okulu Afrika bölgesinde etkili olmaktadır. İşte bu çalışma Afrika kıtası Senegal ülkesi Tivaouane yerel bölgesinde devam eden Tivaouane yerel medresesinin Mâlikî fikhî öğretimini ve bölgeye etkisini ele almaktadır. Çalışmam boyunca desteğini esirgemeyen (YTP) Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na, Danışman hocam Doç. Dr. Sefa Atik, hocalarım Doç. Dr. Mustafa Türkan ve Dr. Öğretim Üyesi Recep Kırıcı'ya teşekkürlerimi borç bilirim.

Dioulde LAME

Denizli, 2023

ÖZET

Pamukkale Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: Senegal Yerel İlim Meclislerinde Mâlikî Fıkıhı Öğretimi-Tivaouane Medresesi Örneği	
Tezin Yazarı: Dioulde LAME	Danışman: Doç. Dr. Sefa ATİK
Kabul Tarihi: 03.11.2023	Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 89 (tez)
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri	Bilimsel Dalı: İslâm Hukuku
<p>İslâm'ın Senegal'e girişi ilk olarak fetihlerle gerçekleşse de zaman içerisinde ticaret yolları aracılığıyla Müslümanların bölgeye girmesiyle gerçekleşmiştir. İslam'ın bölgeye girişiyle birlikte çeşitli mezheplerde yaygınlaşmış ve Senegal'de özellikle Mâlikî mezhebi tutulmuştur. Mâlikî mezhebinin Senegal'de yaygınlaşmasının sebebi diğer Afrika coğrafyalarında olduğu gibi Mâlikî âlimlerin bu coğrafyaya göç etmesi ve burada İslâm'ın yaygınlaşması için gayret göstermeleri ve Afrika'nın bazı yerel değer ve geleneklerinin Mâlikî mezhebinin örf ve uygulamalarıyla çatışmayarak, uyumlu olması dolayısıyla mezhebin kolaylıkla kabul edilmesidir. Senegal'de Mâlikî mezhebinin kabul edilmesiyle birlikte mezhep içi uygulamalar ülkedeki medreselerde de kendini göstermiştir. Bu çalışmada Senegal'deki yerel ilim meclislerinde ve medreselerinde Mâlikî mezhebinin rolünden bahsedilmiştir. Senegal'in en önemli medreselerinden Tivaouane medresesi, Mâlikî fıkıhının yaygınlaşmasında etkili olan çok sayıda âlim yetiştiren bir kurumdur. Çalışmada söz konusu medresenin devletle ilişkisi, medrese müfredatı, medresenin fıkıh anlayışı ve günümüz fıkıh meseleleri hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Medresenin, Senegal'de yaygın olan kadın sünneti gibi yerel fıkıh meseleleriyle ilgili görüşlerine ve medresede eğitim gören öğrenciler için zorunlu olan uygulamalara da temas edilmiştir. Çalışmada son olarak Tivaouane medresesinin, Senegal'de yerel bir cemaate dönüşmesi sürecinden de bahsedilmiştir.</p>	
Anahtar Kelimeler: Senegal'de Mâlikî mezhebi, Tivaouane medresesi, Senegal yerel fıkıh meseleleri.	

ABSTRACT

Pamukkale University Institute Of Islamic Sciences

Abstract Of Master Thesis

Title of the Thesis: Senegal Yerel İlim Meclislerinde Mâlikî Fıkhı Öğretimi-Tivaouane Medresesi Örneği	
Author: Dioulde LAME	Supervisor: Assoc. Dr. Sefa ATİK
Date : 03.11.2023	Nu. of pages: viii (pre text) + 89 (tez)
Department: TheBasic Islamic Sciences	Subfield: Islamic Law
<p>Although Islam's entry into Senegal initially began through conquests, it was later occurred through the entry of Muslims into the region by trade routes. With the arrival of Islam in the region, it developed into several Mezhabs, with the Mâliki Mezhhab emerging as particularly popular in Senegal. The Mâliki Mezhhab extended in Senegal due to the movement of Mâliki scholars to this geography as in other African geographies and made efforts to introduce Islam in Senegal, and some of the local African values and traditions are compatible with the Mâliki Mezhhab's traditions and practices, so theMezhabt was easily accepted. With the acceptance of the Mâliki Mezhhab in Senegal, intra-sectarian practices also manifested themselves in the madrasahs in the country. In this study, the role of the Mâliki sect in local scientific councils and madrasas in Senegal is mentioned. Tivaouane Madrasa, one of the most important madrasa in Senegal, is an institution that educates many scholars who were influential in the spread of Mâliki Fikih. In the study, the relationship of the madrasa in question with the state, the madrasah curriculum, the madrasah's understanding of fikih and its views on today's fikih issues are included. The views of the madrasa on local fikih issues such as female circumcision, which is common in Senegal, and the compulsory practices for students studying in the madrasa are also touched upon. Finally, the process of turning the Tivaouane madrasa into a local community in Senegal is also mentioned in the study.</p>	
Keywords: Mâliki Sect in Senegal, Tivaouane madrasa, Local fiqh issues in Senegal	

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
GİRİŞ.....	1
I. ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI, YÖNTEM VE KAYNAKLARI.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
1. SENEGAL, İSLÂM'IN GİRİŞİ, MÂLİKÎ MEZHEBİ VE SENEGAL'DE YAYILMA YÖNTEMİ HAKKINDA TANITIM BİLGİSİ.....	5
1.1. Coğrafi Olarak Senegal.....	5
1.2. Toplumsal Olarak Senegal.....	6
1.3. Siyasî Açından Senegal.....	8
1.4. Kültürel Olarak Senegal.....	10
1.5. İslâm'ın Senegal'e Girişi ve Yayılması.....	12
1.5.1 Senegal'de İslâm'ın Yayılmasına Yardım Eden Faktörler.....	13
1.6. Kısaça Mâlikî Fıkhı.....	16
1.6.1 Senegal'de Mâlikî Mezhebinin Yayılmasındaki Faktörler.....	19
1.6.1.1 Mezhebin Yayılmasında Etkili Olan Coğrafi Faktörler.....	20
1.6.1.2 Mâlikî Mezhebinin Yayılmasında Etkili Olan Siyasî Faktörler.....	20
İKİNCİ BÖLÜM.....	22
2. TİVAOUANE MEDRESESİNİN TARİHİ, ŞUBELERİ, SENEGAL'DEKİ MÂLİKÎ FIKIH MECLİSLERİ VE ÖNDE GELEN ÂLİMLERİ HAKKINDA GENEL BİLGİ.....	22
2.1. N'dar Medresesi.....	23
2.2. Touba Medresesi.....	24
2.3. Kaolack Medresesi.....	25
2.4. Tivaouane Medresesi.....	26
2.5. Senegal'deki Kadim Fıkıh Merkezlerinin En Önemlileri.....	27
2.5.1. Pir Üniversitesi.....	27
2.5.2. Kôkî Merkezi.....	28
2.5.3. Al-Falah Enstitüsü.....	29
2.6. İlim Meclislerindeki Ders Kitapları.....	30
2.7. Coğrafi Olarak Tivaouane Bölgesi, Tivaouane Medresesinin Tanıtımı, Tarihi ve Kuruluşu.....	35
2.7.1. Medrese Genel Müdürünün Kısa Bir Biyografisi.....	36

2.7.2.	Tivaouane Medresesinin Türü ve Klasik ve Modern Medreseler Arasındaki Fark	36
2.7.3.	Medresenin Yönetim Süreçleri	37
2.7.3.1.	Tivaouane Medresesinin Şubeleri	37
2.7.3.2.	Medresenin Malî ve İdari İşleri	37
2.7.3.3.	Medresenin İdaresi	38
2.7.3.4.	Öğrencilerin Tivaouane Medresesine Kayıt Şartları	38
2.7.3.5.	Hocaların Seçim Şartları	38
2.7.3.6.	Tivaouane Medresesinin Hedefleri	38
2.7.3.7.	Tivaouane Medresesinin Senegal’de Cemaatler Oluşturması	39
2.7.3.8.	Medresenin Devletle Alakası	39
2.7.3.9.	Devlet Medresenin İşlerine Karışır mı? Veya Medrese Devlet İşlerine Karışır mı?	39
2.7.3.10.	Medresenin Resmî Okullarla İlişkisi	40
2.7.3.11.	Medresenin Yerel Medreselerle İlişkisi	40
2.7.3.12.	Tivaouane Mescidinin ve Halkasının Senegal’deki Konumu	41
2.7.3.13.	Senegal’de (Zaviye) Medresenin Anlamı	42
2.7.4.	Medresenin En Önemli Âlim ve Fakihleri	43
2.7.4.1.	Şeyh Hacı Mâlik Sy (1853-1922)	43
2.7.4.2.	Şeyh Aboubakri Sy. (1885-1957)	47
2.7.4.3.	Şeyh Abdoul Aziz Sy Dabakh (1904-1997)	49
2.7.4.4.	Şeyh Muhammed Mansour Sy Borom Daraji (1925-2012)	50
2.7.5.	Tivaouane Medresesinde Eğitim Programı ve Aşamaları	51
2.7.5.1.	Temel Eğitim Aşamaları	52
2.7.5.2.	Orta Eğitim Aşamaları	58
2.7.5.3.	Son Eğitim Aşamaları	61
2.7.6.	Medreseden Mezun Olanların Durumu	69
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		71
3.	BAZI MODERN FIKHÎ MESELELER HAKKINDA MEDRESENİN GÖRÜŞLERİ	71
3.1.	Erkeklerin Kadınlarla Karışması	71
3.2.	Medresenin Televizyon Hakkındaki Görüşü	72
3.3.	Hayız Halinde Kızlara Eğitim ve Öğretimin Caizliği	74
3.4.	Namaz ve Oruç Gibi İbadetler Medresede Öğrencilere Zorunlu Mudur?	75
3.5.	Tivaouane Medresesinde Nikah Hutbesi Metodu	77
3.6.	Senegal’de Kadınların Sünneti	78
3.7.	Senegal’deki Miras Uygulaması ve Medresenin Miras Hakkındaki Görüşü	79

3.8. Yer Fıstığı Tahılının Zekâtı Konusunda Medresenin Görüşü	80
SONUÇ.....	82
KAYNAKÇA	84
EKLER.....	89

GİRİŞ

İslâm'ın milâdî 11. yüzyılda Senegal topraklarına girmesiyle beraber Senegalliler fıkhıta Mâlikî mezhebine bağlı kalma ve bu mezhebe önem vermenin yanı sıra Senegal'in her bölgesinde İslâm'ın şiarlarını yerleştirmeye var güçleriyle çalışmışlardır. Mezhebin memleketin her bölgesine ulaşıp yayılmasından sonra Senegalliler mezhebi ve mezhebin usûl ve fîrûunu öğrenmeye yöneldiler. Bu konuda memleketin her yanından büyük âlimler geldiler ve Mâlikî fikhına hizmet ve onun yayılması için Senegal topraklarında pek çok meclisler düzenlediler. Senegalli fukahanın Mâlikî mezhebine önem vermesinden dolayı onların ibadetlerine, fetvalarına ve muâmelâtlarına yansıyan büyük bir sonuç ortaya çıkmıştır. Mezhebe önem verme bağlamında Senegal meclislerinde veya bilinen Moritanya sınırlarında mezun olan âlimler memleketin her yerinde klasik veya gelenekçi olmasıyla bilinen meclisler ve medreseler kurdular. Bu meclislerin bazılarının üslûp ve metotları belirlenmiş iken bazılarının üslupları ise farklıdır. Fakat bununla beraber söz konusu medreselerde ders verilen Mâlikî kitapları aynıdır. Yerel medreselerden biri olan Tivaouane medresesi tarih boyunca Mâlikî fikhında, Arapça dil ilimleri ve şer'î ilimlerle bağlantılı olan diğer ilimlerde ehliyetli nesilleri mezun etmeyi başarabilmesiyle diğer meclisler arasında temayüz etmiştir. Medresenin Mâlikî fikhındaki ışığı bir asır veya daha fazla bir zamandan beri yayılmaktadır.

Tivaouane medresesine ve ondan çoğalan meclislere bakan kimse; başlangıcından beri bu medreselerdeki ilmî hareketin eşsiz metodunu ve üstün üslûbunu koruyup sürdürmek amacının var olduğunu görebilmektedir. Bu durum aynı zamanda araştırmacıları bu meclislerin hakikatini, toplumdaki etkisini, İslâmî değerleri sağlamlaştırma çabasını ve ayrıca Mâlikî fikhına eğiliminin sebeplerini öğrenmeye sevk etmelidir. Tüm bu sebepler bizi Senegal'deki Mâlikî fikhını ve mezhebi yayma, telif ve eğitim hizmeti çalışması yapan meclisleri çalışma konusu olarak seçmeye sevk eden şeylerdir.

I. ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI, YÖNTEM VE KAYNAKLARI

Senegal'deki Mâlikî fikhı eğitimini veren ve onu yayan yerel meclisler hakkında araştırma eksikliği bulunmaktadır. Özellikle Senegal'deki yerel meclislerin en büyüğü sayılan, Senegal topraklarındaki sömürgecilik faaliyetleri döneminde gelişip büyüyen ve bütün zorluklar ve meydan okumalar karşısında ülkenin genelinde Mâlikî fikhını yaymak

için direnen bir medrese olan Tivaouane medresesi hakkında bilgi eksikliği bulunmaktadır. Bunun nedenini ise Senegal'deki yerel meclisleri tanıtmak için gereken önemin verilmemesi ve layık olduğu şekilde dünyaya sunulmaması oluşturmaktadır. Bu konuda medresenin karşılaştığı iki zor durum var ki bunlar; harici zorluk yani sömürgeciliğin olmasıdır. Dahilî zorluk ise aynı Mâlikî mezhebini yayma misyonunu yüklenen başka meclislerin de var olmasıdır.

Bu çalışmanın ana konusunu telif ve eğitim bakımından Mâlikî mezhebinin yayılması misyonunu yerine getirmede Tivaouane medresesinin sömürgecilik faaliyetleri süreçlerinde kültürel değerlere sarılarak dış etkilere direnmesi ve klasik medrese modelini sürdürmesi oluşturmaktadır. Medresenin mezhebe hizmet konusundaki sergilediği usûl ve yönteminin bilinmesi önem arz etmektedir.

Konuyu Seçme Sebeplerimiz şunlardır:

- 1- Mâlikî mezhebini Türkiye ilim dünyasına tanıtmaya arzusu.
- 2- Senegal âlimlerinin Mâlikî mezhebine katkıları.
- 3- Batı Afrika yerel ilim meclisleri arasındaki Tivaouane medresesinin yeri ve diğerleri arasında öne çıkan temel vasıfları anlamak.
- 4- Tivaouane medresesi âlimlerinin klasik Mâlikî mezhebine katkılarını ortaya koymak.
- 5- Tivaouane medresesi âlimlerinin modern bazı meseleler hakkındaki görüşlerini öğrenme isteği.

Dolayısıyla çalışma şu konulara cevap aramakta ve bu konuları kendisine mesele edinmektedir:

- 1- Tivaouane medresesinde Mâlikî fikhının eğitimi ve medresenin mezhebi yayması hangi şartlarda olmuştur?
- 2- Senegal'deki klasik eğitim yapan ilmî meclisler arasında medresenin konumu nedir?
- 3- Senegal'deki yerel medreseler içinde diğerlerinden onu ayıran, öne çıkaran farklar nelerdir?
- 4- Bu medresenin en önemli ve öne çıkan âlimleri kimdir?
- 5- Senegal ve komşu bölgelerde Mâlikî fikhının eğitimi ve yayılması için medresenin benimsediği araç gereçler nelerdir?

6- Ortaya çıkışından beri günümüze kadar medresenin mezun ettiği kuşakların istihdamı nasıl olmaktadır?

7- Medresenin Mâlikî fikhî eğitiminde benimsediği kitapları ve içeriklerini tanıtmak.

Araştırmanın Metodu:

1- Tümevarım yöntemi. Çalışmada Mâlikî fikhî eğitimi ve yayılması konusunda önemli bir yer tutan klasik Tivaouane medresesi ve şubeleri tümevarım ve gözlem yöntemi ile ele alınacaktır.

2- Analiz yöntemi. Çalışmada bu medresede okutulan kitaplar ele alınıp, içerikleri üzerinde durulacaktır.

3- Senegal tarihinden, İslâm'ın girişinden ve Mâlikî mezhebinin orada yayılmasından bahseden tabakât kitaplarından faydalanılacaktır.

4- Çalışma konusuna dair oradaki ilmî dergi yayınlarından istifade edilecektir.

5- Yerel meclislerde görevli Mâlikî fikhî eğitimiyle meşgul olan yetkililerle röportaj yapılması.

6- Konu ile ilgili makalelerin, araştırmaların ve yazıların yayınlandığı internet siteleri.

Önceki Çalışmalar:

Araştırma çerçevesinde Senegal'deki yerel ilmî meclislerde Mâlikî fikhî eğitimi veren ve Tivaouane medresesini örnek alan araştırma ve kitaplara dair yaygın bir kaynakçaya rastlanılmasa da aşağıdaki kısıtlı yayınlardan istifade edilmiştir:

1- Senegal'in Kuzeyindeki Yerel İlmî Meclislerde Mâlikî Mezhebi Fikhî Eğitim-Öğretimi: "Bokidiawe" isimli doktora tezi çalışmasıdır. Bu çalışma Muhammed Sâid Cah'a ait ilgili medresenin metodunu değerlendirme ve analiz çalışmasıdır. Yazar bu tezinde Senegal'deki fikhî eğitiminden ve Senegal'in kuzeyinde bulunan en meşhuru olan Bokidiawe medresesinin tarihinden ve medresenin metodundan bahsetmiştir. Bizim çalışmamız ise Senegal'in batısındaki yerel ve klasik bir medreseyi ele almakta ve bu çalışmadan bu yönüyle ayrılmaktadır.¹

2- Hacı Mâlik Sy Hayatı ve Islahçı Fikirleri. Bu araştırmayı yüksek lisans tezi olarak Senegalli bir öğrenci yazmıştır. (Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Minnesota

¹ Saîd Ca, *Senegal'in Kuzeyindeki Yerel İlmî Meclislerde Mâlikî Mezhebi Fikhî Eğitim-Öğretimi: "Bokidiawe" medresesinin metodunu değerlendirme ve analiz çalışmasıdır- 1990-2015* (Melezya: Uluslararası İslami Üniversitesi-Malezya, 2019).

Üniversitesi Senegal Bölümü) 2021. Yazarın yöntemi Tivaouane medresesini örnek olarak Senegal'deki yerel ilmî meclislerde Mâlikî fikhî eğitimine yoğunlaşma olmadan, Hacı Mâlik Sy'nin hayatı ve Senegal'deki Mâlikî fikhını kaleme almasıdır. Yazar sadece Hacı Mâlik Sy'nin hayatı üzerinden Mâlikî fikhına odaklanmış ancak medreseye odaklanmamıştır. Bizim çalışmamız ise ilgili medreseye fikhî eğitimi mihverinde odaklanmaktadır.²

3- Senegal'deki Kur'ân kursları. Bu araştırmayı Mehdi Sâtî yazmış ve milâdî 1990 yılında Afrika Araştırmalar Dergisi'nde yayınlanmıştır. Bu araştırmada yazar sömürgecilik karşısında Kur'ân kurslarını, medreselerin eğitim ve öğretim programlarını ve Senegal'deki Mâlikî fikhî eğitim metodunu ele almıştır. Bizim araştırma konumuza değinmemiştir.³

² Muhammed Faye, *el-Hâc Mâlik Sî Hayâtuhu ve Âfkaruhu'l-İslahiyye* (Senegal: Câmiatü'l-Minnesota el-Amriki Far'ü Senegal, 2021).

³ Mehdi Sati, "Dârâtü tahfîzü'l-Kur'âni'l-Kerîm fî's Senegal", *Merkezü'l İslami el-İfrîkî fî'l-Hartûm* (1990), blm. Dirâsât İfrîkiyye.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SENEGAL, İSLÂM'IN GİRİŞİ, MÂLİKÎ MEZHEBİ VE SENEGAL'DE YAYILMA YÖNTEMİ HAKKINDA TANITIM BİLGİSİ

1.1. Coğrafi Olarak Senegal

Senegal, Afrika'nın batısında yer alan bir devlettir. Senegal'e ve coğrafi konumuna ışık tutmadan önce Senegal kelimesinin kökenine ve ortaya çıkışına değinilecektir. Eskiden beri tarihçiler arasında “Senegal” lafzının kökeninin ne olduğu konusunda ihtilaf vardır. Bu ihtilaf “senegane”, “insegan” veya “sanhace” kelimelerinden geldiğine dair belirsizlikten kaynaklanır. Baktığımızda Senegal lafzı “lam” ekiyle eski kaynaklarda geçmemektedir. Ancak Avrupalılar, Arapların kullandığı “nun” harfini tahrif ederek kelimenin sonuna lam eklemişlerdir. Bu anlam nehir tarafına düşen eski sömürge bölgesine Fransız sömürgesinin verdiği isimdir. “İnsegan” kelimesi “*el-Vasîd fi Terâcimi Üdebâ-i Şenkîl*” kitabında geçtiği gibi Senegal nehri güneylerinde bulunan beldelerden birinin ismidir. el-Bekrî'nin başkentini “sangana” olarak isimlendirdiği eski Tukulor Devleti bunu genel olarak kullanmıştır. Portekizlere gelince Kuzey Afrika'da uzun bir dönem çölde yaşayan kabileye nispetle onlar “sanhace” ismini vermişlerdir. Daha sonra Portekizliler bu ismi coğrafi keşifler sırasında yeni bölgeler için de kullanmışlardır.⁴

Sözlü anlatılarda rivayet edildiğine göre bir grup insan buldukları bölgeyi balıkçılara sormuşlar. Onlar da gemilerini sorduklarını zannederek “sunugal” (yani gemimiz) diyerek cevap vermişlerdir. Bu cevap sonrasında bölgeye “Senegal” ismi verilmiş ve bölgenin adı olarak kullanılagelmiştir.⁵

Konumu: Senegal, Afrika Kıtası'nın batısının en uzak bölgesinde yer alır. Batısında Atlas Okyanusu onu sınırlarken, kuzeyde Moritanya İslâm Cumhuriyeti yer alır. Doğuda Mali Cumhuriyeti, güneyde de Konakri (Gine Cumhuriyeti'nin başkenti) ve Gine-Bissau Cumhuriyeti yer alır.⁶

Senegal'in yüzölçümü 197.167 kilometrekaredir. Topraklarının büyük bölümü düz, geniş, alçak ve yayılmış kumlardan oluşur ve özellikle güneydoğu bölgesi deniz seviyesinden 650 rakımı geçmez. Ayrıca Senegal birçok su yolundan da faydalanır.

⁴ Muhammed Kîbâğî, *et-Ta'limü'l-âm fî's Senegâl fî dav'il-bedîli'l-cemâhirî* (Akâdemiyetü'l-Fikri'l-Cemâhirî, 2006), 1/34.

⁵ Ahmed Lo, *Tecrübetü'l-medârisi'l-Kur'âniyye's- Senegâliya fî ta'limi'l-luğati'l Arabiyye* (Medresetü Kôkî Nümûzec) (Ma'hedü'l Hartum el-Düveli, 2012), 20.

⁶ Abdülkâdir Muhammed Seylâ, *el-Müslimûn fî's-Senegâl: Me'âlimü'l-Hâdir ve Afâku'l-Müstakbel* (Katar: Riâsatü Mehâkimü's-Şer'iyye ve's-Şüûni'd-Dîniyye fî Devleti Katar, 1986), 1/24.

Bunlardan en önemlisi batısını 500 kilometre uzunluğunda kuşatan Atlas Okyanusu'dur. Aynı şekilde Senegal'in topraklarının içinden de pek çok nehir ve göller akar. Bunlardan en önemlileri ise Senegal Nehri, Gambiya Nehri, Casamance Nehri ve Seine Saloum Nehri'dir.⁷ Bu su kaynakları halkın ülke içinde ve komşu ülkeler arasında ulaşımını kolaylaştırmada rol oynadığı gibi ülkenin içme, sulama suyunu sağlamada, gemiciliği ve avcılığı kolaylaştırmada büyük rol oynar. Senegal ile Moritanya arasında avcılık alanında anlaşmalar imzalanmış olmasının sebebi iki ülke arasında akan Senegal Nehri'nin bulunması ve iki devletin de Atlas Okyanusu'na sınır olmasıdır.⁸

1.2. Toplumsal Olarak Senegal

Senegal toplumunun nüfusu 2011 yılındaki son istatistiklere göre 13 milyon 700 bin kişiye ulaşır.⁹ Bu sayı farklı kabileler arasında dağınık olarak bulunur. En önemli bölgelerinde Wolof, Pulaar, Jola veya Mandinke gibi kabileler bulunmakta ve yerli dil konuşmaktadırlar. Bu kabilelerden nüfusun %35'i Wolof Kabilesi olup yerel dil konuşmaktadır. Diğer kabilelerden Pulaar, nüfusun %25'inin oluşturmakta, Ferlu ve Diolof bölgelerinde yayılmış bulunmaktadır. Serer Kabilesinin çoğu ise Seine, Salum ve Thies bölgelerinde oturmaktadır. Bu kabile nüfusun %15'ini oluşturup İslâm'ın geç girdiği kabilelerden olduğu bilinmektedir. Jola Kabilesi nüfusun %4'ünü temsil eder. Bu kabile halkı güney sakinlerinden olup pirinç çiftçiliğiyle uğraşırlar. Aynı zamanda başkent Dakar'da belirli bir yerleşimleri vardır. Bölgeleri de Senegal'in en büyük bölgelerinden sayılır. Mandinke Kabilesi %3'ünü, Soninke %1,1'ini, Fransız ve Lübnan azınlıkları %1'i, diğer kabileler de %9,4'ü oluşturur. Nüfus gelişim oranı da 2008 tahminlerine göre %2,58'dir.¹⁰

Senegal, toplumsal açıdan bakıldığında her birinin kendine has dili olmakla beraber yirmi kabileden oluşur. Bu kabilelerin en önemlileri şunlardır:

1. Wolof Topluluğu: Senegal ülkesinde halkın sayı bakımından en büyüğüdür¹¹. Toplam nüfusun %43,3'ünden fazlasını oluşturur. Asıl yerleşkeleri ülkenin kuzeybatı, batı ve orta batı bölgesidir. Şehir merkezlerinin çoğunda bulunurlar. Dilleri de diğer dillerden -hatta resmi ve idarî dil olan Fransızcadan- daha yaygındır.

⁷ Ali Tûrî, "Nâfizâ ani's-Senegâl", *Mecelletü'z-Ziyâ* 20 (2011), 4.

⁸ Ali Tûrî, "Nâfizâ ani's-Senegâl", 4.

⁹ "es-Senegâl-el-Ma'rife", *www.marefa.org* (2023).

¹⁰ "es-Senegâl-el-Ma'rife" (2023).

¹¹ Âmir Sambâ, *el-Edebü'l-Senegâl'l-Arabî*, (Cezâyir: eş-Şerikâtü'l-Vataniyye li'n-Nasri ve't-Tavzih, 1987), 14.

Wolof Topluluğu ziraat ve ticaretle uğraşır. Genel ve özel sektörlerde işlerin çoğunu ellerinde tutarlar. Devletin siyasî ve idarî yapısındaki yüksek kadroların %80'inden fazlası da ellerindedir. Wolofların İslâm'la tanışma serüvenine gelince İslâm ilk önce onlara ulaşmıştır.¹²

2. Serir Topluluğu: Wolof topluluğuyla beraber pek çok bölgeye yerleşmişlerdir. Ancak birinci derecede batı sahili ve orta batıda toplamışlardır. Ziraatla uğraşırlar. İslâm aralarında nispeten yakın bir zamanda yayılmıştır. Serir Topluluğu'ndan Hristiyanlığı benimseyenler de olduğu gibi kahinleri ve takipçileri olan geleneksel inançları yaşatanlar da vardır. Serir Topluluğu'nun Müslümanları Ticaniyye ve Müridiyye¹³ tarikatına mensuptur. Senegal'de bu tarikatların önemli âlimleri vardır. Şeyh Cemalettin Şiybetü'l-Hamd Cof, Şeyh Şiybetü'l-Hamd Cof Kur'ân Kursu, Terbiye, Eğitim, Davet ve İrşad Enstitüsü'nün kurucusudur.

3. Soninke Kabilesi: Senegal kabilelerinden biridir. Sayıları diğer kabilelerle kıyaslandığında azdır. Onlar İslâmî Gana ülkesinden Sır Küliyy'nin torunlarıdır. Milâdî 12. yüzyılda "Toklör" ile sıkı ilişki içinde bulunmuşlardır. Bugün de Senegal'in kuzeyinde "Bakel"de yoğunlaşmaktadırlar. Çoğu "Cevle"ye katılan tüccarlardır. "Sır Küliyy" kelimesi onların diline göre kırmızı adam demektir. Bu benzetmenin nedeni Berberîler ile¹⁴ karışmalarından sonra renklerinin açılmasından dolayıdır. Kabileler içinde ilim meclisleri çokça yaygındır ve fakihleri vardır. Şeyh Hacı Bana Bah ise bölgedeki Mâlikî mezhebi fakihlerinin büyüklerinden biridir. Şeyh Caver köyünde doğmuştur. Bu köy Senegal'in doğusunda Bakiyl bölgesinde eskiden beri ilimle şöhret kazanmış bir Soninke köyüdür. Üç farklı topluluğa üç ilmî fikhî meclis (orta büyüklükte medrese) tertip edilmiştir. Şeyhin babası işte bu meclislerin birinin müdürü olarak görev yapmıştır.¹⁵

4. Jola Kabilesi: Büyük aşiretlerin toplamı olarak bilinen bir kabiledir. Onların büyük çoğunluğu alt bölgelerde otururlar. Ülkenin güneybatısında bulunan ve bol yağmurlar sayesinde toprağı verimli olan Ezmanis bölgesine benzemektedir. Jola Kabilesi ziraat ile özellikle pirinç ziraatıyla uğraşırlar. Onların içinde Katolik ve

¹² Âmir Sambâ, *el-Edebü'l-Senegâli'l-Arabî*, 14.

¹³ Abdülkâdir Muhammed Seylâ, *el-Müslimûn fi's-Senegâl: Me'âlimü'l-Hâdir ve Afâku'l-Müstakbel*, 1/27-28.

¹⁴ Mehdî Sâti Sâlih, *el-İslâm ve tedâhü'l-sekâfât fi's-Senegâl* (Hartum: Dâru Câmiatü İfrîkiyye'l-Âlemiyye, 2006), 1/21.

¹⁵ Şeyh Abdullâh Ba, *Evvelü dâiyeti Süninki İştêre fi'l-Ğarb*, 2013, 1/3.

putperestler vardır. Onların İslâm'a girmeleri ise komşuları olan Mandalika eliyle gerçekleşmiştir. Onlardaki Müslüman oranı %70'e ulaşır. Jola halkı Senegal nüfusunun %9'unu oluşturur.¹⁶ Bu bölgede ilmî meclislerin bulunması nadir rastlanan bir durumdur. Bu nedenle çocuklar başka bölgelere Mâlikî mezhebini öğrenmeleri için gönderilirler.

Senegal'de kabilelerin bulunmasının yanında üzerinde durulması gereken bir diğer konu ise Senegal toplumunda farklı toplumsal sınıfların, sosyal katmanların bulunmasıdır. Onlar:

1. Soylular sınıfı; beylerden, milletvekillerinden, büyük devlet adamlarından ve siyasi gücü elinde bulunduranlardan oluşur.

2. Özgürler sınıfı; çiftçilerden, âlimler ve halkın genelinden oluşur. Bazı topluluklarda onlara "Badolo" ismi verilir. Bu da fakirleşenler ve zayıf düşürülmüşler anlamındadır.

3. Meslek sınıfı; dokumacılar, balıkçılar, ayakkabıcılar, şarkıcılar gibi pek çok gruptan oluşur.

4. Köleler sınıfı; mülk kölesi ve başkalarının kölesi olmak üzere iki çeşittir. Birinci grup kralların hizmetçisi olmasından ötürü yalnızca isim olarak köledir.

Senegal toplumunda elde edilen gelişmeye rağmen bu gruplar özellikle iç bölgelerde, bilhassa kırsalda toplumsal bir gerçeklik olmaya devam etmektedir. Mesela özgürler sınıfı meslek sınıfıyla evlilik yoluyla bir akrabalığı kabul etmez. Ancak köleler önceki zamanlara kıyasla aynı durumda değildir. Fiilen hür, mânevî olarak köledirler. "Burada şuna işaret etmek yerinde olacaktır. Fransa sömürgeciliği, onlara karşı çıkan üst tabakaları yıkmak için alt toplumsal tabakalardan yardım almıştır. Bu da daha önce ezilen grupların eliyle onları ezmeyi amaçlamalarından dolayıdır."¹⁷

1.3. Siyasî Açıdan Senegal

Bu başlıktan amaç Senegal'deki siyasi tarihe yeni şeyler eklemek değildir. Bilakis Senegal'in her tarafında dine ve Mâlikî fihî eğitime azimle sarılan Senegallilerin Fransız ihtilalinden önceki ve sonraki siyaseti konusunda temel bir fikir vermek ve hatırlatmak içindir. Böylece okuyucu Senegal'in geçirdiği tarihsel süreç ve aşamalar hakkında bilgi sahibi olabilecektir.

¹⁶ Ali Ndaw Ali Ömer, *el-Tahtîti't-terbevî li-tâ'limi'l-Arabî'l-İslâmî fi's-Senegâl beyne vâki ve'l-me'mûl fi'l-fetrât* (Sudan: Câmiatü Ümmü Durmân el-İslâmiyye, 2009), 18.

¹⁷ Abdülkâdir Muhammed Seylâ, *el-Müslimûn fi's-Senegâl: Me'âlimü'l-Hâdir ve Afâku'l-Müstakbel*, 1/30-31.

Senegal’de eski zamanlarda yani bu günkü modern devlete dönüşmeden önce ülke bölgelerden ve birçok vilayetten oluşurdu. Her vilayet kendi iç işlerinde bağımsız bir devlet gibiydi. Her kabilenin bir hükümdarı, bir ulusu, bir nizamı, özel adetleri, iç ve dış siyaseti vardı. Bu devletler şunlardı: Fut, Walo, Diolof, Cadior, peul, Sin Sâloum, Casamasne.¹⁸

Bu söz konusu eyaletlere ışık tutmak amacıyla her vilayete değinilecek ve Senegal’in siyaset tarihini merak edenlerin merakını giderecek bilgiler ve fikirler verilecektir.

1. Diolof İdaresi: Senegal’in orta batısında yer alır. Bu idarede Diolof ve Paul toplulukları yaşar. Oraya bağlı pek çok bölgeler varken daha sonra iç kargaşalardan dolayı ondan ayrılmışlardır. Başkenti Yang Yang’tır. Oranın hükümdarı ise Bourba lakabını taşımaktadır.

Bu bölgeye İslâm erken girmiş ve Mâlikî mezhebi etrafında yayılmıştır. Pir Medresesi burada kurulmuş ve şu anda Senegal’in batısında bir üniversiteye dönüşmüştür. Bu medreseyi Şeyh Kadı Ömer Fal milâdî 1628 yılında üniversite olarak kurmuş, Fouta ve Toro’dan âlimleri orada ders vermek için davet etmiştir. Zaman içinde bu bölgede şöhreti yayılmış ve insanlar uzak bölgelerden ilmî oturumlara katılmak için oraya gelmeye başlamıştır.¹⁹

2. Walo İdaresi: Podor ile N’dar şehirleri arasındaki su taşkınları bölgesini kapsar. Başkenti N’dar’dır. Fransızlar milâdî 1659 yılında N’dar şehrine yerleştikten itibaren ta ki 1806 yılında Fransız sömürgesine katılincaya kadar onlara vergi vermişlerdir.²⁰

3. Cadior İdaresi: Salum, Sın ve Celf bölgeleriyle Atlas Okyanusu arasındaki büyük bir ovanın yönetimini kapsar. Lambaye’nin bazı yöneticileri burada ikamet etmişlerdir. Bu idarede esas olarak Wolof topluluğu ikamet eder. 1886 yılında ellerinden kaybedinceye kadar sömürgeciliğe karşı pek çok savaş sahnesine şahit olmuştur. Cadior bölgesi ikinci meşhur fıkıh medresesi olan Pir Medresesi’nin inşasına şahit olmuştur.²¹

4. Fouta-Toro İdaresi: Fouta, Senegal nehrinin kenarında yer alır. İslâm’ı diğerlerinden daha önce kabul etmeleriyle ve orada Allah’ın şeriatını tatbik eden ilk İslâmî

¹⁸ Şeyh Ahmed Ticânî el-Hâdî Türe, *Tahrîru’l-akvâl fi’s-Senegal* (Kahire: Dârü’l Muqattam, 2009), 1/11.

¹⁹ Hasan Kâne el-Fütî, “Kâdî Ömer Fâl 1555-1639 fi’z-zâkirâti himmeti’t-türâsi’l-İslâmî ve’l-edebî’l-Arabî fi’s-Senegâl”, *www.justemilieu.sn* (2023).

²⁰ Mehdî Sâtî Sâlih, “Dârâtü tahfizi’l-Kur’âni’l-Kerîm fi’s Senegâl”, *Dirâsâtü İfrîkiyye Mecelletü buhûs nisfi seneviyye* (1990), blm. *Dirâsât İfrîkiyye*, 31.

²¹ Mehdî Sâtî Sâlih, “Dârâtü tahfizi’l-Kur’âni’l-Kerîm fi’s Senegâl”, 31.

hükümetin kurulmasıyla Senegal'in diğer bölgelerinden ayrılır. “Satik” rejiminin bozulmayla çökmesinden sonra Süleyman Bâl ve Abdülkadir Kane önderliğinde bir hareket kurulmuş ve istibdat yönetimini devirmiştir. Fouta o dönemde civar bölgelerde İslâm'ın yayılmasını sağlamıştır. İşte bu durum 14. yüzyıldan 19. yüzyılın yarısına kadar Ömer Fouti Tel 1864,²² Maba Cahu Ba 1867, Hacı Mâlik Sy 1922 ve Şeyh Ahmed Bamba 1927 gibi Senegal'in önemli dinî ve fikrî adamlarının çıkmasını sağlamıştır. Fouta Toro'da meşhur Ab Medresesi inşa edilmiştir. Oradan da Fouta'dan ilk olarak Abdülkadir Kün mezun olmuştur.²³

Bu örnekler Senegal devletinin bağımsızlıktan önce İslâmî hükümetler altında severek yaşadığını göstermek için yeterlidir. Bazı vilayetler bazen başka dinlere inanmışsa da o zaman yine bölgelerin çoğunda hâkim olan din İslâm dini olmuş ve oralarda Mâlikî mezhebi eğitimi veren medreseler bulunmuştur. Senegal Fransız işgali ile karşılaştığından ve ülke 1960 yılında bağımsızlığını elde ettiğinden beri durum ters yüzüne dönmüştür. Bunun sonunda Senegal devleti “laik, demokratik, ırk, cins, renk ve din ayırt etmeksizin bütün özgürlükleri gözetip koruyan sosyal bir devlet” haline gelmiştir.

Ne olursa olsun Senegal devleti -laik düzene boyun eğmesine rağmen- İslâm dinî karakterine sahiptir. Bu sonuca %97 olarak tahmin edilen halkın ezici çoğunluğunun İslâm dinine inanmasına bakarak ulaşabiliriz.

1.4. Kültürel Olarak Senegal

Senegal'de farklı din, dil ve ırkların yaşaması nedeniyle kültürel durum yekpare değildir. Burada cereyan eden kültür İslâm öncesi dönemlerde sözlü olmasıyla diğerlerinden ayrılır. Yani bu kültür yazıya geçirilmemiştir. Senegal'e yazma sadece İslâm'ın yayılmasından sonra girmiştir. Yazılan şeyler de Arap dili ile veya Arap harfleri kullanılarak yerel dillerle yazılmıştır. Kaleme alınan kültürel metinlerde İslâmî karakter ağır basmaktadır.²⁴

Senegal devletinin İslâm'dan önceki kültürel yapısı İslamiyet'le tanıştıktan sonra İslâmî ve Afrikalı olmak üzere ikili merhaleye dönüşmüştür. Daha sonra Fransa

²² Mehdî Sâtî Sâlih, “Dârâtü tahfizi'l-Kur'âni'l-Kerîm fi's Senegâl”, 31.

²³ Mehdî Sâtî Sâlih, “Dârâtü tahfizi'l-Kur'âni'l-Kerîm fi's Senegâl”, 31.

²⁴ Abdülkâdir Muhammed Seylâ, *el-Müslimûn fi's-Senegâl: Me'âlimü'l-Hâdir ve Afâku'l-Müstakbel*, 1/32.

sömürgesinin girmesiyle de Fransız kültürüne benzemiştir. Buna binaen bugün şu şekilde bir tasnif yapmak mümkündür:

1. Kozmopolittir: Kıssalar ve masalarda anlatılan halkın edebiyatından, şarkılarından, davul eşliğiyle icra edilen halk oyunlarındaki dramalarından, geleneksel müzik aletleri çalınarak takip edilen halk müziklerinden ve özgün oyunlardan oluşan farklı sanatların karışımıdır. Bunun yanında insanların hayatında büyük rol oynayan yerel inançlar ve din de vardır.²⁵

Kıssalar, örnekler, şiir, şarkı, müzik ve şenlik aletleri en önde yer alır. Hikâye sanatı halk edebiyatı dinamiklerinin en önemlisi sayılır. Hikâye kültürü kahramanların ve insanların rolünü oynayan, onların yaptıklarını yapan, dilleriyle ve iç sesleriyle konuşan, bazen toplumu eleştiren, bazen de hayır amele, güzel ahlâka, zayıflara ve yetimlere yumuşaklığı teşvik eden hayvanların hikâye ve masallarından ibarettir. Kıssalar ibretler ve hikmetlerle sona erer. Bu hikayelerin bazıları İslâm'dan etkilenmiş ve özü itibarıyla ondan esinlenmiştir.²⁶

2. Senegal kültürü ikilidir: Mâlikî fikhını Senegal kültürüne tercih etmiştir. En doğru ifade ile İslâm'ın ruhu ile bütünleşmiştir. İslâm kültürü de ruhî, fikrî ve aklî yönlerden yerel kültürden etkilenmiştir.

Mustafa Veyl şöyle demiştir: Senegal nüfusunun %95'i İslâm dinine bağlıdır. Foulata, Wolof'la beraber Tukolor, Serer, siyah Arap adamın hepsi aslında Müslümandır. Çünkü onlar Senegal ülkesine sömürgeciler girmeden önce İslâm dinine bağlanmışlardır. Geri kalan %5 ise Hristiyan ve dinsizlerden oluşmaktadır. Onların da %3'ü Hristiyan geri kalanı da dinsizdir.²⁷

Batı Afrika ilim, dil ve mârifet gibi pek çok alanda Müslüman âlimler yetiştirmede büyük pay sahibidir. Senegal ve komşu bölgelerinde Mâlikî fikhı, tasavvuf ve Arap dili kitapları çoktur. Afrikalı âlimler bu kültür faaliyetine katılmış ve diğer İslâmî konularda kitap yazmışlardır.²⁸

²⁵ Ali Ndaw Ali Ömer, *el-Tahtîti't-terbevî li-tâ'limi'l-Arabî'l-İslâmî fi's-Senegâl beyne vâkı ve'l-me'mül fi'l-fetrât*, 19.

²⁶ Abdülkâdir Muhammed Seylâ, *el-Müslimûn fi's-Senegâl: Me'âlimü'l-Hâzir ve Afâku'l-Müstakbel* (Katar: Riâsatü-el Mehâkim es-Şer'iyyetü ve Şü'nü el-Dîniye, 1986), 1/33.

²⁷ Ali Ndaw Ali Ömer, *el-Tahtîti't-terbevî li-tâ'limi'l-Arabî'l-İslâmî fi's-Senegâl beyne vâkı ve'l-me'mül fi'l-fetrât*, 19.

²⁸ Mehdî Sati Sâlih, *el-İslâm ve tedâhü'l-sekâfât fi's-Senegal* (Hartum: Dâru Câmîatü İfrîkiyye'l-Âlemiyye, 2006), 1/76.

1.5. İslâm'ın Senegal'e Girişi ve Yayılması

Senegal tarihçilerinin Arapça yazdıkları tarihe göre Senegal'e İslâm dininin girişi Ukbe b. Nafi'nin -Allah ondan razı olsun- askerlerinin Senegal Nehri kıyılarına ulaştığı günlere dayanır. Arapların Berberîleri güç kullanarak zorla fethetmesi de onun komutası altında olmuştur. Ancak Ukbe, milâdî 683 yılında çölde vefat etmiştir. Araplar Berberî fetihleri ile çölün kuzeyine ulaşmıştır. Oradan Siljimassa'ya geçmişlerdir. Senegal vadilerinde Afrika'ya ve Senegal Nehri'nin kuzeydoğusunda Berberî Krallığı olan Odağust'a doğru gitmişlerdir. Tukulor yurdu Odağust'un sultanı altında olan bir yerdir.²⁹

Ebu Ubeyd Abdullah el-Bekri el-Kurtubi'nin (öl.1094) "*el-Mesâlik ve'l-Memâlik*" isimli kitabında şu şekilde geçmektedir: "Sanhace kabilesi Abdullah b. Yâsin ile tanıştıktan sonra müslüman oldular ve şirk uygulamalarını terk ettiler. Bundan sonra Abdullah b. Yâsin'in müntesibi olduğu Mâlikî mezhebini tanıdılar. Abdullah b. Yâsin onları hakka davet etmek için "ribat"a çağırıyordu. Sangana kıble ile batı arasında Nil Nehri üzerindedir. Tukulor şehri ve orada ikâmet edenler eskiden beri orada Sudan Krallığı'ndaki insanlar gibi Mecûsî olan Sudanlılardır. Putlara ibadet ederler. Krallarının oğlu Varcabiy b. Reis gelinceye kadar durum bu şekilde devam etmiştir. Daha sonra Müslüman olmuş ve onlara şeriatı getirmiştir. Onlara hak olanı gösterdikten sonra şeriatı uygulayanlar haline getirmiştir. Varcabiy (öl. 432/1040) vefat etmiştir. Tukulor ahalisi bugün de İslâm dinî üzeredir."³⁰

Ribât ahalisinde 1040'tan 1147'ye kadar İslâmî gayretin canlılığı ve coşkusu artmıştır. Yusuf b. Taşfin zamanında uzak Fas emirlerini, Endülüs'teki toplulukların krallarını ve İspanya'daki Hristiyan krallarını devirmiştir. Amcası Ebu Bekr b. Ömer Moritanya'daki Murâbitların efendisidir. Gana İmparatorluğu'yla cihat etmiş ancak Advar'da öldürülmüştür. Savaşlar 14 yıl uzamış ve Gana Devleti'nin (Sarahli) 1076 yılında düşmesiyle sona ermiştir. Ondan sonra İslâm Sudan'ın batısında resmî ve hakikî bir şekilde insanlara yayılmaya başlamıştır. Sarahli, Tukulor, Jola, Sangay ahalileri bu Murâbitların ve onlara bağlı olan Moritanyalıların kılıcıyla İslâm'a girmiştir.

Bunun sonunda Fouto Tora'nın İslâm dinine olan ilgisi artmıştır. Fouto Toro ise eski Tukulor yurdu olup Senegal Nehri'nin kuzeyinde bulunan bir parçasıdır. Lumtune

²⁹ Âmir Sambâ, *el-Edebü'l-Senegâli'l-Arabî*, 18.

³⁰ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*. (1992: Dâru'l-Ğarbi'l-Endülüsî, 1992), 2/358.

Berberîleri ve Sanhaje Berberîleri genel olarak Müslüman olduktan sonra Tukulor, Moritanya, Sudan ve diğer Senegal krallıklarında İslâm'ı yaymışlardır.³¹

Tarihçiler Nijer Nehri ve Senegal'in yüksek bölgelerinin milâdî 8. yüzyıldan itibaren İslâm yönetimi altına girdiğini zikrederler. Arap coğrafyacıları bu bölgeyi söz konusu tarihten daha önce yazmışlardır. Bu bölgeyi yazan tarihçilerden biri de Mes'ûdî'dir. Mes'ûdî milâdî 947 yılından beri Batı Afrika'da Safana bölgesinde İslâm topluluklarının ortaya çıkışına dikkat çekmiştir. Kuzey Afrika ile Batı Sudan'daki eski krallıklar arasında, çöl üzerinden yapılan ticarî faaliyetler bu bölgedeki halklar arasında gözle görülür bir şekilde İslâm'ın yayılmasına katkı sağlamıştır.³² Bu ticarî kabileler beraberlerinde önemli rol üstlenecek olan fakihleri ve âlimleri de Sudan krallıklarına taşımıştır. Bu bölge (Gana) Senegal'in³³ kuzeydoğu tarafını kapsamaktadır. Aynı zamanda burası çok eski zamandan beri Tukulor kabilesinin ikamet ettiği bölgedir. Daha önce geçtiği üzere bu kabile, İslâm dinine inanan ilk kabilelerden biridir.

1.5.1 Senegal'de İslâm'ın Yayılmasına Yardım Eden Faktörler

Pek çok faktör birleşmiş ve Senegal çapında İslâm'ın sağlıklı bir şekilde yayılmasına yardım etmiştir. Bu faktörlerden bazısı bizzat İslâm dininin doğasından, bazıları da Senegal bölgesinde etkin olan faktörlerden kaynaklanmaktadır. Senegal'de İslâm'ın yayılmasına yardım eden faktörlerin en önemlileri şunlardır:

1- İslâm İnancının Cazibesi: Senegal'de Müslümanlar birbirleriyle birleşme ve benzemeleriyle göze çarpar. İslâm topluluğunun fertleri, kabilelerin ihtilaflarını bir kenara bırakarak herhangi bir değişiklik olmaksızın aynı akîde ve ibadetleri paylaşırlar. Hatta kökleri,³⁴ dilleri, renkleri ve hayat şartları farklı olsa da İslâm onları toplar, ilkeleriyle ve ortak değerleriyle onları birleştirir.

2- İslâm'ın Takipçilerine Sunduğu Toplumsal Yücelme: Mânevî birleşmenin yanında İslâm, Müslüman ferdin toplumsal ilerlemesine de katkı sunar. Buna ilave olarak iktisadî açıdan gelişmesini gerçekleştirmek için fırsatlar sunar. Onu daha faziletli bir hayata yönelmeye teşvik eder ve onu başarı ve gelişmeye doğru çabalamaya cesaretlendirir. İslâm, insanları toplumsal, iktisadî ve kültürel gerilikten daha faziletli ve

³¹ Âmir Sambâ, *el-Edebü'l-Senegâlî'l-Arabî*, 19.

³² Osman Bâr'âmâyâ Bârî, *Cüzûru'l-Hadârâ'l-İslâmiyye fi'l-ğarbi'l-İfrîkî* (Kahire: Mektebetü'l-İskenderiyye, 2000), 1/17.

³³ Osman Bâr'âmâyâ Bârî, *Cüzûru'l-Hadârâ'l-İslâmiyye fi'l-ğarbi'l-İfrîkî*, 1/110-115.

³⁴ Abdülkâdir Muhammed Seylâ, *el-Müslimûn fi's-Senegâl: Me'âlimü'l-Hâzır ve Afâku'l-Müstakbel*, 1/60.

daha yüksek bir konuma getirmeye çalışır. Bunu da kişinin hayat kalitesini ve toplumun hayatını genel anlamda iyileştirmeye katkı sağlayarak yapar.

İlk olarak onlar dış görünüşleri itibariyle bakımlı, kılık kıyafetleri özenli, iç ve dış temizliklerine dikkat eden ve dışardan bakanların özeneceği bir görünüşe sahiptirler. Çünkü Müslümanlar beş vakit namazlarda abdest alır ve genellikle gün boyu abdestli olarak dolaşırlar. Güzel kokular sürünerek topluma karışırlar ve evlerinde etkileyici bir hayat sürerler. Müslümanlar servetlerini İslâmî ölçülere göre ticarete sokarak toplumsal hayatın akışında helal gıda hassasiyetini öne çıkarırlar.³⁵ Bütün bunlara ek olarak İslâm toplumu, toplumun genel hizmetine adanan müesseselerin varlığıyla diğer toplumlardan ayrılır. Bu müesseseler mescitleri, camileri, medreseleri ve ilim meclislerini kapsamaktadır. Aynı zamanda bu müesseseler toplumun fertleri arasında ayırım yapmadan hizmet sunar.

Mescitler ve camiler: Mescitler ve camiler ibadet mekânı olarak kabul görür. Toplumun fertleri arasında sosyal etkileşimi sağlamak konusunda büyük rol oynar. İşte bu müesseseler aynı şekilde dinî hizmetler ve kişiler için eğitim hizmeti sunar. Buna ilaveten sosyal ve kültürel etkinliklerin de düzenlendiği mekânlardır.

Medreseler ve eğitim: Eğitim İslâm'da büyük bir önem taşır. Bundan dolayı İslâmî medreseler, gençler ve çocuklar için ilmî ve dinî eğitim sunar. Bu da gelecek nesillerin eğitilmesi ve bilginin ilerleyerek artması konusunda katkı sağlar.

İlim meclisleri: İlim meclisleri, dinî ve fikhî bilgi alışveriş ve tartışma mekanlarından sayılır. Orada âlimler ve okumuş kimseler farklı meseleleri ve problemleri İslâm ilkelerine uygun olarak tartışmak için toplanırlar.

3- İslâm İnancının Basit ve Kolay Olması: İslâm inancının basit ve kolay olması onun hızlı bir şekilde yayılmasına katkıda bulunmuştur. Allah Teala'nın tek olduğuna iman etmek, Hazreti Muhammed Aleyhisselam'ın peygamberliğini itiraf etmek ve bu inancın gerektirdiklerini yerine getirmek kişiyi kayıtsız ve şartsız İslâm topluluğunun tam bir üyesi yapar. Mâlikî mezhebi ise Senegal'de bilinen tek mezheptir. İslâm inancının basit ve kolaylığında şu etkenler söz konusudur:

1. Cemaatle Namaz Kılma: İslâm'da namaz büyük bir cezbeyle kılınır. Özellikle de cemaatle kılındığında bu cazibe kat kat artar. İmam namazda öne geçer ve Kur'ân-ı Kerîm'den ayetler okur. İmama uyan kimseler de okunan bu ayetleri sessiz bir şekilde

³⁵ Abdülkâdir Muhammed Seylâ, *el-Müslimûn fi's-Senegal: Me'âlimü'l-Hâzır ve Afâku'l-Müstakbel*, 1/61.

takip eder. Namazın bu edası gürültü ve patırtı olmaksızın intizam ve düzenli olmasıyla göze çarpar. Bu görünüm ise toplumun birliğine katkı sağlar. Herkes namazlarını Mâlikî mezhebine göre eda eder.

2. Seyyar Tüccarların Rolü: İslâm tarihinde İslâm'ın yayılması ve ruhların bilinçlendirilmesinde tüccarların büyük bir rolü vardır. Onlar uzman davetçiler olmamalarına rağmen ticaretlerinde, ticaret mallarını takas etmede ve farklı kültürlere sahip kişilerle etkileşimleri sırasında dinî yaymada önemli rol oynamışlardır. Onlar diyalog ve iletişimlerini İslâm'ı tanıtmak için kullanmışlardır. Afrika'nın en ıssız ve ücra bölgelerine İslâm davetini yaymada büyük rol oynayan gezici Müslüman tüccarlar “Jola” ismi ile bilinmektedirler. Onlar kola ağacı meyvesinin ticareti konusunda uzmandırlar. Kola bir meyve çeşidi olup ormanlık bölgelerde yetişir. Bu ticaret Müslüman tüccarlar ile yerel halk arasında iletişim ve etkileşim fırsatları oluşturmuştur. Bu etkileşimler, uzun pazarlıklar ve diyaloglar esnasında tüccarlar İslâm'dan ve dinî değerlerden yerel halka bilgiler sunmuştur. İşte bu şekilde ilim ve eğitim merkezlerinden uzak olan bölgelerde İslâm davetini üstlenmeyi ve bilgi aktarımını başarabilmişlerdir. İslâm'ın ticaret merkezlerinde, kabile yolları olan kentsel bölgelerde ve ticari canlılığın olduğu önemli şehirlerde başladığını kabul etmek gerekir.

3. Senegal'de İslâm'ın Yayılmasında Şeyhlerin Rolü: İslâm'ı Afrika'da yayanların, bunu destekleyenlerin ve kurucuların karışık ve iç içe geçmiş hikayeleri vardır. Batı Afrika bölgesinde İslâm'ın yayılması, Afrikalı, Arap ve Berberî şeyhlerle bağlantılı olarak gerçekleşmiştir. Bu samimi Şeyhler ücra mekanların ve zor yolların peşinden gitmiş ve İslâm'ı yaymada önemli rol oynamışlardır. Beraberlerinde ilim, kitap ve azık götürmüşlerdir. Cesaretleri ve kararlı çalışmaları sayesinde insanları İslâm hakkında eğitmeyi ve insanlara İslâm inancı ve değerlerini sunmayı başarabilmişlerdir. Bu gayretlerin genellikle sessiz, şöhretten uzak bir şekilde tamamlandığını ve buna rağmen başarıldığını ifade etmek gerekir. Onların İslâm temelini inşa etmede ve o bölgelerde dinî bilincin güçlendirilmesinde muazzam bir etkileri olmuştur. Öyleyse gezici tüccarlar ve samimi şeyhlerin hepsi ortak bir şekilde Batı Afrika bölgesinde İslâm'ın yayılmasına katkıda bulunmuşlardır. Her birinin bu başarıda rolü ve özel katkısı olmuştur.³⁶

Avrupalıların milâdî 15. yüzyılda Senegal'i ziyaretlerinde Fashî, Tilimsanlı ve Moritanya Şeyhlerin Cadior, Wolof, Sın ve Sâlim krallarının saraylarında hazır

³⁶ Abdülkâdir Muhammed Seylâ, *el-Müslimûn fi's-Senegâl: Me'âlimü'l-Hâzır ve Afâku'l-Müstakbel*, 1/63.

bulunmaları dikkatlerini çekmiş ve yine Gana krallarının saraylarında Müslümanların bulunduğunu söylemişlerdir.³⁷ Milâdî 11. ve 14. yüzyıllar arası Senegal'de İslâm'ın en parlak dönemi olarak kabul edilir. Aynı şekilde İslâm, Fouto Toro'daki İmamlar Devleti'ne (devletü'l-eimme) ulaşınca kadar yayılmaya devam etmiştir. İslâm'ın hızlı yayılışı Fransız sömürgecilerinin kıskançlığını harekete geçirmiş ve onu sınırlandırmak için İslâm'ın yayılmasının önüne her türlü engeli kurmuştur. Marjinal siyaset ve Arap kültür mücadelesi karşısında sömürge idaresinin tutunduğu saygısızlığa rağmen İslâm yayılmaya devam etmiştir.³⁸

1.6. Kısaca Mâlikî Fıkhı

Mâlikî mezhebi: mezhep İmam Mâlik b. Enes el-Asbahî'ye -Allah ondan razı olsun- dayanır. Meşhur olan görüşe göre vefatı Medine'de hicrî 179. yılda olmuştur. O dört mezhebin ikincisidir. Arkadaşlarına ehli hadîs denilirdi. İmam, diğer mezheplerin muteber görmediği Medine ehlinin ameline özel ilgi göstermiştir. Mâlikî mezhebi imamın vatanı olan Medine'de ortaya çıkmış, sonra Hicaz'da yayılmıştır. Mezhep Hicaz'a, Basra'ya, Mısır'a ve onun etkili olduğu Afrika ülkelerine, Endülüs'e, Sicilya'ya, uzak kuzey batıya ve Sudan'ın ³⁹ Müslüman olan yurtlarına egemen olmuştur. Mâlikî mezhebinin doğuş tarihi hicrî 2. yüzyıla dayanır. Mâlik b. Enes Medine-i Münevvere'deki imam ve âlimlerden topladığı şer'î hükümlerin ve hadis rivayetlerinin tedvinine başlamıştır. Bu çalışması "*el-Müdevvenetü'l-Kübra*" olarak bilinir.⁴⁰ Onun ve talebelerinin bu tedvini Kur'ân ve sünnetten çıkarılan şer'î hükümlerin ve selefin fikhî görüşlerinin toplamıdır. Allah ondan razı olsun, fetvalarında sadece gerçekleşen olaylara cevap vermiştir. Beklenen bir şey olsa bile Ebû Hanîfe'nin yaptığı gibi gerçekleşmeyen problemlere cevap vermemiştir. Gerçekleşmeyen bir mesele hakkında soru soran bir adama "olan şeyleri sor! Olmayan şeyleri bırak" demiştir.⁴¹ Mâlikî mezhebinin asıl kaynakları olan iki kitap vardır ki onlar mezhebin fikhını tamamen toplamışlardır. Onlar da *Muvatta'* ve *el-Müdevvenetü'l-Kübra* eserleridir.⁴²

³⁷ Abdülkâdir Muhammed Seylâ, *el-Müslimûn fî's-Senegâl: Me'âlimü'l-Hâdir ve Afâku'l-Müstakbel*, 1/64.

³⁸ Mustafa Cûm, *Suûbâtü tâ'lîm ve teallümü'n-Nahvi ve's-SAarf fî'l-medârisi'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye fî Senegal ve turuku ilâciha* (Câmiatü İfrîkiyye'l-Âlemiyye, 2020), 42.

³⁹ Ahmed Teymur Paşa, *el-Mezâhibü'l-fikhiyyetü'l-erbaa ve intisârahâ 'inda cumhûri'l-müslimîn*, (Kahire: Lecnetü Neşri'l-Müellefâtî't-Teymûriyye, ts.), 1/69.

⁴⁰ Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî Ebû Abdillâh, *el-Müdevvene* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 4/1.

⁴¹ Muhammed Ebû Zehra, *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2007), 1/379.

⁴² Muhammed Ebu Zehra, *Mâlik Hayâtüh ve asruh* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1946), 1/20.

Senegal topraklarında İslam'ın tutunmasının temel saiklerinden birisi de İmam Mâlik'in mezhebine mensup alimlerin eğitim, öğretim, telif ve iftâ faaliyetleridir.⁴³ Mâlikî mezhebi Fas'ta ortaya çıkarak Batı Afrika'da yayılmıştır. Sonra Müslümanlar Afrika'nın kuzey bölgelerini, Batı Sahra'nın güney taraflarını milâdî 7. yüzyılda fethetmiş ve bu bölgelerde İslâm'ın yayılması görevini yüklenmişlerdir. Batı Sahra'nın güneyinde bulunan Berberî kabileleri İslâm dinini benimseyen halklardır. Özellikle Senhace kabilesi büyük Sahra Çölü üzerinden Batı Sudan kabileleriyle altın ticareti yapmışlardır. Sonra bu bölge halkı arasında yerel halkla ilişkiler kuran ve onlara kişisel olarak İslâm akîdesini öğreten Müslüman tüccarlar sayesinde İslâm yayılmıştır.⁴⁴ Bu bölgede İslâm dininin ve Mâlikî fıkhnın geniş bir şekilde yayılmasının sebeplerinden birisi de İbn Ziyâd el-Absî, İbni Ğanim el-Kadi, Behlül b. Reşit, İbni Ferruh, İbnü'l-Kasım gibi İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinin yoğun fıkhn meclisleridir. Yine İbnü'l-Kâsım'dan büyük ölçüde faydalanarak mezhep fıkhnı derlediği *el-Esediyye* adlı eseriyle mezhebin tedvininde önemli rol oynayan Esed b. Furât'ı anmak gerekir.⁴⁵ İbnü'l-Kâsım, İmam Mâlik'in Mısırlı öğrencilerinin en genci, son derslerine katılan ve onun görüşlerini en iyi bilenidir. Mâlik'in derslerinde tuttuğu notlardan oluşan 304 cilt hacminde bir fıkhn koleksiyonu ve yine ondan dinlediği yirmi kitap bulunduğu rivayet edilmektedir (Kâdî İyâz, I, 434). Mâlikî mezhebinin Mısır'da ve bütün Kuzey Afrika ile Endülüs'te yayılmasında en büyük pay İbnü'l-Kâsım'a aittir.⁴⁶

Afrika Müslümanlarının Mâlikî mezhebini benimsemelerinde önemli iki unsur vardır. Onlardan Birincisi: Mâlikî mezhebi usûllerinin Senegal çevresiyle uyumlu olması, akıl-nakil, rivayet-dirayet dengesini kurması, insanların örflerini ve durumlarını gözetererek bunları bir araya toplayan orta yola sahip olmasıyla öne çıkması, zorluğu ve yükü kaldırmayı amaçlayan şeriatın maksat ve maslahatlarına önem vermesidir. İkincisi: İslâm davetini Sahra altı Afrika'ya taşıyan Arap tüccarlar Mâlikî mezhebine bağlıdır. Fas'ta ve Endülüs'te alevlenen mezhep ihtilaflarının kesin çözümü için Mâlikî mezhebinin

⁴³ Abdullah Cup el-Mâlikî, "Cühûdü'l-medreseti'l-mürfidiyye fi hidmeti Mezhebi'l-Mâlikî", 2011, 3.

⁴⁴ Muhamed Tâhir el-Misâvî Saîd Ca, "el-Fıkhü'l-Mâlikî, el-İntişâr ve't-Tetavvur", *Mecelletü'r-Risâle* (2019), 29.

⁴⁵ Ahmet Özel, "Mâlik b. Enes", *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 27/507.

⁴⁶ Şükrü Özen, "İbnü'l-Kâsım", *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21/104.

resmî mezhep haline getirilmesidir (milâdî 788- 985).⁴⁷ Nitekim İdrîsîler Devleti'nin yıkılmasından sonra Murâbıtlar Devleti Mâlikî hukukunu resmîleştirerek uygulamaya sokmuşlardır.⁴⁸

Tukolor kabilesinden insanlar Müslüman olup İslâm'ı din olarak benimsedikten sonra Pir Medresesini kurmuşlardır. Bu medrese milâdî 1684-1691 yılları arasında kurulmuştur. Bu medresenin kuruluşu kral Makhourédia Diodio Diouf⁴⁹ zamanında gerçekleşmiştir. Medreseyi, Kadı Ömer Fal kurmuştur. Kral Makhourédia Diodio onu kadı tayin etmiştir. Allah rızası için bir yeri de tımar olarak vermiştir. Orada şer'î ilimleri öğretmiş ve dinî eğitimi yaymıştır. Pir Medresesinin kuruluşu da işte bu şekilde olmuştur.

Bu medrese İslâm fikhî eğitiminde Kadı Ömer Fal'dan başlayarak yerine bıraktığı çocukları Sırac, Samb Hâdî Fal gibi hepsi Mâlikî mezhebini benimsemiştir. Bu medrese ülkenin otoritelerinden biri olan Abdülkadir Kün, Sırac Yero Aissata Kane ve onun kardeşi Sırac Mahmut Aissata Kane gibi kişileri yetiştirmiştir.

Bu kaleden İslâm daveti başlamış ve ülkenin her tarafına yayılmıştır. Bu davet Eş'arî akîdesini, Mâlikî fikhîni ve Sünnî tasavvufunu beraberinde taşımıştır. Öğrenciler o ilim kaynağından faydalanmak ve oradaki âlimlerden ders almak için oraya yolculuklar yapmaya başlamış ve davet bu şekilde Senegal'in her bölgesine yayılmıştır.⁵⁰ Bunlar Senegal âlimlerinin Mâlikî mezhebine sınıksız sarıldıklarını, mezhebe hizmet ve onun yayılması konusunda büyük gayretler sarf ettiklerini ve özel bir ilgi gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Doğal olarak Senegal halkı Mâlikî mezhebine sıkıca tutunmuştur. Çünkü Mâlikî mezhebi usûl ve kaideleri Hanbelî mezhebi önde gelenlerinden olan İbn Teymiyye'nin açıkça ifade ettiği gibi en güçlü usûl ve kaidelerdendir.⁵¹

Senegal âlimlere Mâlikî mezhebini sadece öğrenip onunla fetva vermekle yetinmemişler bilakis Senegal'in her tarafında mezhebe hizmet ve onu öğretme görevini yüklenmişlerdir. Genel anlamda İslâmî ilimleri yayma hedefi ile birçok ilim meclisleri düzenlemişler ve özel anlamda da Mâlikî fikhî eğitimini kökleştirme ve okullaştırma için eğitim vermişlerdir. Bu meclislerdeki eğitim programı şer'î ilimler, dil, belâgat, mantık,

⁴⁷ Şuayb Tiyyao Ebu Medyen, *Min ishâmi'l-ulemâi's-Senegâl fî hidmeti'l-fikhî'l-Mâlikî* (Libya: Merkezi'l-Buhûs-i ve'd-Dirâsâti'l-İfrikîye, 2013), 3.

⁴⁸ Âmir Samba, *el-Edebü'l-Senegâlü'l-Arabî*, (Cezâyir: eş-Şerikâtü'l-Vataniyye li'n-Nasri ve't-Tavzîh, 1987), 29.

⁴⁹ Şuayb Tiyyao Ebu Müdin, *Min ishâmi'l-ulemâi's-Senegâl fî hidmeti'l-fikhî'l-Mâlikî* (Libya: Merkezü'l-buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İlmiyye bi'l-Câmi'ati'l-Esmeriyeti'l-İslâmiyyeti, 2013), 4.

⁵⁰ Şuayb Tiyyao Ebu Medyen, *Min ishâmi'l-ulemâi's-Senegâl fî hidmeti'l-fikhî'l-Mâlikî*, 4.

⁵¹ Saîd Ca, "el-Fıkhü'l-Mâlikî, el-İntişâr ve't-Tetavvur", 30.

hesap öğretimi ve mezhepteki meşhur fıkıh metinleri ve şerhlerini okumayı içermektedir.⁵²

1.6.1 Senegal’de Mâlikî Mezhebinin Yayılmasındaki Faktörler

Araştırmacıların kitaplarında zikrettikleri, Mâlikî mezhebinin Afrika’da yayılmasına yardım eden pek çok faktör vardır. Genel nitelikte olmasından dolayı bu faktörler yaklaşık bütün Afrika ülkelerinde ortaktır. Mâlikî mezhebinin Senegal topraklarında herhangi bir sebep olmadan kök salmadığını belirtmek için bu faktörlere işaret etmek yerinden olacaktır.

Mezhebin Yayılmasında Toplumsal Faktörler

1- İlmî Rihleler ve Hacı Kafileleri: Hicaz bölgesine yapılan ilmi yolculuklar Mâlikî mezhebinin yayılmasında bariz bir rol oynamıştır. Bu da Hicaz’ın Risâlet toprakları ve vahyin indiği yer olmasından dolayıdır. Buna ek olarak Hicaz’ın, Afrika ile hac yollarından dolayı bir bağlantısı vardır. Rasûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem mescidini ziyarete giden hacılar İmam Mâlik’in önüne oturmuş ve ondan ilim öğrenmişlerdir. Onlardan kimisi İmam’ın yanında uzun bir süre kalmış kimisi de kısa bir süre yanında kalmıştır. İmam Mâlik 90 sene gibi uzun bir hayat sürmüştür. Zehebî onun 1400’den fazla öğrencisi olduğunu zikretmiştir.⁵³

2- Mâlikî Mezhebinin Usûl ve Kaidelerinin Geniş Olması: Bu diğerlerinden Mâlikî mezhebini ayıran bir özelliktir. Öyle ki diğer bazı mezheplerin delilleri yedi aslı geçmez. Böyleyken Mâlikî fıkımın delilleri on altıya ulaşır. Bunlar da menkul ve ma’kûl arasında, eserlerin çokluğuna ve çeşitlendirilmesine göre de değişir. Eserlerin başında İmam Mâlik’in *Muvatta*’sı, sonra İmam Sahnûn’un *Müdevvene*’si gelir. Bu iki kaynak etrafında şerh ve hâşiyeler de yer alır. Birçok âlimin şerh ettiği İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî’nin *Risâle*’si, sonra İbnü’l-Hâcib’in *Muhtasar*’ı, sonra da 8. yüzyıldan günümüze kadar ilgi odağı olan Halîl b. İshak el-Cündî’nin *Muhtasar*’ı yer alır. Hâlîl b. İshâk bu eserini İbn Hâcib’in *Muhtasar*’ını merkeze alarak kaleme alır. İbn Hâcib eserini nikah bölümünde bırakmış sonraki talebeleri devam ettirmiş idi.⁵⁴

⁵² Şuayb Keybi, *Devru’l-mürîdiyye fî tersîhi’l-mezhebi’l-Mâlikî fî’s-Sûdânî’l-Ğarbî* (Senegal: Cemâetü’r-Ravzi’r-Reyâ, 2019), 1/12-14.

⁵³ Abdülaziz Sâlim Ahmed Muhtar el-İbadi, *Târihu’l-bahriyye’l-İslâmiyye fî’l-Mağrib ve’l-Endülüs* (Beyrut: Dârü’l Nahzatü’l Arabiyye, 1969), 1/100.

⁵⁴ Muhammed Muhtar Muhammed el-Mâmî, *el-Mezâhibü’l-Mâlikî* (BAE: Merkezü Zâyid li’t-Türâs ve’t-Târîh, 1422), 288-289.

3- Güzel Ahlâk: Mâlikî mezhebini yayan âlimler ve fakihlerin yararlandığı bir faktör de güzel ahlâktır. Onlar bazı dinî görevleri icra ederken Kuzeybatı Afrikalılara en güzel örneği göstermişlerdir. Bu da emirlerin ve liderlerin desteğiyle Mâlikî mezhebinin yayılmasına yardım etmiş ve bu mezhep etrafında eser telif etmek için gayret sarf etmelerine sebep olmuştur. Bütün bunlar siyasî otorite ve dinî makamların en önemli fakihlerini bu iş için tayin etmeleri yoluyla olmuştur.⁵⁵

1.6.1.1 Mezhebin Yayılmasında Etkili Olan Coğrafi Faktörler

Afrika'nın Medine-i Münevvere'ye coğrafi olarak yakınlığı ve Irak'tan uzak olması Afrikalı fakihlerin çoğunun yalnız Medine'ye gitmesine yardımcı faktör olmuştur. Aynı şekilde İmam Ebû Hanîfe'nin fikhî eserlerinin Afrika'ya ulaşmaması da Mâlikî mezhebinin Afrika'da yayılmasında başka bir yardımcı etkidir.⁵⁶ Kuzey Afrika âlimleri sünen kitapları sıralamasında İbn Mâce'nin *Sünen*'i yerine *Muvatta*'yı tercih etmişlerdir. Bu ülkede medreselerde *Muvatta* kitabını ezberleyen ilk kimse Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'dir. İbn Haldûn şöyle demiştir “Mâlikî mezhebinin bu coğrafyalarda yayılmasının iki ana sebebi vardır: Hac yolu ve çöl.” Çünkü Endülüs ahalsinin hacca geçerken kullandığı yollar ve içinde şer'î ilimlerin okutulduğu şehirler Irak'a nispetle daha çoktur. Çünkü Irak Hac yolu üzerinde değildir.⁵⁷

1.6.1.2 Mâlikî Mezhebinin Yayılmasında Etkili Olan Siyasî Faktörler

Siyasi gücü elinde bulunduran (emirler, halifeler ve kadılar) Mâlikî mezhebi hükümlerini zorunlu kılmışlardır. Buna karşın aynı bölgede hâkim olan Fâtımîler mezheplerini insanlara cebren kabul ettirmek için savaş dahil her türlü aracı kullanmışlardır. İbn Hazm *Nefhu't-Tayyib* adlı eserinde şöyle demiştir: “İki mezhep başlangıcı itibariyle sultan ve yönetimle yayılmışlardır. Onlar İmam Ebû Hanîfe'nin ve İmam Mâlik'in mezhebidir. Örneğin Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî sultanın yanında makam sahibi itibarlı biridir. Kadılar hakkında söz sahibidir. Endülüs bölgesinden bir kadı ancak

⁵⁵ Şeyh Mustafa el-Hâdî Bekrî, *Kavâfilü'l-Hucec ve eseruhâ fî intişâri'l-Mezhebi'l-Mâlikî fî İfrîkiyyâ* (Sudan: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İfrîkiyyâ, 2016), 7.

⁵⁶ Abdülfettâh el-Ğanimî, *Mevsûatü'l-Mağrib el-Arabî* (Kahire: Mektebetü Medbûlî, 1994), 1/220-221.

⁵⁷ Eyyüp Said Kaya, “Mâlikî Mezhebi”, *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 27/524.

onunla istişare etmekte ve onun seçimiyle görevlendirilmektedir.”⁵⁸ Fâtımîler yıkıldıktan sonra Mısır çevresi tekrar canlanmışır. Pek çok Mâlikî fakihleri İmam Mâlik’in rivayetlerini yaymak, tedarik etmek, fıkıh eğitimi almak için Mısır’a hicret etmişlerdir. Onlardan biri de İbnü’l-Hâcib’dir.⁵⁹ Rakiplerini tasfiye eden Murâbıtlar devleti eliyle devreye giren siyasi faktör Abdullâh b. Yâsîn el-Cüzûlî gibi asker fakihleri eliyle kendi ıslah projelerini Senegal nehri kıyılarında iken erkenden başlatmışlardır. Böylece Murâbıtlar kısa sürede kendi dönemlerindeki Afrika’nın en büyük ve önemli imparatorluğunu kurmuşlardır. Bu tarihten itibaren Mâlikî mezhebinin yayılması devam etmiş ve mâlikîlik Murâbıtlar Devleti’nde resmî mezhep haline gelmiştir.⁶⁰

⁵⁸ Makkarî Tilimsânî Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-Makkarî et-, *Nefhu’t-ţîb min ğuşni’l-Endülüsi’r-raţîb ve zikru vezîrihâ Lisâni’d-dîn İbni’l-Ĥaţîb* (Beyrut: Dâru’s-Sâdir, 1988), 1/2-6.

⁵⁹ Eyyüp Said Kaya, “Mâlikî Mezhebi”, 27/525.

⁶⁰ Ahmet Muhtar Lo, “Eserü’l-merci’ıyyeti’l-Mâlikîyye fî istikrâri’l-müctemeâti’s-Sûdânî’l-Ġarbî”, *Mecelletü’l-Ulemâi’l-Afârîka*, (2019), 5.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TİVAOUANE MEDRESESİNİN TARİHİ, ŞUBELERİ, SENEGAL'DEKİ MÂLİKÎ FIKİH MECLİSLERİ VE ÖNDE GELEN ÂLİMLERİ HAKKINDA GENEL BİLGİ

Çalışmada geçen “medredetü’l-ehliyye”, “mecâlisü’l-ilmiyye” ve “zâviye” kavramları arasında ortak gerçeklikler olsa da bunlar küçük nüanslarla birbirinden ayrılmaktadır. Bu yüzden bunlar hakkında kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır. “medredetü’l-ehliyye” belli bir dinî ve kültürel gelenekten gelen gruplar veya cemaatler tarafından kurulan devlete ve özel bir şirkete ait olamayan eğitim sistemini içeren klasik yöntemlere göre tedris faaliyeti yapan kuruluşlardır. Bunların finans ve idaresini cemaate mensup kişiler yapmakta olup ehlî medrese denildiğinde klasik medrese akla gelmektedir. Senegal’de bu tür medreselere bir yöreye, cemaate ve gruba ait olması yönüyle ehlî medrese denilmekte ve klasik medrese geleneği akla gelmektedir. Eğitim süreçleri modern ve resmî medreselerden farklı olmak üzere örneğin yerde ve rahleler üzerinde ders yapmaları şeklinde tezahür etmektedir. Bunlar daha çok bizzat kuruluşu itibariyle medrese olarak vücut bulmaktadır. Zâviyeye gelince bunlar daha çok köy ve mahalle cami ve mescidi olarak inşa edilen sonrasında zamanla burada küçük köy mektebi şeklinde Kur’an ve tecvid öğretilen yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Zamanla Kur’an, tecvid, hadis, tefsir, fıkıh okutulma süreçleri büyüyerek periyodik ilim halkaları olarak çoğalarak medreseye dönüşebilmektedir. Zâviye ile benzer anlama sahip diğer bir kavram mecâlis kavramıdır. İlmî meclisler olarak anlam bulan bu kavram hem ders hem de manevî eğitimin verildiği, nasihat, vaaz, zühd, takva konuşmalarının yapıldığı toplantı merkezidir. Dolayısıyla Zâviye, Mecâlis-i ilmiyye ve Medrese şeklinde bir gelişme ve büyüme dikkat çekmektedir.

Senegal âlimleri Mâlikî mezhebi bölgede yayıldıktan sonra ona sınıksız sarılmışlar ve mezhebe büyük önem vermişlerdir. Çünkü onlar Mâlikî fikhını, esnekliği ve şeffaflığı gibi vasıfları nedeniyle Senegal’in millî birliğine katkı sağlayan bir mezhep olarak görmüşlerdir. Mâlikî fikhını akîde ve ibadet konularında başvurulacak yegâne mezhep olarak kabul etmişlerdir. Onlara göre herhangi bir mezhebe bağlı olmak dahi Müslümanların saflarını birleştirme, istikrarlarını koruma, ayrılık ve gruplaşma kapısını kapatan ve toplum fertlerinin arasını birleştiren temel bir araçtır. Bu minvalde Mâlikî

mezhebi gibi tek bir mezhebe bağılı olmak mezhep çatışmalarının ve toplumsal ayrışmalarının kapısını da kapatmış olacaktır.⁶¹

Senegal halkı bu durumun farkına varmış ve Mâlikî mezhebine büyük bir gayretle sarılmışlardır. Keza Senegal alimleri de bu mezheple çok ilgilenmişlerdir. Eserlerinde Mâlikî mezhebi üzere olduklarını ve hicret yurdu imamının mezhebine bağılı olduklarını ifade etmişlerdir. Bununla yetinmemişler ve ülkenin her tarafında, Mâlikî fikhının usûl ve fûrû eğitimini veren yerel meclisler ve medreseler inşâ etmeye çalışmışlardır. Bundan dolayı ülke içinde ilim meclisleri çoğalmıştır.⁶² Mâlikî fikhına ışık tutmak amacıyla Senegal’de yaygın halde bulunan bazı ilim meclislerine değinmek çalışmamız açısından yerinde olacaktır.

2.1. N’dar Medresesi

Sömürge günlerinde Senegal’in ilk başkenti olan N’dar şehri Senegal’in bağımsızlığından sonra başkent olma şansını Dakar’a bırakmıştır. Senegal’in kuzeydoğusunda bulunur. Şimdiki başkent Dakar’dan yaklaşık 460 kilometre uzaklıktadır. Geleneksel balıkçılık ve turizm konusundaki iktisadî canlılığıyla göze çarpar. Şehir bazı idare binaları ve yerleşim yerleri gibi üzerinde sömürge izleri hâkim olan kadim tarihi eserleri ihtiva eder. Bu şehir Arap dili ilmî kitaplarının yanında Kur’ân-ı Kerîm ve Mâlikî fikhının ezberlendiğı ilmî meclislerin çokluğuyla öne çıkar. En önemli şahsiyetleri şunlardır:

İmam Madior Cisse diye meşhur Şeyh Mâlik Senegal’in önde gelen âlim, salih ve fakihlerinden biridir. En önemli eserlerinden biri Mâlikî fikhı hakkında yazmış olduğı “*Hibetü’l-Kerîmi’l-Mâlik fî ahkâmi’t-tahâre ve’s-salâ alâ Mezhebi Mâlik*”⁶³ kitabıdır.

⁶¹ Saîd Ca, “el-Fıkhü’l-Mâlikî, el-İntişâr ve’t-Tetavvur”, 26.

⁶² Saîd Ca, “el-Fıkhü’l-Mâlikî, el-İntişâr ve’t-Tetavvur”, 30.

⁶³ Âmir Samba, *el-Edebü’l-Senegâlü’l-Arabî*, 134.

2.2. Touba Medresesi

Bu medrese Touba şehrine nisbetle anılmaktadır. Burası Şeyh Ahmed Bamba'nın kurduğu Mürîdiyye sûfî tarikatının yatağıdır. Bu medresenin en önemli şahsiyetleri aşağıda zikredilecektir.

Medresenin öncüsü Şeyh Ahmed Bamba'dır. Milâdî 1853 ile 1927 yılları arasında yaşamıştır. İlmîyle amel eden âlimlerdendir. O, fakihlerin ve salihlerin temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiştir. Hattı ve tecvidi iyi bilmektedir. Âlimlerle oturmuş ve onlardan ders almıştır. Onlardan biri de babası Şeyh Momar (Mor Anta Saly Mbacke),⁶⁴ Halîl b. İshak el-Cündî'nin *Muhtasar* kitabını ezberlemiştir. Eş'arî akîdesi, Mâlikî fikhı, Sünnî tasavvufu gibi farklı ilim dallarında birçok eser bırakmıştır.

Medresenin önemli şahsiyetlerinden biri de Şeyh Muhammed el-Boussovi'dir. Şeyh Mbacke Bousso diye meşhurdur. Milâdî 1864 ile 1946 yılları yaşamıştır. Kur'ân'ı ezberlemiş, babası ve diğer âlimlerden ders almıştır. Hiçbir kınayıcının kınamasından korkmadan hakkı açıkça söyleyen fakih ve âlim biridir. Sünete sarılmada ve şeriatı tatbik etmede gayretlidir. Halkın gözü ve gönlünde edindiği itibardan dolayı kimse ona muhalefet etmemiştir. Vefat edinceye kadar memleketinde suç işleyenlere karşı had cezalarını tatbik etmeye devam etmiştir. Geriye birçok eser telifi bırakmıştır.

Medresenin önemli şahsiyetlerinden diğeri ise Şeyh İbrahim Fal Mbacke 1863-1943 yılları arasında yaşamıştır. Kardeşi Şeyh Ahmed Bamba'dan pek çok alanda eğitim almıştır. İlmîyle amel eden bir âlim ve fakih imamdır. Zühdde ve takvada örnektir. Birçok âlim yetiştirmiştir.⁶⁵ Mâlikî fikhıyla ilgili Senegallilerin elinde bulunan önemli pek çok kitabı vardır. Ahmed Bamba es-Senegâlî din âlimi ve Senegal'in meşhur Mâlikî fakihi olarak bilinmektedir. Mâlikî fikhında pek çok kitap telif etmiştir. Kitaplardan bazıları şunlardır:

⁶⁴ Muhammed b. Şeyh Muhammed Yuhzih b. Abbas el-Mâlikî, *Minenü'l-Bâkî'l-kadîm fî sîreti's-s-Şeyhi'l-hadîm*, 1385, 1/37.

⁶⁵ Muhammed b. Şeyh Muhammed Yuhzih b. Abbas el-Mâlikî, *Minenü'l-Bâkî'l-kadîm fî sîreti's-s-Şeyhi'l-hadîm*, 1/38.

a- *Tezevvedü's-Siğar ile Cinânillâhi zi'l-enhâr ve Tezevvüdü's-şübbân ile't-tibâ'i'l-Meliki'd-Deyyân*. Bu ikisi Eş'arî akidesi, Mâlikî fikhî ve Cüneydî tasavvufu konusunda İbn Âşûr manzûmesi üslubunda kaleme alınan nazım türü bir eserdir.⁶⁶

b- *el-Cevherü'n-nefis fî akdi nesri'l-Ahdari'r-reis li'l-Âlimi'l-Allâme ve'l-Bahri'l-fehâme* Şeyh Ahmed Bamba. Bu da 688 beyte ulaşan uzun bir nazım türü eserdir. Müellif Mâlikî fikhında meşhur Şeyh Abdurrahmân Ahdarî'nin *Muhtasar*'ıyla eserini bitirmiştir.⁶⁷

c- *el-Menhecü'l-kavîm fî'l-Fikhî'l-Mâlikî*: Şeyh Ahmed Bamba'nın telif ettiği kitapların en önemlilerinden sayılan ve Mâlikî fikhî hükümlerinin detaylı bir şerhini içeren bir eserdir.

d- *Şerhü'z-zevâidi'l-Haseniyye ala'l-Müdevveneti'l-Mâlikîyye*: Bu eser İmam Mâlik'e ait görüşlerin talebelerinin talebesi Sahnûn tarafından kaleme alınan *el-Müdevvenetü'l-Mâlikîyye* kitabının detaylı bir şerhidir. Bu eserde geçen fikhî meselelerin tefsirini içerir.

e- *el-Îâne alâ şerhi'l-Hadisi's-şerif*: Bu kitap Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in hadislerinin şerhini içerir ve bu hadislerle bağlantılı dinî delilleri ve fikhî hükümleri kapsar.

f- *et-Tefsîru'l-kebîr li'l-Kur'âni'l-Kerîm*: Kur'ân-ı Kerîm'in tefsiridir. Kur'ân ayetleri ile bağlantılı fikhî hükümleri ve manaların tefsirini içerir.

g- *Risâle fî Usûli'l-fikhî'l-Mâlikî*: Mâlikî fikhının usûlleri ve esaslarından bahseden küçük bir Risâledir. Şeyh Ahmed Bamba'nın yazdığı önemli risâlelerden sayılır.

2.3. Kaolack Medresesi

Gece gündüz ilim nurunun yayıldığı minarelerden olan Kaolack şehrine nispetle bu ismi almıştır. Doktor Amir Samb bu şehir hakkında şöyle demiştir: “İslâm özünde barındırdığı dinî ve kültürel hareketlilik sebebiyle buraya (Kaolack'a) gerçek bir mucize getirmiştir, dersek abartmış olmayız. İslam sayesinde bazı aileler toplumun önde gelen ve

⁶⁶ Ebû Medyen Şuayb Taw, “el-Ârif billâh Ebû el-Muhâmid eş-Şeyh Ahmed Bamba Bâkke”, www.arrabita.ma (2023).

⁶⁷ Şuayb Tiyao Ebu Müdin, *Min ishâmi'l-ulemâi's-Senegal fî hidmeti'l-fikhî'l-Mâlikî*, 10.

örnek ailelerinden olduğu gibi elde ettikleri ilim sayesinde İslam'ın temsilcisi olmuşlardır".⁶⁸

Medresenin önemli şahsiyetleri: Şeyh Abdullah Niyas 1922'de vefat etmiştir. İlmiyle amel eden bir âlim ve fakihdir. İlim, amel, sünnet, dinî ciddiyet ve kararlılık sahibi bir şahsiyete sahiptir.⁶⁹ O, "ülkedeki ilim, fıkıh ve edebiyat medreselerinin en önemlilerinden olan, en çok âlim çıkaran, tebliğ ve davet faaliyetlerini hikmetle ve güzel nasihatle yapan"⁷⁰ medresenin önderidir. "Onun takipçileri Sâlim, Gambiya, Moritanya, Nijerya ve Gana'nın farklı bölgelerinde fıkıh medreseleri ve Kur'ân kursları açmışlardır."⁷¹ Medresenin önemli şahsiyetlerinden biri de: Şeyh Muhammed Niyas (1881-1959)'dır. Âlim ve fakih kimsedir.⁷²

2.4. Tivaouane Medresesi

Medrese Tivaouane şehrine nispetle bu ismi almıştır. Eğitim ve öğretim merkezlerinden biridir. Doktor Amir Samb bu medrese hakkında şöyle demiştir: "O, Senegal'deki İslâm dinî merkezlerinin en önemlilerindedir."⁷³

Kurucusu Şeyh Hacı Mâlik Sy (1857-1922)'dir. Önde gelen alimlerden ders almıştır. İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin *Risâlesi*'ni Şeyh Mur Cub'dan okumuştur. Muhtasarı Şeyh Halil'i Şeyh İbrahim Caht'ın yanında okumuştur. İmam, fakih ve müttakidir. "İlim başkanlığı kürsüsüne uzun yıllar oturmuştur. Kurrâ medreselerine başkanlık yapmış ve fıkıh dekanlığı görevi de yürütmüştür."⁷⁴ Birçok eseri ve fetvaları vardır.

Medresenin önemli şahsiyetleri: Oğlu Ebû Bekir Sy 1957 yılında vefat etmiştir. Âlim ve fakihdir. Babasının vefatından sonra eğitim ve terbiye görevini üstlenmiştir.

⁶⁸ Âmir Samba, *el-Edebü'l-Senegâlü'l-Arabî*, 5.

⁶⁹ Muhammed Cûf İbn Tefsîru Baba el-Berniyü, *A'lâmü'l Hudâ bi-gayri İfrikiyye* (Senegal, 1999), 1/232.

⁷⁰ Muhammed Cûf İbn Tefsîru Baba el-Berniyü, *A'lâmü'l Hudâ bi-gayri İfrikiyye*, 1/234.

⁷¹ Muhammed Cûf İbn Tefsîru Baba el-Berniyü, *A'lâmü'l Hudâ bi-gayri İfrikiyye*, 1/234.

⁷² Âmir Samba, *el-Edebü'l-Senegâlü'l-Arabî*, 6.

⁷³ Âmir Samba, *el-Edebü'l-Senegâlü'l-Arabî*, 118.

⁷⁴ Muhammed Cûf İbn Tefsîru Baba el-Berniyü, *A'lâmü'l Hudâ bi-gayri İfrikiyye*, 1/211.

Medresenin önemli şahsiyetlerinden bir diğeri de (oğlu) Şeyh Muhammed Mansur'dur. Bu bölgede eğitim, terbiye, nefis terbiyesi ve İslâm kardeşliği çalışmasıyla öne çıkan âlimlerindendir.

Medresenin önemli şahsiyetlerinden biri de (torun) Şeyh Muhammed Mansur Sy'dir. Bu medresenin en meşhur âlimlerinden sayılır. Uzun bir süre Mâlikî fıkıhı, Arap dili ve şeriat ilimleri dersi vermiştir. "Sahib-i Darat" yani ilim meclisleri dostu lakabını almıştır. Sadece eğitimle yetinmemiş, Tivaouane şehri içinde ve dışında başka ilmî meclisler ve medreselerin inşası için gayret sarf etmiştir.⁷⁵

Ülke içinde Fas Turi Medresesi gibi başka Mâlikî fıkıhı meclisleri ve medreseleri vardır. Ancak Tivaouane Medresesinin bir şubesi sayıldığından ileriki bölümlerde sadece bu medreseden detaylı bir şekilde bahsedilecektir.

2.5. Senegal'deki Kadim Fıkıh Merkezlerinin En Önemlileri

Bilindiği gibi Senegal eskiden beri âlimlerin ve fakihlerin vatanıdır. Bu durum ruhsal, toplumsal, iktisadî ve siyasî hayatın bütün sahnelerinde kendini göstermiştir. Bu merkezlerin en önemlileri:

2.5.1. Pir Üniversitesi

Sömürgecilik Senegal'e girmeden önce şehirlerde ve köylerde gerçekleşen meclislerde büyük şeyhler ve öğretmenlerle daha önce söylediğimiz gibi Arapça eğitimi yürütüyorlardı. Ancak gerçek manada Senegal topraklarında ilk İslâmî üniversitenin kuruluşu milâdî 1428 yılına gitmektedir. O da Kadı Ömer Fal tarafından kurulan Pir üniversitesidir.⁷⁶

Şeyh Ömer Chinguett vilayetinden dönüşünden hemen sonra Fal Pir üniversitesini kurmuş ve bu bölgede Kur'ân, fıkıh, dil ve hüsn-i hatt ve kitabet ilimlerini öğretmiştir. Şeyhin şöhreti nedeniyle insanlar uzak bölgelerden onun ilmî toplantılarına katılmak için gelmeye başlamıştır. Özellikle Kur'ân'ı Kerim tefsiri meclislerine katılmışlardır.

⁷⁵ Osman Câ, *Ticâniyye fi'l-Edebi's-Senegâlî'l-l-Arabî* (Pâriş: Harmattan, 2017), 1/19.

⁷⁶ Cürti Sise, *es-Senegal ve Sekâfetü'l-İslâmiyye*, (Kahire: Dâru's-Şemsi'l-Ma'rife, 1989), 1/36.

Onlardan birine “sen nereye gidiyorsun?” diye sorulduğunda “Pirima” yani “tefsir meclisine” diye cevap verirdi. Pir bölgesinin isimlendirilmesi de buradan gelmiştir.⁷⁷

Üniversiteden mezun olan entelektüel zekalar, Senegal topraklarını ve civarını aydınlatmış ve İslâm kültürünü, Mâlikî fikhını ve Arap dilini yaymıştır. Nitekim bu üniversite ülkenin yüzlerce evladını mezun etmiştir.

Medresenin öğrencilerinden biri bölgedeki ilk Müslüman devlet başkanı olarak meşhur olmuş ve bu kişi Milâdî 1776 yılında henüz Fransızlara karşı ayaklanma gerçekleşmeden önce köle ticaretini yasaklamış idi. Nitekim Fransızlara karşı özgürlük hareketi ile birlikte köle ticareti de tamamen yasaklanmış oldu.⁷⁸ Üniversite Fransız sömürgesinin 1864 yılında üniversiteyi yakmasına kadar eğitim hayatına devam etmiştir.⁷⁹

2.5.2. Kôkî Merkezi

Daara Kôkî veya Şeyh Ahmet es-Sağır Luh Enstitüsü Kur’ân-ı Kerîm ezberi ve şeriat ilimleri eğitimi için 1939 yılında Kôkî köyünde kurulmuştur. Kôkî, başkent Dakkar’dan 223 km. uzaklıkta, Loğa bölgesindedir. Kôkî vilayeti artık medresenin ismiyle bilinir olmuştur. Bu enstitü bugün Batı Afrika’da Kur’ân-ı Kerîm ezberleten en büyük müessese sayılır. Senegal’den ve komşu devletlerden binlerce kız ve erkek öğrencilere eğitim vermektedir. Enstitü yatılı olup öğrencilere eğitim ücretsizdir.⁸⁰

Enstitü birçok devletten öğrencileri toplar. Onların en önemlileri Moritanya, Gine, Burkina Faso, Mali, Gine Bissau’dur. Öğrenciler medresede ilk üç senede Kur’ân ezberlerini tamamladıktan sonra Senegal’deki eğitim öğretim programlarına ek olarak enstitüde başlangıç, orta ve lise dönemlerine kaydolmaya hak kazanır. Öğrenciler enstitüde Arap dili eğitimi ve şeriat ilimlerini derslerini görürler.⁸¹

⁷⁷ Muhammed Muhtar Cey, “Lügâtü’l-Arabiyye ve’s-Sekâfetü’l-İslâmiyye fî ğarb-i İfrîkiyya (es-Senegal Nâmüzü-Ziyyen)”, *www.essada.info* (2023).

⁷⁸ Sîdî Abdülmâlik, “Câmiatü Bîri’l-İslâmiyye Kurûn mine’l-Atâ el-İlmî”, *islamonline.net* (2023).

⁷⁹ Cürti Sise, *es-Senegal ve Sekâfetü’l-İslâmiyye*, 1/36.

⁸⁰ “Dâra Kôkî”, *www.dawa.center.com* (2023).

⁸¹ Alâeddin Dorğu, “Ekberü ma’hed fî ğarb-i İfrîkiyye”, *www.aa.com.tr* (2023).

Şeyhin medreseden mezun olan öğrencilere yönelik genel uygulaması onların köylerde medresenin şubelerini açması yönünde teşvik etmektir. Bu merkezin en önemli şubeleri şunlardır:

1- Dakla Medresesi: Dagla mevki olarak Loğa bölgesinde bulunmaktadır. Bu medreseyi Şeyh Masamba Fahic Cub kurmuştur. O eski medresenin kurucusunun oğludur. Ondan ilim alan en meşhur Şeyhler; büyük mücahit Şeyh Ahmed Bamba Mbacke'nin babası Şeyh Mor Anta Saly Mbacke'dir.

2- Encamiri Medresesi: Bu medreseyi Şeyh Mouhtar Nar Lo el-Kebir Diambari köyünde kurmuştur. Bu medreseye mensup olanlardan biri de yeni Kôkî medresesinin kurucusu olan Şeyh Ahmet es-Sağir Luh'tur.

C- Diale Derman Medresesi: Bu medreseyi Şeyh Derman Fakmab kurmuştur. Bu medresede ilim alan âlimlerden biri de meşhur Tivaouane medresesinin kurucusu olan Şeyh Hacı Mâlik Sy'dir.

D- Lebe Medresesi: Şeyh Bal Tar bugün Fas Tora'da bulunan Toro ailesinin büyük dedesi kurmuştur.⁸²

2.5.3. Al-Falah Enstitüsü

Al-Falah hareketi İslâm terbiyesini ve kültürünü uygulamalı olarak yaymak için 1944 kurulmuş ve Senegal'in başkenti Dakar'da eğitim ve davet faaliyetlerini başlatmıştır. Ancak hareketin kökleri hareketin kurucusu el-Hac Mahmut Ba'nın Kur'ân ve Arap dili ilimlerini öğretmek için Moritanya'nın güneyinde olan "Civil" köyünde "Favrabiyye" medresesini kurduğu 1941 yılına uzanır. Hareket kuruluşundan itibaren geniş bir bölgeye yayılmıştır. Hareket Senegal'de, Mali'de, Moritanya'da ve Kamerun'da eğitim müesseseleri oluşturmayı başarabilmiştir. Sonra faaliyetlerini Batı Afrika bölgesinin geneline yaymıştır. Öyle ki -bazı tahminlere göre- seksen medrese ve yüz mescit civarında müessese kurmuştur.⁸³

⁸² Abdu'lilahi Cavara Ebû'l Hayri, *Ma'hed Koki Beyne'l-mâzî ve'l-hâzır* (Mektebetü'l Senegal, 2019), 1/12.

⁸³ Aljazeera, "Harekâtü'l-Felâh el-İslamiyye", www.aljazeera.net (2023).

2.6. İlim Meclislerindeki Ders Kitapları

Çalışmada bu ilmî meclislerdeki okutulan kitaplara ve Mâlikî fikhî eğitim sistemine işaret edilmesi uygun olacaktır. Bu meclislerin yaklaşık olarak hepsi tek bir programa ve standart okutulan kitaplara dayanır. Bu medreselerdeki önemli şahsiyetlere ait eserlere işaret etmek gerektiği gibi okuyucuya Senegal âlimlerinin Mâlikî mezhebine telif ve eğitim açısından verdikleri önemi açıklamak için uygulanan programa ve kitaplara da değinmek gerekir.

Senegal'deki ilmî meclislerde eğitim gören öğrencilerin Kur'ân-ı Kerîm'i tecvitli ve ezberinden okuması zorunludur. Daha sonra bazı ilimleri ve Mâlikî fikhî derslerini almaya başlamaktadırlar. Bu derslerde okutulan kitaplar ve müellifleri aşağıda sırasıyla zikredilecektir. İtimat edilen kitaplar şunlardır:

1-*Muhtasaru'sh-Şeyh Abdurrahman el-Ahdari*, medresede ezberletilir.

2-*Metnü'l-Aşmâviyye*, İmam Abdulbarî el-Aşmâvî'ye ait olan eser, ezber ve anlama olarak.

3-*el-Akîdetü'l-Izziyye*: Ezheriyye cemaati için, Şeyh Ebu'l-Hasan Ali el-Mâlikî eş-Şazeli'ye ait eser. Ezber ve anlama olarak okutulur.

4. *el-Mürşidü'l-Muayyen ala'd-Darûrati min Ulûmi'd-Din*, İbn Aşûr Manzûmesi olarak meşhur olan eser, Ebu Muhammed Abdulvahid b. Aşûr'a aittir. Ezber ve anlama olarak. Beraberinde Şeyh Miyare'nin "*ed-Dürrü's-Semen ve'l-Mevridü'l-Muayyen*" isimli şerhiyle birlikte.

5- "*Sirâcü'l-mesâlik şerhu Esheli'l-mesâlik*" Şeyh Osman b. Hüseyin Beri el-Cali el-Mâlikî'ye ait olan bu eser Muhammed Beşşar'ın manzûmesi "*Eshelü'l-mesâlik li-nazmi terğîbi'l-mürîdi'l-mesâlik*" eseriyle birlikte ezber ve müzakere olarak okutulur.

6-İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'ye ait *er-Risâle*'nin, Şeyh Salih b. Abdusseme el-Abi el-Ezheri'nin "*es-Semeru'd-dânî*" şerhiyle ve Şihabuddin en-Nefrâvî'nin "*el-Fevâkihu'd-Devânî*" şerhiyle ve Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Menufi el-Mısri eş-Şazeli'nin "*Kifâyetü't-tâlibi'r-Rabbânî*" şerhiyle ve *Hâşiyetü'l-Advâ* ve diğer hâşiyelerle birlikte okutulur. Nefrâvî bu eserinde İbn EbûZeyd'in tertibini temel alır. Keza meselelerin

istidlalini yapar ve ayrıca yeni mesâil de ilave etmektedir.⁸⁴ Ezherî, *es-Semeru'd-dâni* isimli eserinde İbn Ebû Zeyd'in eserinde geçen kavramları özellikle açıklamaktadır ve bu yönüyle eser fıkıh alanında mübtedîler için önem arz etmektedir.⁸⁵

7- *Akrabü'l-mesâik li mezhebi'l-İmâmi Mâlik* eseri “*Şerhu's-Sağir*” diye nitelenen şerhiyle ve *Hâşiyetü's-Sâvî* ile okutulur. İkisi de Şeyh Derdîr'e (öl. 1201) aittir. Şeyh Derdîr eserinde Şeyh Hâlil'in tertibini esas alarak mezhepte muteber görüşleri ele almaktadır.⁸⁶ Sâvî (öl. 1241) ise Derdîr'in telif etmiş olduğu *Akrabü'l-mesâlik eserinin* bu hâşiyesinde Derdîr'in mücmel bıraktığı meseleleri açıklamaktadır.⁸⁷

8- *Muhtasaru Şeyh Halil* eseri şerhleriyle birlikte okutulur. Derdîr'in kaleme aldığı bir eserdir. Bu eser fıkıhın tüm bölümlerini içeren Mâlikî mezhebine muteber ve muhtasar bir metindir. Bu metinle birlikte yanlarında daima Hattabi'nin “*Mevâhibu'l-Celîl*”i ve Derdîr'in “*eş-Şerhu'l-Kebîr*” eseri, *Hâşiyetü'd-Desûkî* ve Şeyh Mahnad Baba b. Ubeyd ed-Deymanî el-Moritani'ye ait olan *Müeyessiru'l-Halil* eserleri bulunur.

İbn Âsım'a (ö. 829/1426) ait *Tuhfetu'l-ahkâm* kitabı da okutulan kitaplardan biridir. Bu eserde müellif yargılama hukukundan bahseder. Eser, Mağrib Mâlikîlerinin kadıları elinde el kitabı şeklinde elden ele dolaşır.⁸⁸ Bu kitapların seviyeleri farklıdır. Kimisi sadece taharet ve namaz hükümlerindeki teşehhüt, sehiv secdesi ve benzeri konularda başvurulurken kimisi de ibadet, muamelat ve ahkâmlara ek olarak başvuru kaynaklarıdır. *Tuhfetu'l-Ahkâm* ve Halil'in ikinci cüzü anlaşılması ve tedrisi zor kitaplardan sayılmaktadır. Bundan dolayı dikkatli, ağır ağır ve incelikle okunur. Mâlikî mezhebinde çoğu mesele için başvurulacak bir diğer ana kaynak “*el Müdevvenetü'l-Kübra*” eseridir. Ancak bu eser okutulmaz.⁸⁹

Bu kitapların çoğu, şerhlerine bakılmadan yalnız metin olarak okunmaktadır. Ancak zikrettiğimiz şerhler metinlerle beraber mütalaa edilmekte ve gerek duydukça şerhlere başvurulmaktadır. Bu derslere giren hocalar metinleri tam, yanlışsız ve güzel bir

⁸⁴ Mâmî, *el-Mezâhibü'l-Mâlikî*, 303.

⁸⁵ Mâmî, *el-Mezâhibü'l-Mâlikî*, 318.

⁸⁶ Mâmî, *el-Mezâhibü'l-Mâlikî*, 310.

⁸⁷ Mâmî, *el-Mezâhibü'l-Mâlikî*, 315.

⁸⁸ Muhammed İbrâhîm Ali, *Istîlâhu'l-mezheb inde'l-mâlikîyye* (Dubâi: Dâru'l-Buhûş li'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, 1421), 586.

⁸⁹ Ömer Muhammed Salih el-Fülani, *es-Sekâfetü'l-Arabiyyetü'l-İslâmiyye fî ğarb-i İfrîkiyye* (el-Mucelled el-Arabi, 2007), 1/111.

şekilde ezberlemeleri için öğrencileri teşvik ederler. Metinlerin okunmasını ve ezberlenmesini kolaylaştırmak için izlenilen yol ise metinlerin levhalara yazılmasıdır. Bazı meseleleri iyice anlamak için bazen başvuru şerhler de vardır. Ancak hâşiye, dipnot ve notlara nispeten bu şerhler genellikle büyük ve geniş olmaz. Mâlikî fikhî dersi Senegal'deki istisnasız bütün konferans ve ilim meclislerinde önem verilen ve meşgul olunan bir derstir. Çünkü Mâlikî fikhî bu meclislerin genelinde okutulan temel bir derstir.

Ders veren şeyhlerin çoğu Mâlikî fikhında temel kaynaklara sahiptir. Öğrencilerin o kitaplara yönelmesine ve onları tedarik etmesine teşvik eder. Maddi durumları o kitapları satın almaya elverişli olan kimseler onları kitapçılardan satın alırlar. Ancak bu kitapların fiyatları pahalıdır ve öğrencilerin maddi durumlarına kıyasen de yüksektir. Dolayısıyla öğrencilerin çoğunluğu kitapları ancak mezun olduktan ve ailelerinin yanına döndükten sonra elde etmeye güç yetirirler.⁹⁰ Senegal âlimleri Mâlikî fikhî kütüphanesine birçok eser kazandırmışlardır. Bu eserler nesir ve nazım olmak üzere çeşitli alanlarda kaleme alınmıştır. Örnek olarak aşağıda nesir türü yani düz yazı eserlerden bazıları zikredilecektir:

1-*Buğyetü'l-musallîne'l-haşea fi müteallekâti salâti'l-Cümua* , fakih âlim el-Hac Mevlay Ali Busu'ya (vefatı 1983) ait bir eserdir. Bu eser, Cuma namazı hükümlerini ve bununla ilişkili meselelerin net bir şekilde açıklamasını anlatan bir eserdir.

2-*Buğyetü'l-mürîdîn ve gunyetü'l-müsterfidîn*, âlim Şeyh Ebû Medyen Şuayb Mabâkî'ye (öl. 1995) ait bir eserdir. Kitapta mükellefin bigâne kalamayacağı ilmî hükümleri açıklamıştır. Müellif kitabın mukaddimesinde şöyle demiştir: “Konuya gelince; ilimle meşgul olmak ibadetlerin en faziletlisi, Allah'a yaklaştıran şeylerin en büyüğü, kıymetli vakitlerin harcanmaya en layık olanıdır. Özellikle soğuk tatlı su gibi olan ve mükellefe helal ile haramı açıklayan fikh ilmiyle ilgilenmek böyledir. Allah için sevdiğimiz Sudanlı kardeşlerimizin çoğunda özellikle de Mürîdîn gençlerinde gördüğüm, onların güçlerinin yeteceği ve alınması kolay olan kitaplara şiddetli ihtiyaçlarının olduğudur. Böylece onlar zorunlu eğitimlerini tahsil edebilsinler, yeteri kadar farzları öğrenebilsinler, akîdelerini sünnet üzere kılabilinler ve Allah ile ilişkilerini istikametli kılabilinler. Onların dışında biri benden bu önemli görevi yerine getirmemi istedi.

⁹⁰ Ömer Muhammed Salih el-Fülani, *es-Sekâfetü'l-Arabiyyetü'l-İslâmiyye fi ğarb-i İfrîkiyye*, 1/112.

Allah'ın yardımına güvenerek ve istenilene uygun bir kitap çıkarmaya azmederek buna icabet ettim...’’⁹¹

3- *Şerhu Manzûmeti İbn Aşîr*, Hac Musa Kemir’e (vefatı 1945)⁹² ait olan eserdir. Senegal âlimlerinin büyüklerindedir. Kitap telifi alanına katkıda bulunan kimselerdendir. Yine Şeyh Halil *Muhtasar*’ı üzerine notları vardır.⁹³

4- *el-Besâtînü’l-yâniâtü’l-müctemaa fi’l-Kelâm alâ Salâti’l-Cum’a*, müellifi zikri geçen kimsedir.⁹⁴

5- *Şerhu Muhtasari’l-Şeyh Halil*, Şeyh Necay Meryem’e ait eserdir.

6- *İrşadü’l-Sârîn ilâ ademi vücûbi zekâti’l-Hârîn*, Şeyh el-Hac İbrahim b. Abdullah Niyas’a (vefatı 1975) aittir. Yerel lehçede “harin” diye isimlendirilen fıstıkın zekâtını açıkladığı ve zekâtının gerekmediğini belirttiği bir kitaptır. “*İthafü’s-Sâmiî ve’-Râvî bi-bâ’dı ecvibeti’ş-Şeyh ve’l-Fetâvâ*” kitabıyla birlikte basılmıştır.

7- *Yevâkîtu’s-salâ fi takrîbi mevakîti’s-Salâ*, Mabaki Busu diye meşhur Şeyh Muhammed el-Basvebi’ye (vefatı 1946) ait bir eserdir. Namaz vakitlerini, seheri ve iftarların vakitlerini araştıran bir kitaptır.

8- *Risâle fi İlmi’l-Ferâiz*, daha önce zikredilen Şeyh Ambaki Busu’ya ait “Habadibz” diye meşhur bir eserdir. İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî’ye ait *er-Risâle* kitabının ferâiz bölümünü şerh etmiştir.

9- *Hibetü’l-Kerîmi’l-Mâlik fi ahkâmi’t-tahâre ve’s-salâ alâ Mezhebi Mâlik*, Şeyh Mam Macur Sisi’ye (vefatı 1907) ait eserdir.⁹⁵

10- *Temrînü’l-Atfâl alâ’t-Teabbudi kable an tecibu aleyhimü’l-Amâl*, Şeyh Hasan el-Basvebi (vefatı 1976) ait eserdir.

⁹¹ Ebû Medyen Şuayib Tiyâo el-Ezheri et-Tübûvi, *Târîfû Kitâbi’l-buğyeti’l-mürîdîn ve ğunyeti’l-müsterfidîn*, 1432, 1/3.

⁹² Ahmed eş-Şükri, *Eşhâ’l-ulûm ve etyabü’l-haber fi sîreti’ş-Şeyh Ömer* (Ribat: Ma’hedü Dirâseti’l-İfrikiiyye, 2001), 129.

⁹³ Şeyh Musa Kumrâ, *Eşhâ’l-ulûm ve etyabü’l-haber fi’-sîreti’l-Hâcc Ömer*, thk. Ahmed Şükri (Rebât: Ma’hedü Dirâseti’l-İfrikiiyye, 2000), 1/129.

⁹⁴ Âmir Samba, *el-Edebü’l-Senegâlü’l-Arabî*, 156.

⁹⁵ Âmir Sambâ, *el-Edebü’l-Senegâlü’l-Arabî*, 136.

Mâlikî mezhebi fıkında yazılan manzûm yani nazım türü eserlerden bazıları da şunlardır:

1-*el-Cevherü'n-nefis fi akdi nesri'l-ahdari'r-reis*, âlim allame Ahmedü Bamba'ya (vefatı 1927) ait eserdir. 688 beyte ulaşan uzun bir nazımdır. Müellif Mâlikî mezhebinde meşhur Muhtasarü's-Şeyh Abdurrahman el-Ahdari ile bitirmiştir. Sonra içine nesir tütü yani düz yazıda olmayan faydayı tamamlayan bazı şeyler de eklemiştir. Touba şehri öğrencilerinin çoğu düz yazıdan yani nesirden nazma yönelmişlerdir.

2- *Tezevedü's-siğar ilâ cinânillâhi zi'l-enhâr ve tezevüdü's-şübbân ile't-tibâ'i'l-Meliki'd-Deyyân*, daha önce bahsedilen Şeyh Ahmed Bamba'ya aittir. İki eser de *Manzumu İbn Aşur*'un üslubuna benzer şekilde yazılmıştır. Eş'arî akîdesini ve Mâlikî fıkını ve Cüneydî tasavvufunu içerir. İki nazımın da içeriği aynıdır. Ancak müellif ilkinde özet olarak almış, ikincisinde de genişletmiştir.

3- *Nehcü'l-hakîka fi hetki setri'l-akîka*, müellif daha önce zikredilmişti. Eser akîka hükümlerini özetleyen manzûm bir eserdir. 23 beyte ulaşır. Müellif mücmel yanlarını kısa bir şekilde şerh etmiş ve kapalı yerlerini açıklamıştır.

4- *el-Kevkebü'l-münir*, Şeyh Hacı Mâlik Sy'nin (vefatı 1922) ilim ve takva mirası hakkında yazılmış nazım bir eserdir. İçinde tam ve yeterli bir şekilde ferâiz ilmi açıklanmıştır. Beyitlerinin sayısı 151'dir.

5- *Kubbetü'l-mürîd fi salâti'l-cuma ve ahkâmihî vemâ yeteallaku bihâ*, 186 beyitli bir nazım eserdir. Şeyh Ali Fi İbn Han'a aittir.⁹⁶

6- *Manzume*, 33 beyittir. Şeyh Ambaki Busu'ya aittir. Eserde vücuttaki kılların tıraşı hakkında neyin caiz olup neyin caiz olmadığını açıklamıştır. Bu konuda Mâlikî âlimlerinin metinlerine dayanmıştır. Eser nadir ve ilgi çekicidir.

Zikredilenlere ek olarak Senegal âlimleri sıradan insanların Mâlikî mezhebine uygun fıkı ve dinî emirleri öğrenmeleri için yerel lehçelerini kullanarak birtakım eserler telif etmişlerdir. Bu kitaplardan Şeyh Ebu Medin Şuayb Ambaki'ye ait olan "*Kurratü'l-*

⁹⁶ Âmir Sambâ, *el-Edebü'l-Senegâlî'l-Arabî*, 354.

ayn fî temyîzi ba'zı Ferâizi'l-ayn"ı zikretmekle yetineceğiz. Çok kıymetli bir eserdir olmakla beraber Fransızca'ya ve İngilizce'ye de çevrilmiştir.⁹⁷

Bu ilmî meclisler diğer mezhepleri bilmelerine rağmen tamamen Mâlikî mezhebi fetvalarına dayanırlar. Bu durumun sebebi ise birlikteliği sağlama ve toplumun görüşünü tek bir mezhepte toplama isteğinden dolayıdır.

2.7. Coğrafi Olarak Tivaouane Bölgesi, Tivaouane Medresesinin Tanıtımı, Tarihi ve Kuruluşu

Tivaouane, Senegal'in batı bölgesinde yer alır. Başkent Dakkar'dan kuzeye doğru yaklaşık 90 kilometre uzaklıktadır. Şehrin 20 kilometre kuzeyinde ise ülkedeki İslâm kültürünün merkezlerinden biri olan Pir şehri bulunur. Medresenin kurucusu Kadı Ömer Fal 16. yüzyılın ortası ile 17. yüzyılın ortalarında yaşamıştır. Senegal'deki Mâlikî âlimlerinin çoğunu kendi yetiştirmiştir. Tivaouane bölgesi, âlimlerin ve önemli şahsiyetlerin bulunduğu Kacur bölgesinin kalbinde bulunmasıyla da öne çıkar. Burası aynı zamanda eski İslâm krallıklarından birinin bulunduğu yerdir.

Şeyh Hacı Mâlik Sy'nin (öl. 1922) Kur'ân-ı Kerîm ezberletilmesi, İslâm ilimleri ve dil eğitimi amacıyla kurduğu bu medresenin kesin kuruluşu 1902 yılına uzanır. Bu medresenin Tivaouane bölgesinde kurulma sebebi ise Kur'ân-ı Kerîm ile hidayete eren bazı tüccarların Ramazan ayında oraya gelerek Kur'ân-ı Kerîm tefsiri görevini talep etmelerinden kaynaklanır. Bu tüccarların en meşhurları: Cibril Ğay ve Cibril Tub'dur. Senegallilerin Ramazan ayında camileri ve mescitleri ziyaret etmelerinin temel sebebi Allah'ın kitabının tefsirini dinlemek ve ondan istifade etmektir. Şeyhin Kur'ân-ı Kerîm tefsirini dinleyerek Ramazan ayını geçirdikten sonra insanlar ondan şer'î ve dil ilimlerini öğretmesi için yanlarında kesin olarak ikamet etmesini isterler. Şeyh onların bu isteğini şu ayete istinaden kabul eder: "Erkek veya kadın, kim mü'min olarak iyi iş işlerse, elbette ona hoş bir hayat yaşatacağız ve onların mükâfatlarını yapmakta olduklarının en güzeli ile vereceğiz." Şeyh, insanların dört bir yandan rağbet ettiği ilim meclislerini bu şekilde başlatır ve ilim dolu nesillerin yetişmesi de bu şekilde gerçekleşir.⁹⁸

⁹⁷ Şuayb Tiyao Ebu Müdin, *Min ishâmi'l-ulemâi's-Senegal fî hidmeti'l-fıkhı'l-Mâlikî*, 10-12.

⁹⁸ Şeyh Abdülaziz Sy el-Dabak, *Evdahu'l mesâlik fî târif bi-hayâti ve menâkibi'ş-Şeyh el-Hâc Mâlik Sy*, 1981, 262-263.

2.7.1. Medrese Genel Müdürünün Kısa Bir Biyografisi

Medrese genel müdürü Senegal'deki dinî mürşitlerden biridir. Daha çok Ndiol Fouta ismiyle bilinen Sirin Ebubekir Sy b. Abdulaziz Se Dâbah'tır. Onun başarılı şahsiyeti şu hikâyede görülmektedir:⁹⁹ Sirin Ebubekir Sy, iyi bir Kur'ân dersi aldıktan sonra Tivaouane müessesinin idaresinin başına geçmiştir. Sonra Hacı Mâlik Sy zaviyesinin Dârâ Vakıa müessesinin idaresini ona bırakmıştır. Şeyh Abdulaziz Sy Debah şahsen Sirin Ebubekir Sy'nin eğitimiyle özel ilgilenmiştir. Denilir ki; seksenli yıllarda Fas'ta öğrenci olduğu zaman Senegal'de izinleyken merhum babasına Hacı Mâlik Sy medresesinin idaresi gibi önemli bir görevi başarabileceğini ifade etmiştir.

Bu şekilde medresenin vasîsi ve dedesinin ilmî mirasının devamına kefil olmuştur. O vakitten itibaren sadece medrese ile ilgilenir. Eğitimle iç içe olan biridir ve nadiren Kur'ân ve sünnet eğitimlerini kökleştirmek için Tivaouane'nun dışına çıkar.¹⁰⁰

2.7.2. Tivaouane Medresesinin Türü ve Klasik ve Modern Medreseler Arasındaki Fark

Üzerinde çalışılan bu medresenin klasik medrese mi yoksa modern medrese mi olduğu konusu aşağıda irdelenecektir. Senegal'de resmî ve gayri resmî okullar ve medreselerin hepsi “medrese” ismi ile anılmaktadır. Bu medrese klasik dinî medresedir. Temel şekliyle, İslâm dinî ve Mâlikî mezhebi klasik mirasına ve dinî derslerin eğitimine yoğunlaşan bir eğitim müfredatına sahiptir. Bu medresenin ana hedefi akaid, şer'î ilimler ve dinin temeli olan dini değerlerin eğitimi vermektir. Bu medreseyi diğer modern okullardan ayıran özellik ise farklı mezheplerin kitaplarından istifade etmesidir. Dolayısıyla bu medrese Kur'ân-ı Kerîm, hadis eğitimi, fıkıh usûlü eserleri, tefsir ve diğer klasik İslâmî eserlerin eğitimine yoğunlaşır. Medrese dini anlama konusunda derinleşmek, dinî fikirler ve akaid için klasik mirasa başvurmak isteyen insanlar arasında popüler hale gelmiştir. Genellikle tecrübî ve mânevî bilgiye yoğunlaşması yönüyle de modern okullardan ayrılır. Ayrıca dinî kavramları amelî uygulama esnasında öğrenme fırsatını öğrencilere sunar. Medresenin görevi öğrencilere eğitim ve terbiye ortamı sağlamak ve öğrencilerin şuurunu, ruhunu ve ahlâkını geliştirmektir. Medresenin hedefi

⁹⁹ Senego.com, “Cet incroyable anecdote sur « Ndiol Fouta » et son père Mame Abdoul Aziz Sy Dabakh” (24 Kasım 2018).

¹⁰⁰ “«Laafa» Le Grand Pedagogue a L'éternel”, *SenePlus* (09 Kasım 2019).

klasik dinî mirası genel olarak anlayan, vasıflı, günlük hayatlarında dinî ilkeleri ve değerleri uygulamaya güç yetiren mümin bir nesil yetiştirmektir.

2.7.3. Medresenin Yönetim Süreçleri

2.7.3.1. Tivaouane Medresesinin Şubeleri

Medresenin kurucusu Şeyh Hacı Mâlik kendi medresesinde bir müddet ders vermiş, şeriatta ve Arap dilinde uzmanlaşan âlimler mezun etmeye devam etmiştir. Onun eğitim metodu ilkesel olarak önce bir öğrenciyi izlemek, ilmine ve anlayışına kanaat getirdiği taktirde onu medreseye almak, okutmak ve nihayetinde okuttuğu ilimlerden imtihan etmektir. Bu imtihan neticesinde başarılı olan öğrencilerine icazet vermiştir. İcazet alan öğrencilerine Senegal içindeki uzak bölgelerden birinde ilim meclisi veya medrese açmasını emretmiştir. Bu şekilde Tivaouane'da Mâlikî medreselerinin şubeleri ortaya çıkmıştır. Tivaouane medresesine bağlı olarak şubeleşen meşhur medreselerin en önemlileri şunlardır:

- 1- Saint-Louis Zaviyesi, 1892 yılında kurulmuştur.
- 2- Ndiarandi Zaviyesi, 1895 yılında kurulmuştur.
- 3- Dakar Zaviyesi, 1905 yılında kurulmuştur.

2.7.3.2. Medresenin Malî ve İdari İşleri

Medresenin idari sorumlusu Muhammed Kebe'dir. Medreseye kayıt, Kurban Bayramı'ndan aşureye kadar yıllık tatil içerisinde yapılır. Malî ihtiyaçları karşılamak için şeyh pek çok çiftlik satın almış ve burada meyvecilik ve hayvancılık faaliyetinde bulunmuştur. Hocaların aylık maaşları olmadığı için buradan elde edilen gelirden medrese hocalarına hediyeler verilir.

Medresenin idarî ve malî işlerine dair bir organizasyon şeması vardır. Bu organizasyon şemasında bulunanların çoğu da medrese dışındadır. Doktorlar ve tüccarlar bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bu organizasyonda bulunanlar belirli aylarda veya senede bir olacak şekilde medreseye yardım için toplanırlar.

Medresenin gönüllü ve her alanda uzman doktorları vardır. Öğrencileri ve öğretmenleri ücretsiz bir şekilde muayene etmek için sağlık merkezine gelirler.

Hocalarıyla birlikte kız öğrenciler için özel bir bölüm vardır. Onların dersleriyle ilgilenen özel hocalar vardır ve çoğunluğu aynı şekilde kadınlardan oluşur. Kız öğrenciler için medrese içinde yurt yoktur. Dolayısıyla medrese kızları yatılı öğrenci olarak iskân etmemektedir.¹⁰¹

2.7.3.3. Medresenin İdaresi

Genel müdür: Şeyh Ebubekir Abdülaziz Se

Eğitim ve öğretim sorumlusu: Doktor Muhammed Beşir Kavm

İdare işleri sorumlusu: Profesör Muhammed Kibi

İlmi kültür kurul editörü: Profesör Muhammed Fay

2.7.3.4. Öğrencilerin Tivaouane Medresesine Kayıt Şartları

Bu şartlar öğrencinin 7 yaşından az olmaması, medrese idaresini belirlediği vakit içinde öğrencinin kayıt yapması (O da aşure gününden sonradır), öğrencinin kayda velisiyle beraber gelmesidir.¹⁰²

2.7.3.5. Hocaların Seçim Şartları

1- Hocanın bu medreseden mezun olması,

2- Medreseden mezun olduktan sonra medreseye hoca olarak tayin edilmeden önce her alandaki ilminden (medresede okuduğu kitaplardan) ve tutum, davranış ve ahlâkî hareketlerinden imtihan edilmesidir.¹⁰³

2.7.3.6. Tivaouane Medresesinin Hedefleri

1- İslâmî eğitim öğretim ve nefis terbiyesi

2- Mâlikî fikhını ve İslâm kültürünü dünyanın her tarafına yaymak

3- Ekonomik imkânı olmayan talebelerin ihtiyaçlarını karşılamak ve onların eğitim süreçlerine intibakını sağlamak

4- Eş'arî akîdesini yayma

¹⁰¹ "Medresenin Devletle İlişkisine Dair", haz. Dioulde Lame.

¹⁰² "Talebelerin Kayıt Şartları", haz. Dioulde Lame.

¹⁰³ "Hocaların Seçimi", haz. Dioulde Lame.

2.7.3.7. Tivaouane Medresesinin Senegal’de Cemaatler Oluşturması

Senegal'de birçok cemaat bulunmaktadır. Bazıları sûfî cemaatlerdir ki bunların asıl amacı Senegal'de ortaya çıkan ve sûfî olmayan cemaatlerden gelen eleştirilere cevap vermektir. Ancak sûfî olmayan cemaatler diğerleriyle sadece ilim sınırları içinde ve dine aykırı uygulamaları uyararak için mücadeleye girişirler. Bütün İslâm şehirlerinde durum bundan ibarettir. Sûfî cemaatleri uyararak veya düzeltmek amacıyla onlara yapılan eleştiri ve hicivler bulunmaktadır. Bazı cemaatler sûfîliğe bağlı olmazlar ve Selef yolundan da ayrılmazlar. Orta bir yol tutarlar. Bazı durumlarda sûfîlerle ortak olurken, bazı durumlarda da sûfî olmayan cemaatlere muhalif olurlar. Bu cemaatler Ubbâdu’r-Rahmân cemaati gibi İhvan’ül Müslimîn cemaatine daha yakındırlar. Netice itibariyle mevcut İslâmî cemaatler birçok açıdan barış içerisindedir. Ancak ihtilaf ettikleri mesele ve mevzular İslâm anlayışının ayrıntılarından ve selefîn yolunda gitmekten kaynaklı olarak ortaya çıkan metodolojik ayrıntılardadır. Yani taraflardan birisi diğerini atalarından nakledile gelen İslâmî anlayışlardan uzaklaştığı şeklinde eleştiriye tabi tutmasıdır.

2.7.3.8. Medresenin Devletle Alakası

Devlet medresenin hocalarını seçebilecek veya atayabilecek herhangi bir yetkiye sahip değildir. Medresenin idaresi devlet müdahalesine kapalıdır. Bazen hükümet yerel medreseleri maddi açıdan desteklediğinde, destekler medreseye de ulaşır. Nadiren yapılan bu destekler resmî olarak gerçekleşmez. Özellikle Ramazan ayında medreseye pirinç, yağ ve şeker gibi yardımlarda bulunur. Şeyhin hükümetten gelen direkt desteği kabul etmemesi bu mala Senegal halkının genel malı olarak bakmasından kaynaklanır. Ancak siyasetçilerin bazıları medreseyi ferdî bir şekilde kendi ceplerinden de destekler. Medresenin kurucusu, devletin kanunları İslâm şeriatıyla uyduğunda bu kanunlarını reddetmemiştir. Hükümetin İslâm şeriatına uygun olmayan veya yerel medreselerin görüşlerine uygun olmayan kanunlar koymasına durumunda medresenin özel görüşü vardır.

2.7.3.9. Devlet Medresenin İşlerine Karışır mı? Veya Medrese Devlet İşlerine Karışır mı?

Medresenin dokunulmazlığı vardır. Dolayısıyla devlet onlara dokunmaz. Aynı zamanda bu durum tam tersi için de geçerlidir. Örnek olarak Cumhurbaşkanı Abducouf, kendi görev döneminde yerel medreselerin eğitim ve işleyişine karışmak istediğinde Şeyh Abdülaziz Debbah Sy bu konuda açıklama yapıp, kaside yazmıştır. “Kitabu Rabbinâ Huve’l-Kitâbu men Câenâ bi-ğayri felâh” kasidesi uzun ve bu konuda yazılmış bir

kasidedir. Bundan dolayı şeyhler devletin medresenin kişisel dokunulmazlıklarına karışmasını istemezler. Bazen devlet, medrese şeyhleriyle devletin birtakım işleri hakkında istişare eder. Bu istişare Fas yöneticilerinin adeti olarak bilinir. “Mâlikî mezhebine bağlı olan yöneticiler fukaha ile istişare etmeden kesin karar almazlardı.”¹⁰⁴ Senegal başkanları bu adeti uygulamaya devam etmektedirler.

2.7.3.10. Medresenin Resmî Okullarla İlişkisi

Tivaouane medresesi fikre, ilme, eğitime ve kültüre açık bir medresedir. Hikmet, irşad, akılları aydınlatan ve sorgulayan, geçmişle günümüzü bir araya getiren bir medresedir. Resmî hükümet okullarıyla yardımlaşma ve iletişim halinde bulunur. Bunun delili Şeyh Abdülaziz Sy el-Emin’in resmî bir merkez olan Hacı Mâlik Sy İslâm Enstitüsü’nü kurmasıdır. Bu enstitü, medrese köklerine dayanan bir enstitüdür. Bazı öğrenciler medreseden mezun olduktan sonra lise diploması almak için resmî okullara yönelirler. Resmî okullarda okuyan bazı öğrenciler de mezun olduktan sonra fıkıh kitapları ve resmî okulların programında olmayan ilmî kitapları okumak için yerel medreselere giderler. Bundan dolayı Senegal’deki bu medresenin önemi daha da artmaktadır.¹⁰⁵

2.7.3.11. Medresenin Yerel Medreselerle İlişkisi

Senegal’de âlimler toplumunda saygıdeğer bir konumda bulunmakta, hürmet ve takdir almaktadırlar. Senegalli âlimler uzun tarih boyunca ilim, sanat, edebiyat ve kültür gibi pek çok alanlara katkı sunmuşlardır.

Mâlikî mezhebindeki bu medreseler ve sûfi tarikatlar kurulduktan sonra bazıları akrabalık vesilesiyle bir araya gelmiş ve birbirleriyle bağ kurmuşlardır. Nitekim bu ilişkiler şeyh âlim Hacı Mâlik Sy, Şeyh Ahmed Bamba Hadimü’r-Rasul ve Koalack medresesi kurucusu Abdullah İnyas arasında olduğu gibi eskiden beri medreselerin kurucuları arasında var olagelmıştır.

O zamanın alimleri arasında hediyeleşme, yardımlaşma, mesajlaşma ve ziyaretleşmeler vardır. “Şeyh Hadim, şeyh hacı Mâlik Sy’yi ziyaret etmiştir. El-Minen sahibinin dediği gibi: şeyhimiz Kacur’da (Ancerand) köyünde onu ziyaret etti. Uzun

¹⁰⁴ Mehmet Özdemir, “Yûsuf b. Taşfin”, *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 44/31.

¹⁰⁵ “Medrese Görevli Hocalarının İhtiyaçlarını Görür”, haz. Dioulde Lame.

olmayan bir süre onun yanında misafir olarak kaldı. Onu uğurlamak için de uzun bir mesafe gitti.”¹⁰⁶ Bu medrese gibi diğer medreseler arasında da ilişkiler vardır. Senegalli âlimler çoğu zaman birbirleriyle ve diğer şehirlerdeki âlimlerle tecrübelerini ve bilgilerini paylaşmada yardımlaşırlar. Bu durum ilmî araştırmanın gelişmesine ve Senegal toplumunun genel olarak farklı alanlarda ilerlemesine katkı sağlamıştır. Senegal hükümeti de ülkenin gelişmesi ve halkın refahı için onları desteklemeye ve teşvik etmeye çalışmaktadır.

2.7.3.12. Tivaouane Mescidinin ve Halkasının Senegal’deki Konumu

İslâm'da mescitlerin çok büyük rolü vardır. İlk mescit kurulduğundan itibaren ibadetin yanı sıra eğitim merkezleri ve ilmî meclislerin yönetildiği yer olarak kullanılmıştır. Tivaouane medresesi kurucusu Şeyh Hacı Mâlik Sy bu metotla yol almıştır. Mescitte Kur’ân-ı Kerîm ezber halkaları, şer-î ilimler halkaları gibi çeşitli halkalar ve bu halkaların da kısımları bulunmaktadır. Medresede 960 erkek ve kız öğrenci, 700 de Kur’ân ezberinde bulunan öğrenciler vardır. En büyük halkalar üç tanedir: Muhammed Enyağ halkası, Hasan Sek halkası, Babker Sey halkasıdır.¹⁰⁷

Tivaouane mescidinin eğitim merkezi ve dinî merkez olması gibi büyük bir önemi vardır. Bu mescidin açıkça ortaya koyduğu bazı amaçlar şunlardır:

Dinî bilgiyi yaymak: Mescitteki eğitim dinî bilginin yayılması ve İslâm'ın temel buyruklarının öğrenilmesi için bir vesile sayılır. Bunlar Kur’ân-ı Kerîm, hadis-i şerif, fıkıh, tevhid, siyer ve diğer İslâm, ahlâk ve ibadet konularıyla alakalı alanlardır.

Dini bilinci güçlendirmek: Tivaouane mescidindeki eğitim Müslümanların dinî bilincinin artmasına katkı sağlar. Bu eğitim öğrencilerin İslâmî değerleri öğrenmeleri, önemli dinî kavramları anlamaları ve bunları günlük hayatlarına nasıl uygulayacaklarını bilmeleri açısından önemlidir. Müslümanlar İslâm ilkelerini ve maksatlarını, diğerleri ile nasıl ilişki kuracaklarını ve sahîh İslâmî yolla toplumun nasıl olması gerektiğini öğrenme aşamasında birbirleriyle de tanışırlar.

Toplumsal birlikteliği güçlendirme: Tivaouane mescidi toplumda Müslümanların bir araya geldiği buluşma noktasıdır. Bu mescitteki eğitim Müslümanlar arasındaki

¹⁰⁶ “Alâkatü’ş-Şeyhî’l-hadîm maa züamâi’t-Turûki’s-süfiyyeti’s-Senegâliyye”, *Senarab.sn* (2023).

¹⁰⁷ “Medresenin Cemaatleşmeye Dair Görüşleri”, haz. Dioulde Lame.

toplumsal birlikteliğin güçlenmesine katkı sağlar. İnsanlar mescitte namaz ve eğitim için toplanırlar. Bu durum güvenilir ilişkiler kurmaya, anlayışları güçlendirmeye ve fertler arasında uyum sağlamaya katkıda bulunur.

Güzel ahlâk sahibi olmaya teşvik etme: Mesciddeki eğitim Müslümanlar arasındaki İslâmî değerleri ve güzel ahlâkı güçlendirmeye çalışır. İnsanlar eğitim üzerinde doğruluk, adalet, hoşgörü, cömertlik ve sevgi değerlerini öğrenirler.

Senegal halkı nazarında bu mescidin kıymetini ve organizasyonunu destekleyen şeylerden biri de genel halife Şeyh Ebubekir Sy'nin mescidi yenileme ve genişletme kararıdır. Haber yayıldığında Senegalliler mescidin işlerine herhangi bir maddi beklenti içine girmeden katkı sağlamaya ve destek olmaya karar vermişlerdir. 22/04/2023 Ramazan Bayramı gününde Dakkar mescidi imamı Hacı Ali Samb hutbe esnasında mescitte hazır bulunan herkesin bin CFA miktarında katkıda bulunması gerektiğini açıklamıştır. O esnada Devlet Başkanı Seyyid Maki Sal da mescitte bulunmaktadır. Senegalliler ve Tivaouane medresesi öğrencileri dört milyon CFA'den fazla katkıda bulunmuşlardır. Diğer kuruluşlar, toplumdaki önemli şahsiyetler ve tüccarlar da aynı şekilde katkıda bulunmuştur. Hutbe televizyonda canlı olarak yayınlanmıştır. Hutbeden sonra gazeteler de imamın Tivaouane mescidinde açıkladığı hutbeyi yazmışlardır.¹⁰⁸

2.7.3.13. Senegal'de (Zaviye) Medresenin Anlamı

Medrese Senegalliler nezdinde içeriği, yönetimi ve fikirleri açısından değişir. Sûfi tarikatına mensup veya fikrî mezheplere mensup Senegallilerin çoğu, çocuklarını akîdelerine ve fikrî yönelimlerine uygun bu medreselere göndermeye çalışmaktadırlar. Özellikle medrese dinî zaviyelerden biriyle bağlantılı olduğunda böyle olmaktadır. Çünkü bazıları kurucu şeyh hakkında kâmil velilik ve mutlak iyiliğe inandıklarından dolayı orada bereket ve hayrın olduğuna inanmaktadır. Hatta bazı kesimler bu köklü medrese veya zaviye gibi müesseselerin kemal ve korunmuşluğuna ve bunların bulunduğu bölgelerin de daha faziletli olduğuna inanırlar.

Buna ek olarak diğer yönden de değişik akîdelere veya bu medresenin düşüncelerinin zıt fikirlerine sahip kimseler, bu medreselerden sakınırlar. Bilakis bu medreselerin bazen şirkle, bidat uygulamalarla ve bazı batıl inançlarla iç içe olduğunu

¹⁰⁸ "Prière grande mosquée de Dakar : le sermon de l'imam Alioune Moussa Samb", haz. LERAL NET - LERAL TV.

düşünürler. Bu durum, medreseler arasında fikrî çatışmalara sebebiyet vermiş ve fiilî olarak akîdelerine ve yönelimlerine hizmet eden bazı medreselerin kurulmasına neden olmuştur. Bu da aralarında keskin rekabet ortaya çıkarmıştır. Bu rekabet Senegal toplumunun bir açıdan yararına olmaktadır. Çünkü medreselerin yayılmasını artırmakta, ilmî ve fikrî dönüşümü hızlandırmaktadır.

Röportaj Listesi: Bu başlıklar medrese sorumlularından bazılarıyla görüşme sonunda tamamlanmıştır. Onlar:

Muhammed Fi: İlmi Kültür Derneği editörü

Muhammed Kibi: İdare işleri

Muhammed el-Emin Enya: Medresedeki en büyük halkanın sahibi

Hacı Abdullah Emyina: medresedeki usûlü fıkıh kitapları müderrisi

Bamkar Sy: Kur'ân-ı Kerîm ve ulûmu şer'iyeye müderrisi

2.7.4. Medresenin En Önemli Âlim ve Fakihleri

Tivaouane medresesi asırlar boyunca Senegal'in her tarafında Mâlikî fikhî eğitim ve öğretimi konusunda medresede iz bırakan büyük bir âlimler topluluğuna şahit olmuştur. Bu âlimlerin sayının çok fazla olması burada tek tek zikredilmesini zorlaştırmaktadır. Ancak aşağıda bu medresenin en önemli âlimlerinden bir örnek zikredilecektir.

2.7.4.1. Şeyh Hacı Mâlik Sy (1853-1922)

Tanıtımı: O âlim, allâme “Hacı Mâlik Sy b. Osman Sy İbn Muaz (Tefsir Damb Bona Sy) b. Muhammed b. Ali b. Yusuf b. Derman b. Siri b. Bubu b. Şemseddin b. Yahya el-Kalkami”dir.¹⁰⁹ Babası zamanın Senegal'deki meşhur âlimlerindedir. O birçok ilimde öne çıkmış ve kendinden söz ettirmiştir. Şeyh Ahmet Ticani Sy el-Mektum şöyle demiştir: “Babası ilimde ve cesarete payı olan kimselerdendi. Âlimdi ve cesurdu. O 30 yaşına ulaşmadı. Akranının en güzeliydi. O sadece din ve iyilikle meşgul olan fazilet ehlinin işiyle meşgul olurdu.”¹¹⁰

¹⁰⁹ Osman Anjâ, *es-Sîretü'z-zâtiyye li'l-Şeyh Hacı Mâlik Sî Beyne Yedeyk, Dirâse Tahlîliyye ve'l-Münekkaha* (Kahire: Dâru'l-Muqaţţam, 2011), 1/15.

¹¹⁰ Şeyh Ahmed Ticâniyye Sy, *Mechûlü'l-Ümme's-Senegâliyye* (Senegal: Mektebetü'l Senegal, 1961), 1/24.

Annesine gelince “Fatıma Vad Veli binti Bekri b. Derman”dır.¹¹¹ Wolof kabilesindedir. Diolof şehrinden Wolo bölgesine göçmüştür. O “her adamın gölgesinde bulunmayan kadınlardandır. Bilakis o malı istediğinden daha fazla ihsan ve iyiliği isteyen kadınlardandı.”¹¹²

Doğum Tarihi: Doğum tarihine baktığımızda açık bir ihtilaf vardır. Onun 1855 yılında doğduğu görüşünde olan vardır ve bu da onun annesinden yapılan bir rivayete dayanır. O da “babasının vefatından aylar sonra “Ğaye” köyünde hicrî 1278, miladî 1855 yılında doğmuş olmasıdır. Fidrâb yönetimi altında 1855 yılında ilk sömürü hücumlarının başladığı yıla denk gelmiştir.”¹¹³ Bu rivayet Senegallerin kitaplarında en fazla bulunan rivayettir. Amir Samb da kitabında¹¹⁴ bu görüşü kabul etmiştir. Onun 1853 yılında doğduğu da söylenilmektedir. Bu da oğlu Şeyh Abdülaziz Sy¹¹⁵ kaynaklı görüşdür. Bunların dışında başka görüşlerde vardır. Fakat oğlunun kabul ettiği görüş doğruya daha yakın ve tercih edilen görüş olarak kabul edilir.

Yetiştirilmesi ve Eğitimi: Yetim olarak doğmuştur. Kur’ân-ı Kerîm ezberini ve ilimlere başlangıcını dayısı “el-Fahim Mayeru Vali” diye meşhur Muhammed b. Ebubekir b. Abdurrahman ve babasının ikiz kardeşi olan amcası Ahmet b. Muaz Sy üstlenmiştir. İkisinin de köklü bir ilimleri vardır. Sonra fıkıh, dil, edebiyat, belâgat, kıraat ilmi, tefsir, hadis, tarih, siyer, astroloji... ve diğer ilimleri başka hocaların yanında okumuştur. Aşağıda yer alan isimler ders aldığı hocalarından bazılarıdır:

1- Şeyh Alfahim Mayero Woli, ondan Kur’ân derslerini ve *Muhtasaru’l-Ahdarî* dersi almıştır.

2- Şeyh Mâlik Sow, ondan bazı Kur’ân dersleri almıştır.

3- Şeyh Ahmed Sy, babasının ikizidir. Ondan Kur’ân-ı Kerîm dersi ve dinî ve sûfî temel derslerini almıştır.

¹¹¹ Osman Anjâ, *es-Sîretü’z-zâtiyye li’l-Şeyh Hacı Mâlik Sî Beyne Yedeyk, Dirâse Tahlîliyye ve’l-Münekkaha*, 1/15.

¹¹² Şeyh Ahmed Ticâniyye Sy, *Mechûlü’l-Ümme’s-Senegâliyye*, 1/14.

¹¹³ Şeyh Ahmed Ticânî el-Hâdî Türe, *Tahrîru’l-akvâl fi’s-Senegal*, 1/421.

¹¹⁴ Âmir Sambâ, *el-Edebü’l-Senegâlî’l-Arabî*, 119.

¹¹⁵ Osman Anjâ, *es-Sîretü’z-zâtiyye li’l-Şeyh Hacı Mâlik Sî Beyne Yedeyk, Dirâse Tahlîliyye ve’l-Münekkaha*, 1/18.

4- Şeyh Mor Diop, ondan *Risâletü İbn Ebi Zeyd* isimli eseri okumuştur.

5- Şeyh Makel Hawa ve İbra Diakhate, onlardan Mâlikî fikhında *Muhtasaru Halîl* eserini okumuştur.

6- Şeyh Kelli Sy, ondan Muhammed Huc es-Sengali'ye ait olan *el-Mukaddimetu 'l-Ecrûmiyye ve Mulhatü 'l-İrâb* ve *el-Mukaddimetü 'l-Kevkebiyye fi 'n-Nahvi 'l-Arabî* dersini almıştır.

7- Şeyh Masel Mane, ondan *Elfıyyetü İbn Mâlik b. Mâlikî fi 'n-Nahvi ve's-Sarf* dersini almıştır.

8- Şeyh Thierno Yero Baal, ondan *Kitâbu 'l-ihmirâr fi 'n-Nahvi li-İbni Bûne el-Moritani'*yi okumuştur.

9- Şeyh Ahmed Encay Ma Bii, ondan İmam Harîrî'nin *el-Mağâmât 'i'* ders almıştır.

10- Şeyh Mame Coumba Ngran, ondan Kur'ân-ı Kerîm tefsiri dersi almıştır.

11- Şeyh Muhammed Ali Al-Yakûbî, ondan tasavvuf ilmi ve *Sihâh-ı Sitte* dersi almıştır.¹¹⁶

Ülke içinde pek çok kez seyahat düzenlemiştir. Bu seyahatler esnasında âlimlerin ilminden istifade etmek fırsat yakalamıştır. Sonunda yüksek ilmî icazetler de elde etmiştir. Hayatının büyük bir bölümünde fıkıh, dil ve edebiyat ve siyer ilimleri kürsüsüne oturmuş ve bu konuda hiç kimse ona itiraz etmemiştir. Senegal'in tamamına hâkim olan İslâmî ilimler akademya başkanlığında bulunmuştur. İlimde üst düzey seviyeye geldikten sonra Moritanya'ya âlimleri dinlemek için gitmiştir.¹¹⁷ Seyahatlerinden sonra ilk olarak Saint-Louis bölgesinde ikamet etmek istemiştir. Sonra Ndiarendi bölgesine taşınmış ve orada 7 sene ikamet etmiştir. Son olarak da Tivaouane şehrine dönmüş ve orada vefat etmiştir.

Mâlikî Fıkıhı ve İlmi Yayma Konusundaki Gayreti: Mâlikî fikhını ve ilmîni yayma konusunda bütün gücüyle çalışmıştır. İncarend bölgesinde ilim meclisi açmıştır. Son olarak da Senegal'in her tarafında ilmî yayan büyük âlimlerin bulunduğu Tivaouane'da kalmıştır. O "hayatı boyunca siyer ilimleri, fıkıh, dil ve edebiyat dekanlık kürsüsüne oturmuştur. Bu konuda hiç kimse ona itiraz etmemiştir. O hakkıyla fukahanın baş otoritesi

¹¹⁶ Şeyh Ahmed Ticâniyye Sy, *Mechûlü'l-Ümme's-Senegâliyye*, 1/14.

¹¹⁷ Şeyh Ahmed Ticâniyye Sy, *Mechûlü'l-Ümme's-Senegâliyye*, 1/15.

olmuştur.”¹¹⁸ “Tıpkı hakkıyla Senegal’in tamamındaki İslâmî ilimler ve kültür akademya başkanı olduğu gibi.”¹¹⁹ Sahip olduğu ilmini, eğitim ve telif bakımından bu şekilde yaymıştır. İlmî meclislerde 30 sene boyunca yer edinmiştir.

Eserleri: Şeyh Hacı Mâlik Sy -Allah rahmet etsin- birçok farklı alanda birçok eser bırakmıştır. Onlardan bazılarını örnek olması açısından aşağıda zikredilmiştir:

1- *Kifâyetü’r-Râğibin fîmâ yehdî ilâ Hazrati Rabbi’l-Âlemîn* veya *İkmâu’l-muhaddisîn fî’ş-Şerâati mâ leyse lehû aslün fi’ d-Dîn*. Şeyh akîde meseleleri ve Mâlikî fikhî hakkında yazmıştır. *Bahru’l-basit* kitabını teşvik için 64 beyte ulaşan bir kasidedir.

2- *el-Kevkebü’l-münîr*, miras hakkında recez ölçüsünde yazılmış bir eserdir. Beyitlerinin sayısı 151’e ulaşır.

3- *Hidâyetü’l-vildân*, İş Ari akîdesi ve tevhid konusunda ricaz ölçüsünde yazılmış bir eserdir. Beyitlerinin sayısı 134’e ulaşır.

4- *Hülâsu’z-zeheb fî sîreti Hayri’l-Arab* ve *Bahr’ül-Basit’ten* siyer hakkında yazılmış manzûm eserdir. Beyitlerinin sayısı 1057’ye ulaşır.

5- *Tuhfetü’l-Mutedarrirîn*, bu tevhid konusunda recez ölçüsünde yazılmış bir eserdir.

6- *Kantaratü’l-Mürîd*, öğretmen ve öğrencilerin edepleri hakkında recez ölçüsünde yazılmış bir eserdir. 728 beyte ulaşır.

7- *Kaside fî vüçûbi ihrâci zekâti’l-fûli’s-Sudânî*.

8- Dîvan-ı Hâcî Mâlik Sy.

Vefatı: 1922 yılının Temmuz ayının 27’sinde, hicrî 2 Zilkade 1340 tarihinde Tivaouane’da vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.¹²⁰

Bu arada Hacı Mâik Sy’nin divanından fûrû-i fıkha dair iki meseleyi zikretmek yerinde olacaktır:

¹¹⁸ Muhammed Cûf İbn Tefsîru Baba el-Berniyü, *A’lâmü’l-Hudâ bi-gayri İfrikîyye*, 1/161.

¹¹⁹ Şeyh Ahmed Ticânî el-Hâdî Türe, *Tahrîru’l-akvâl fi’s-Senegal*, 1/423.

¹²⁰ Osman Anjây, *es-Sîretü’z-zâtiyye li’l-Şeyh Hacı Mâlik Sî Beyne Yedeyk, Dirâse Tahlîliyye ve’l-Münekkaha*, 1/61.

Cünüplük Guslü Konusunda Medresenin Görüşü: Şeyh Hacı Mâlik Sy cünüplükten yıkanmanın sıfatı konusunda şöyle demiştir:

Cünüplük guslünün tam sıfatı ellerini bileklere kadar üç defa yıkarken şöyle diyerek başlar: Allah'ın adıyla bu sünnete niyet ediyorum. Fercinden ve arkasından eza yıkanır. Bunu yaparken büyük abdestsizliği kaldırmaya niyet edilir. Kişi elini yıkamayı tekrar etmeyerek mazmaza ve intınşak yapar. Bunu da aynı şekilde sünnet niyetiyle yapar. Yüzünü ve ellerini dirseklerine kadar parmak boğumlarına dikkat ederek ve hilalleyerek yıkar. İçine ve dışına, parmak başlarına vücubten dikkat ederek, avuç ortasına koyar. Sonra onu çiğneyerek yıkar. Başını ve kulak çukurlarını da mesh eder. Sonra abdestin başından sonuna kadar ayaklarını bir bir yıkar. Sonra ellerini sudan bir şey almaksızın kabın içine sokar. Sonra başın saç köklerini enseden yüze doğru parmak geçirir. Sonra başı üzerine üç defa suyu akıtır. Avuçlarıyla onu her yere yayar. Sağ avucunu suyla doldurarak kulaklarını yıkar. Sağ kulağını ona meylettirir, içini ve dışını yıkar. Sol kulağında aynı şekilde içini ve dışını yıkar. Boynunu yıkar. Sonra sağ tarafından su akıtır. Pazularını da yıkar. Sonra ayaklarını topuklar bitinceye kadar yıkar. Sol tarafı da aynı şekilde yıkar. Her taraf yıkandığında ihtiyaç kalmayınca kadar iç ve dış taraflarını yıkar. Bunda şüphe ederse iç ve dış tarafını yıkar.¹²¹ Sonunda Hacı Malik Sy ayrıntılı bilgi için Derdîd'in kaleme aldığı esere ve diğer fıkıh kitaplarına müracaat et, dedi.

Cuma'nın Guslü Konusunda Medresenin görüşü: Şeyh Hacı Mâlik Sy şöyle demiştir: Cuma'nın guslüne gelince; cünüplük guslü gibidir. Ancak sen sünnet gusle ve farz abdeste niyet edersin. Ayaklarını geciktirmezsin. Aynı şekilde bayram guslü de böyledir. Ancak Bayram guslü mendub, abdesti farzdır.¹²²

2.7.4.2. Şeyh Aboubakri Sy. (1885-1957)

O Aboubakri Sy b. Hacı Mâlik Sy'dir. 1885 yılında Senegal'in ilk başkenti Ender şehrinde doğmuştur. Annesi Rakika Ance'dir. Bu kültür ortamında yetişip büyümüştür. Araştırmasını ve bilgi alanlarını genişleterek Fransız okullarında ders görmüştür. Zamanında Ender, sömürgeciliğin güçlü başkentlerinden biridir. İdarî, askerî, iktisadî, dünya ticaret merkezi, âlimlerin ve edipleri yöneldiği yer, ilim ve mârifet merkezi gibi vasıflara sahiptir. Eğitim ve öğretim meclislerinde, zikir ve fikir halkalarında, edebiyat ve

¹²¹ Hacı Mâlik Sy, *Dîvânü'l-Hâc Mâlik Sy*, ed. Seringn Babakar Mbey (Senegal, 2006), 435.

¹²² Hacı Mâlik Sy, *Dîvânü'l-Hâc Mâlik Sy*, 435.

şiiir içinde yetişmiştir. Bütün eğitim aşamalarını daha önce biyografisi geçen babasından öğrenmiştir. Bundan dolayı büyük bir ilim, muazzam bir dil bilgisi ve sūfi boyut elde etmiştir.¹²³

Yetiştirilmesi ve Çalışması: Şeyh babası Şeyh Hacı Mâlik Sy'nin gözetimi altında yetişmiştir. Sonra ondan Nafi'nin Verş rivayeti üzere Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiştir. Sonra onu Mor Khoudia Sy'nin sorumluluğuna vermiştir. Son olarak Kur'ân-ı ezberlemiş ve kıraati, yazıyı ve tecviti güzel bir şekilde öğrenmiştir. Şeyh Mor Biteye'den tefsir ve bazı ilimlerin başlangıçları dersini almıştır. Sonra babası Hacı Mâlik Sy'nden ve hocasından diğer ilimlerden dil, sarf, nahiv, tefsir, hadis, fıkıh ve usûl derslerini almıştır. Babası onun ilmî birikimini ve yeterliliğini hissettiğinde ona mutlak icazet vermiş ve medresenin yöneticiliğini teslim etmiştir. Babasının postuna oturmuş ve Rufisque bölgesine taşınıncaya kadar takipçilerine eğitim vermiştir.

Özellikleri: Temiz, takvalı, zahit, cömert, gönlü geniş, yumuşak huylu, ilim ve mârifeti bol, bereketli, keskin zekalı, güçlü hafızalı, derin fikirli, fasih ve güzel konuşan, yetimlere, fakirlere ve zayıflara karşı merhametli olup övülen sıfatlara sahip biridir. O aynı zamanda asrın gerektirdiklerini basiretiyle gören, siyasî dahi ve siyasetçilerin tecrübesiyle ilgilenen bir kişiliğe sahiptir.

Mâlikî Mezhebini ve İlmi Yayma Gayreti: Şeyh Aboubakri Sy âlim, birçok ilimde derinleşen, mürebbi ve mürşit bir kimsedir. Eğitim ve öğretim kürsüsünü üstlenmiştir. Terbiyede, tezkiyede, yönlendirmede ve kalpleri yumuşatma hususunda gözle görülür bir etki bırakmıştır. Babasının medresesini, içinde bütün ilimlerin okutulduğu popüler bir üniversite haline getirmiştir. Buna ek olarak İslâm kültür ve eğitim merkezleri olması için camileri, mescitleri ve zaviyeleri genişletmiştir. Ayrıca Senegal halkına Risâleler ve Mâlikî fıkıhına dayanan şer'î fetvalardan oluşan kitaplar kazandırmıştır. Babasının ilmî kürsüsüne müderris olarak 35 sene oturmuştur. Bu süre zarfında babasının medresesini genişletmeye çalışmıştır. Bundan dolayı içinde Kur'ân ezberlenen ve Mâlikî fıkıhı üzere

¹²³ “Şeyh Ebû Bekr Sy Hasâisü hilâfetih ve alâkâtihi bi-muâsirihi”, *Mecelletü'd-Dirâsâti'l -Arabiyyi'l İslâmiyye*, (2014), 3; Osman Anjâ, *es-Sîretü'z-zâtiyye li'l-Şeyh Hacı Mâlik Sî Beyne Yedeyk, Dirâse Tahlîliyye ve'l-Münekkaha*, 1/61.

şer-î ilimler dersleri verilen zaviyeler ve mescitler kurmuştur. 1957 yılında vefatına kadar bu şekilde çalışmaya devam etmiştir.¹²⁴

2.7.4.3. Şeyh Abdoul Aziz Sy Dabakh (1904-1997)

Soyu ve Doğumu: O Dabakh diye lakaplanan Şeyh Hacı Abdoul Aziz Sy b. Şeyh Hacı Mâlik Sy'dir. 1904 yılında Tivaouane şehrinde doğmuştur. Annesi Nianağ binti Samb Ciri Nianağ'dır.

Eğitimi: İlk eğitimini babasının yanında Tivaouane şehrinde almıştır. Sonra Wolof ahalisinden olan Şeyh Sir Ğa'nın yanında ders okumuştur. O da Tivaouane'da ikamet etmektedir. Şeyh Hacı Emby Yasin Rufisque ahalisindedir. Onu güzel bir şekilde yetiştirmiş ve güzel terbiye etmiştir.¹²⁵ Şeyh Muhammed el-Hadi Turi Şeyh Hacı Mâlik Sy'nin medresesinin dışından, öğrencileri terbiye eden ve adam yetiştiren biridir. Şeyh Hacı Abdulaziz Sy hocasını ve onu terbiye etmesini aşağıdaki şiirle ifade etmiştir:

Beni terbiye etti! Ne güzel terbiye etti!

Ona sevgili olan kişinin izniyle

Onun efendisi ve bilinen hocasıdır

Hacı Mâlik şerefli ve razı olunandır

O ilmî açıdan evlatlarının en bilgilisi ve Mâlikî medresesini yönetmeye içlerinden en kabiliyetli olanıdır. Bu da onun yumuşak taraflı olması, ufkunun genişliği, kültürünün derinliği, barış ve huzur sevgisi gibi güzel sıfatlarla vasıflanmış olmasından kaynaklanır. Barış mesajını ülkenin içinde ve dışında özgürce ifade eden örnek kişilerden biridir. İnsanlar ve şehirler arasında barışı sağlamak için çokça gayret etmiştir.

Onun zamanında öğrencilerin ve müritlerin toplulukları bir araya gelip kaynaşmışlar ve hükümetlerin hak ve hakikat arayışı üzerinde etkili olmuşlardır. Hakkı ve hakikati konuşmada hiçbir kınayıcının kınamasından korkmamıştır.

O bütün bunların yanında birçok ilim dalında uzmanlaşmıştır. 1957 yılından 1997 yılına kadar uzun bir süre Mâlikî mezhebi üzerine dersler vermiştir. Kardeşinden sonra

¹²⁴ "Şeyh Ebû Bekr Sy Hasâisü hilâfetih ve alâkâtihi bi-muâsırîhi", 5.

¹²⁵ Osman Câ, *Ticâniyye fi'l-Edebi's-Senegâli'l-Arabî*, 1/225.

ise babasının kürsüsünü müderris ve mürebbi olarak üstlenmiştir. Hatta Senegal’de büyük bir âlimler topluluğunu mezun etmiştir.

Eserleri: Ardında büyük eserler bırakmıştır. Onların en önemlileri şunlardır:

1- *İnkazu’l-ihvân min nezğati’ş-şeytan*, 1949 yılında yazmıştır. Kalbî hastalıkları somutlaştırmış ve onlara uygun ilacını zikretmiştir.

2- *Tenbîhu’l-muğterrîn ve tebsıratu’l-Muhtiîn*, 1952 yılında yazmıştır. İnkâzü’l-ihvân kitabından çok farkı olmayan manzûm eserdir.

3- *Evdahu’l-mesâlik fi’t-tâ’rifî bi-hayâti’l-Hac Mâlik*, 1981 yılında yazmıştır.

4- *el-Hirzü’l-vâki min cemii’l-mehâvifi bi kudreti’l-Azîzi’l-Bâkî*.

5- *Zâdü’l-müsmir li duhûli hadrati’l-Meliki’l-muktedir*, nazım eserdir.

6- *Kenzü’l-metalib li-zevi’r-reğaib*.¹²⁶

7- Ve onun minber hutbeleri, ilmî risâleleri, eğitimle ilgili sözleri vardır. Bunların hepsi bütün meselelerde ve hükümlerde Mâlikî fıkhı üzerinedir.

Eğitim, terbiye ve ıslah yolunda uzun bir ömür sürdükten sonra 1997 yılında vefat etmiştir.

2.7.4.4. Şeyh Muhammed Mansour Sy Borom Daraji (1925-2012)

İsmi ve Doğumu: O Şeyh Muhammed Mansour b. Ebi Bekr b. Şeyh Hacı Mâlik Sy, Tivaouane medresesinin kurucusudur. Tivaouane şehrinde 15.08.1925 tarihi Cumartesi günü doğmuştur. Annesi Aişe Sek binti Damb b. Duc Sek b. Vasou, Ambeu müessesesinin büyüklerindedir.¹²⁷

Yetiştirilmesi ve Eğitimi: Şeyh Muhammed Mansour Sy ilim geçmişi olan önemli bir ailede yetişmiştir. Babası dedesinin halifesidir. Babası ve dedesi Senegal’in içinde ve dışında ilim, mârifet ve iyilikleri ile bilinen âlimlerdir.

Bundan dolayı eğitim yaşına geldiğinde babası onu Şeyh Mama Luh’un yanına Kur’ân-ı Kerîm dersi alması ve ezberlemesi için göndermiştir. O zamanki Senegal’in ilim

¹²⁶ Osman Câ, *Ticâniyye fi’l-Edebi’s-Senegâlî’l-l-Arabî*, 1/231.

¹²⁷ Şeyh Omer Câbî, *el-Mezâmînü’t-terbeviyyetü’s-sûfiyye inde’ş-Şeyh Muhammed Mansûr Sih*, 2019, 1/47.

meclislerinde müfredat olarak okutulan diğer ilmî kitapların eğitimi ile başlamıştır. Şeyh Ali Ğay'ın yanında dil ilimleri, Şeyh Şeybe Fal'ın yanında tecvid ilmi, Şeyh Muhtar Sar'ın yanında *Muhtasarı Halil* ve *Maķāmât-ı Harîrî* derslerini, Şeyh Baran Serin yanında altı şairler dersini almıştır. Bunlara ek olarak âlim babasından aldığı ilimler ve icazetler de vardır.

İlmî Konumu ve Eğitimciliği: O ilmî eğitiminden sonra dil ve şer'î ilimlerde uzmanlaşmıştır. Müslümanların çocuklarının eğitim ve öğretimindeki görevini yerine getirmek için eğitim kürsüsüne oturmuştur. O "kıymetli vaktini öğrencilerin maddî ve manevî ihtiyaçlarını görmekle geçirmiştir. Ders verdiği bütün alanlarda uzmandır ve ilmî birikimi yüksektir. Şu konularda ders vermiştir: fıkıh, nahiv, sarf, belâgat, modern ve cahiliye dönemleriyle Arap edebiyatı, hadis, usûl, mantık, tefsir, siyer. Siyer derslerini Senegal toplumunda siyer alanında ana kaynak sayılan dedesi Hacı Mâlik'in "*Halâsu'z-zeheb fi sîreti hayri'l-Arap*" kitabına dayanarak vermiştir."¹²⁸ Eğitim kürsüsüne yaklaşık 30 yıl sabah akşam kesintisiz oturmuştur. Bu süre zarfında Senegal'in içinden ve dışından; Gambiya'dan, Fildişi Sahili'nden ve Fransa'dan erkek ve kadın 200'den fazla âlimden oluşan büyük bir Müslüman topluluğunu mezun etmiştir. Onlar ülkenin her tarafına dağılmış ve bazıları medrese, bazıları da ilim meclisleri açmışlardır. Onlardan bazıları meşhur bazıları ise meşhur değildir.

Çok sayıda âlim yetiştirmesi onun başarılarının en büyüğüdür. O Tivaouane şehrinin içinde medrese şubeleri açılması gerektiğini düşünmüştür. Okutulan ilimleri tamamlayan ve alana hâkim öğrencilerinden birini daireyi genişletmesi ve meclisler açması için görevlendirmesi bu düşüncesine dayanmaktadır.

08.12.2012 tarihinde Cumartesi günü Amerikan askeri hastanesinde Fransa, Paris'te 87 yaşında vefat etmiştir. Aslı yurdu olan Tivaouane şehrine defnedilmiştir.

2.7.5. Tivaouane Medresesinde Eğitim Programı ve Aşamaları¹²⁹

Öğrencilerin hangi ilim veya sanat olursa olsun çalışmaya başlamadan önce Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemeleri Senegal'deki medreselerin çoğunda uygulanan adettir. Bu adet Mâlikî medreselerinin çoğunda geçerlidir. Hafızlık şartı ise tamamen uyulması

¹²⁸ Doctor Hâdî Cüf, *Münâverü's-sudûr bi-hakâiki'l-ma'rife ve'l-yakîn*, 2014, 1/5.

¹²⁹ أستاذ محمد فاي، أستاذ عبد اميغ، أستاذ محمد الأمين انياغ، أستاذ محمد كيبي، "تم هذا العنوان من مقابلة صوتية" (2023).

zorunlu olan bir şey değildir. Bunun sebebi medreseye gelen bazı talebelerin 20 veya daha fazla yaşta olabilmesidir. Bu özellikteki talebelerin medreseye gelme hedefi de Mâlikî fikhını ve ilimlerini öğrenmektir.

Medresede Eğitim Aşamaları: “

1- Heceleme aşaması: Bu aşamanın hocaları özeldir.

2- Kur’ân-ı Kerîm’i okumaya başlama aşaması: Bunun da aşamaları vardır:

a- Fâtiha sûresinden Müzzemmil sûresine kadar, bu aşamanın özel hocaları vardır.

b- Müzzemmil sûresinden Meryem sûresine kadar, bu aşamanın da özel hocaları vardır.

c- Meryem sûresinden Bakara sûresine kadar, bu aşamanın da özel hocaları vardır.

d- Ezberleme ve tecvid aşaması, bu aşamanın da özel hocaları vardır.

Bu aşamaların hepsinin özel halkası vardır. Bu aşamaların eğitim saatleri:

Saat 8:00'den saat 11:00'e kadar heceleme aşaması,

Saat 12:00'den saat 15:00'e kadar Kur’ân-ı Kerîm okumaya başlangıç aşaması,

Saat 15:00'den saat 17:00'ye kadar a ve b aşamaları,

Saat 17:00'den saat 20:00'ye kadar c ve d aşamaları.

3- Fıkıh, dil, tevhid, aruz, siyer ve tasavvuf ilimleri aşaması

İlimlerin ve sanatların eğitimi için -özellikle Mâlikî fikhı öğrenimi- üç aşama vardır. Her aşamanın ders kitabı vardır. Aşağıdaki satırlarda bu aşamaların ve ders kitaplarının üzerinde durulacaktır.

2.7.5.1. Temel Eğitim Aşaması

Bu aşama medresenin Mâlikî fikhını ve ilimleri öğrenmede en çok önem verdiği aşamadır. Öğrenci bu aşamada pek çok farklı alanlarda çeşitli kitaplar toplamaktadır. Bu aşamadaki ders kitapları genellikle ilmî altyapısını inşa etmek için öğrencinin başlayacağı

araç kitaplardan oluşmakta ve bu şekilde sonraki aşamalarda geri kalan ilmî kitaplar ona kolay gelmektedir.

Öğrencinin Mâlikî fihkî ile öğrendiği alanların en önemlilerinin üstünde durmak gerekir. Bu okuduğu kitaplar ve alanlar onun Mâlikî fihkîni ders alırken anlamasına yardımcı olması içindir. O alanlar şunlardır:

Temel Aşamada Nahiv ve Sarf Alanlarında Ders Kitapları:

1- *Mukaddimetü'l-Acrumiyye*, Allâme Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Davud es-Sanhaci'ye (ö. 723/1323) ait eserdir. es-Sanhaci Ebu Abdullah en-Nahvi "İbni Acrum" diye meşhurdur. Nahivci ve okuyucudur. Fas'ta doğmuştur. Ferâiz ve muhasebe ilimlerinde bilgisi olup, yetenekli bir ediptir. Kıraatler ve diğer ilimler de recez ölçüsünde yazılmış şiirleri ve eserleri vardır. Fas'ta ikamet etmiştir. Hicrî 672 yılında doğmuş, 723 yılında vefat etmiştir.¹³⁰

2- *Mülhâtü'l-i'râb*: Ebû Muhammed el-Kasım b. Ali el-Harîrî'ye (öl. 516/1122) ait eserdir. *Mukaddimât*'ın yazarıdır. Zamanının önderlerinden biridir. Basra'da doğup orada vefat etmiştir. Onun diğer kitaplarından bazıları "*Dürretü'l-ğavvâş fi evhâmi'l-ğavvâş*" ve "*el-Mukaddimât*"tır, bunların dışında da ilmî kitapları bulunmaktadır.¹³¹

3- *Nüzhetü'z-zârif fi İlmi't-Tasrif*: Bu sarf ve nahiv kitaplarının ders usulü, hocanın ve öğrencinin aldığı dersi şerh etmesi ve önde gelen nahiv geleneklerinden belli bir ekole bağlı kalmaksızın detaylı bir şekilde i'râb yapabilme becerisini kazanmasıdır. Derste verilen örneklerin i'râbı yapılmaktadır. Bunun üzerine öğrenci, yeni ders almadan önce bu dersi i'râbıyla birlikte ezberlemektedir. Dersin hocası çokça, öğrencilerini allâme el-Kefravi'nin *Mukaddimet'ül-Acrûmiyye* isimli şerhe yönlendirmektedir. Bazen Mukaddime için yazılmış el-Umrâtî'nin manzûmesinin ezberlenmesini tavsiye etmektedir. Çünkü nazmın ezberlenmesi düz yazının ezberlenmesinden daha kolaydır. İşte dersin metodu kalan diğer kitaplarda da bu şekilde olmaktadır.

Hoca bütün gayretiyle başından sonuna kadar *Mukaddimetü'l-Acrûmi* kitabının i'râbında çalışmaktadır. Öğrenci de kitabı bitirmekte ve bu şekilde i'râbı mükemmel ve

¹³⁰ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât'tır* (Suriye: Dârü'l Fikri, 1979), 1/238.

¹³¹ Ebu'l-Abbas Şemsettin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekir İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân* (Beyrut: Dârü's-Sâdir, 1972), 1/63.

eksiksiz bir şekilde öğrenmiş olmaktadır. Sonra hoca geri kalan kitaplarda öğrenciye i'râbı öğretme konusunda yorulmamaktadır. Çünkü başlangıcını iyi bir şekilde yapmıştır. Hocanın görevi önceki kitaplarda geçen bir konu olursa bazen hatırlatmak ve sınav yapmaktır.

Temel Aşamada Edebiyat ve Dil Kitapları:

Edebiyat ve dil konusunda öğrenci şu kitaplardan ders alır:

1- *el-Bürde fi'l-medhi'n-Nebevî*, İmam Muhammed b. bin Said b. Hammad el-Bûsiri'ye (öl. 695/1296 [?]) ait eserdir.¹³² Babalarından biri (Ebu Sır) diğeri (Delas) Beni Sevif köylerindedir. O iki köyden terkip edilerek ona nispet edilmiştir. O yazı, davranış sanatını ve dinî ilimleri öğrenmiş, nahiv, sarf, aruz ölçüsü, siyer, tasavvuf ve edeplerinden okumuştur. Busiri Mısır'lı hicrî 7. yüzyıl şairlerinden incelikli bir şairdir. Meşhur Kasîdetü'l-bürde'nin sahibidir.¹³³

2- *el-Hemziyye fi'l-medhi'n-Nebevî*, İmam Muhammed b. Said b. Hammad el-Busiri'ye (öl. 695/1296 [?]) ait eserdir.

3- *Muhtâru'l-edep*, kitap içinde kasideler toplamını barındırır. Selahattin b. Aybeg es-Safedî'ye aittir. O Selahattin Ebu Safa Halil b. Ebi b. Abdullah el Beki el-Fari es-Safedî ed-Dımaşki eş-Şâfiî'dir. 696 yılında Safd'in krallarının emirlerinden birinin oğlu olarak doğmuştur. Zengin bir ailede konfor içinde büyümüştür. Kur'ân-ı Kerîm'i küçüklüğünde ezberlemiş sonra ilim talebine başlamıştır. Nahivde, dilde, edebiyatta ve inşâda usta olmuştur. Hüsn-i hatt yazmıştır. Hadis okumuş ve yazmıştır.¹³⁴ Kaside-i Zeynebiyye, el-Ezdi'nin mevlâsı müminlerin emiri Mehdi'nin zındıklıkla itham ettiği şairlerden biri olan Ebu'l-Fadl Salih Abdulkudüs el-Basri el-İraki'yi çağırılmış ve önünde durdurmuştur. Onunla konuşunca edebiyatının, ilminin, hünerinin, beyanının güzelliğinin ve hikmetinin çok olması hoşuna gitmiştir.¹³⁵ Lâmiyetü'l-Arap eseri, eş-Şenferâ Ömer b. Mâlik el-Ezdi'ye aittir. eş-Şenâi olarak meşhurdur. Yemenli cahiliye şairlerindedir ve Arapların aç hırsızlarından biridir. Lâmiyetü'l-Arap'ın yazarıdır. Arapların katillerinden

¹³² Abdullah Ahmed Câcâ, *el-Umde fi i'râbi'l-Bürde Kasîdeti'l-Bûsîri* (Dâru'l-Yemâme li't-Tab'i ve'n-Neşr, 1423), 1/15.

¹³³ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *A'yânü'l-'aşr ve a'vânü'n-naşr* (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, 1988), 1/1.

¹³⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002), 1/413.

¹³⁵ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifîn* (Beyrut: Mektebetü'l-Musennâ, 2015), 1/11.

ve ahlâksızlarından biridir. Onu Benî Selman öldürmüştür.¹³⁶ Ebu İsmail el-Hüseyin b. Ali b. Muhammed et-Tuğrâî'ye (ö. 515/1121) ait Lâmiyetü'l-Acem'i ezberlemiştir. Kâtip vezirlerden bir şairdir. Asbahan'da doğmuştur. Sultan Mesut b. Muhammed es-Selçuki onu Musûl veziri tayin etmiştir. Sultan Mahmut onu öldürmüştür.¹³⁷ Sahâbî şair Celil Kab b. Züheyr el-Müzeni ebi Selma'ya ait Lâmiyetü'l-Sahâbî. Peygamber Efendimize ve ashâbına Müslüman olmadan önce küfretmiş ve onu tehdit etmiş, sonra özür dileyerek ve biat ederek ona gitmiş ve meşhur kasidesini okumuştur. Peygamberimiz de ona (bürdesini) cübbesini giydirmiştir. İbn Venân diye bilinen şair Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed'e (öl. 1187) ait Kasidetü's-Şemakmâkiyye'dir. Fas ehliendir. Orada doğmuştur ve orada vefat etmiştir. Hiciv ve iftirada birçok nazım eseri vardır.¹³⁸

Ders olarak okutulan bu edebiyat ve dil kitaplarının uygulama programı, ders veren hoca ile birlikte öğrencinin ödev olarak aldığı beyitleri şerh etmesidir. Genellikle öğrencinin zekâ gücü ve kabiliyetine bağlı olarak 5 ile 10 arası beyitler değişmektedir. Açıklama Wolof diliyle olmaktadır. Senegal halkının çoğunun yerel dili anladığından dolayı yerel dil tercih edilir. Öğrencinin sonraki dersten önce bu dersi ezberlemesi gerekmektedir. Dersin işlenişi bu şekilde müfredat kitabını veya kasideyi bitirinceye kadar devam etmektedir. Sonra başka bir kitaba veya kasideye geçmekte ve dersler bu şekilde aşamayı tamamlayıncaya kadar devam etmektedir. Genellikle öğrenci bu aşamada Wolof dilinin Senegal'in sadece köylerinde ve eski ilmî meclislerde kullanılan bazı lehçelerini anlamakta zorlanmaktadır. Bu da gayet doğal bir durumdur. Bu zikredilen eserler ve sonraki aşamalarda gelecek kitaplar eski Arap dilindeki kitaplar olduğundan dolayı günümüzle uyumsuz ve modern dille anlaşılmaz.

Bundan dolayı öğrenci bu kitapları eğitimi sırasında iki şeyle bir araya getirir: kitabı iyice anlamak ve bilmediği Wolof kelimelerini öğrenmektir. Bu şekilde aynı anda ilmî dağarcığı da artmış olmaktadır.

¹³⁶ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifin*, 1/36.

¹³⁷ Rahmi Er, "Tuğrâî", *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 41/339.

¹³⁸ Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdurrahmân eş-Şerîf el-Hasenî İbn Zeydân, *İthâfû a'lâmi'n-nâs bi-cemâli aḥbâri ḥâḍıratı Miknâs* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2008), 1/398.

Buna ilaveten öğrenci dersini iyi bir şekilde aldığında, eğitimde ondan ilerde olan öğrencilerle birlikte aldığı dersi tekrar etmektedir. Bu da derste geçen şeyleri aynı anda tekrar etme ve manâda derinleşmeyi sağlamaktadır.

Bu aşamada okutulan kitapların bazıları da medresenin kurucularının eserleridir. Hacı Mâlik Sy'nin Kantaratu'l-Mürîd kitabı buna örnektir. Bu kitapta nazım kitabı olan İmam ez-Zernuci'ye ait “*Ta'limü'l-müte'allim tarîka't-te'allüm*” eseri de vardır. Ayrıca bu kitap öğrenciye adab ve muaşeret bilgisi vermeyi amaçlar.

Temel Aşamada Fıkıh Kitapları: Öğrenci bu aşamada gelecek olan kitapların eğitimiyle başlar.

1- *Muhtasaru'l-Ahdarî fi'l-ibâdât alâ mezhebi'l-İmâm Mâlik*, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed es-Sağîr el-Ahdarî'ye (ö. 983/1575-76) aittir. Malikî fikhına göre kaleme alınmış bir ilmihal kitabı görünündedir. el-Ahdarî diye isimlendirilmesi Arap kabilesine nispet edilmesinden dolayıdır. Bantusi diye nispet edilmesi de Baskare köylerinden Bantus'a nispet edilmesinden dolayıdır. Şeyh el-Ahdarî âlim, salih, zahit, takva sahibi, aklî ve naklî ilimlerde derinleşmiş biridir. İlim talebi için Tunus'a yolculuk yapmıştır. Ondan sonra Bantus'a geri dönmüştür. Sonra tekrar Cezayir'deki Kasnatiyye'ye yolculuk yapmış ve oradaki âlimlerden ders almıştır. Sonra memleketine geri dönmüş ve orada kalıp, dedesi Muhammed b. Amir'in kurmuş olduğu ve şubeleri olan zaviyede ders vermiştir. Orada okutma, eğitim, öğrencilerle ilgilenme ve mezun etmeyle meşgul olmuştur. Cezayir'in farklı bölgelerinden ilim talebeleri oraya gelmiştir. Eserlerini hocalar güzel bir şekilde benimsemiş, ezberlemiş ve ondan istifade etmişlerdir.¹³⁹

“Müslim” mantık konusundaki metni recez ölçüsünde yazmış, “*Şerhü'l- Müslim*” eseri yaygın bir şekilde kullanılmıştır. O Cezayir'deki Baskare ehliindedir. Kabri (Baskare köylerinden) Bantus zaviyesindedir. Onun başka kitapları da vardır. Onlardan biri “*el-Cevherü'l-meknûn*” olup beyan konusunda nazım bir eserdir. “*et-Telhis*”i özetlemiş ve şerh etmiştir. “*ed-Dürretü'l-Beyzâ*” ferâiz ve hesap ilimleri

¹³⁹ Naci Bolay, “Ahdarî”, *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1/508.

konusunda yazdığı eserdir. Onu iki parça halinde şerh etmiştir. “*Muhtasar*” kitabı ibadetler hakkındadır.¹⁴⁰

2- *Metnü'l-Aşmâviyye fî mezhebi'l-İmâm Mâlik*, Abdülbari b. Ahmed b. Abdulğani el-Aşmavi el-Kahirî el-Ezherî el-Mâlikî'ye aittir. 11. yüzyıl âlimlerindedir. Şeyh âlim Abdülbari el-Uşmavi el-Rufai şöyle demiştir: “Arkadaşlarımdan biri İmam Mâlik b. Enes'in mezhebi üzere bir mukaddime çalışmamı benden istedi. Ben de sevap ümit ederek ona icabet ettim.”¹⁴¹

3- *el-Mukaddimetü'l-İzziye li-cemâati'l-Ezheriyye*, Şeyh Ebu'l-Hasan el-Mâlikî eş-Şazeli'ye aittir. Müellif eserinde tüm fikhî meseleleri özetlemiştir.¹⁴² Zehebî “İber”de “eş-Şazeli Ebu'l-Hasan Ali b. Abdullah b. Abdulhamit el-Mağribi ez-Zahid şazeliye tarikatının Şeyhidir. İskenderiye'de ikamet etmiştir” demiştir. Abdurrauf el-Münavi “*Tabâkâtü'l-evliyâ*” eserinde “Afrikadaki Şazeli köyüne nispetle Şazeliye tarikatının önderi Ebu'l-Hasan eş-Şazeli es-Seyyit eş-Şerif Muhammed b. Hasan'ın zürriyetindedir” demiştir.¹⁴³

4- *el-Mürşidü'l-muayyen ala'd-darûrî min Ulûmi'd-din*, Manzûmetü İbn Aşûr diye meşhurdur. Ebu Muhammed Abdulvahit b. Aşûr'a aittir. Şeyh Miyare şerhi “ed-Dürri's-Semin ve'l-Mevrudu'l-Muayyen” ile beraberdir. Müellif eserinde, önce Eş'ârî akideyi kaleme almış sonra ibadetler bölümünü işlemiş akabine tasavvufî meselelere geçmiştir. Kendisi eserin girişinde Eş'ârî akâidi, Mâlikî mezhebi ve Cüneydî tasavvufu kaleme aldığı ifade eder.¹⁴⁴ İbn Aşûr neseben ensarlı, aslen Endülüslüdür. Yetişmesi ve ikameti de Fas'ta olmuştur. Âlim, ilmiyle amel eden, âbid, birçok ilimde uzman, kıraati ve tecvidi, hattı ve daptı, kelam ilmini bilen, usûl, fıkıh, ferâiz, Arap dili ilimlerini ve diğer ilimleri bilen biridir. Pek çok âlimin yanında ders almış ve bin faydalı eser yazmıştır.¹⁴⁵

¹⁴⁰ Hayreddin ez-Zirikî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dârü'l-İlmi li'i-Malâyîn, 2002), 1/331.

¹⁴¹ Abdülbârî Aşmavi, *Metnü'l Aşmâviyye fî fikhil-Mâlikî* (Küveyt: Dârü'l-Ziya li'l Neşri ve't-Tavzîh, 2014), 1/7.

¹⁴² Mâmî, *el-Mezâhibü'l-Mâlikî*, 285.

¹⁴³ Nûmân Mahmûd. b. Abdüllâh Âlûsî Ebu'l-Berekât Hayrettin el-, *Cilâü'l-ayneyn fî mühâkemâti'l-Ahmedeyn* (Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1981), 1/82.

¹⁴⁴ Mâmî, *el-Mezâhibü'l-Mâlikî*, 360-361.

¹⁴⁵ Ebû Muhammed Abdülvâhid b. Ahmed b. Alî b. Âşir el-Endelüsî el-Fâsî el-Ensârî İbn Âşir, *Tenbîhü'l-ğullân 'ale'l-i'lân bi-tekmîli Mevridi'z-zamân* (Fas: Dârü'l-, Hadîs li't-Tab'ı ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 2005), 1/450.

Temel Aşamada Usûlu Fıkıh Kitapları:

1- *el-Varakât*, Abdulmelik b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed el-Cüveynî'ye (öl. 478/1085) aittir. Eser özet ve muhtasar el kitabı şeklinde bir usul metnidir. İmamü'l-Haremeyn diye lakaplanan İmam Şâfiî'nin mezhebinin önde gelen âlimlerindendir. Birçok eseri vardır. Onlardan bazıları; “*el-Burhân*” usulü-d din hakkındadır. “*Nihâyetü'l-matlab fî diâyeti'l-Mezhep*” furû-i fıkıh kitabı, “*el-Varakât*” ise usûlü fıkıh hakkındadır.¹⁴⁶

Bu aşamadaki eğitim sistemi öğrencinin Muhtasarul'-İmami'l-Ahdari öğrenimiyle başlamaktadır. Bunu hocanın şerhiyle okumaktadır. Medresedeki eğitim dili olan Wolof'un diliyle meseleleri tafsil etmekte ve açıklamaktadır. Öğrenci Mâlikî mezhebi kitaplarındaki bu meselelerden öğrendiklerini ezberlemeye çalışmaktadır. Ancak buradaki koşul ilk dersini ezberledikten sonra yeni bir ders alabilmesidir. Bu da onun karışık meseleleri ayırmaya ve doğru bir şekilde ilmi kaydetmesine yardım etmektedir.

2.7.5.2. Orta Eğitim Aşaması

Bu aşama önceki aşamanın ders eğitimi, ezberleme ve anlatma metoduyla farklı değildir. Aynı şekilde bu bölüm de önceki aşama gibi kısımlara ve alanlara ayrılmıştır.

Orta Aşamadaki Nahiv ve Sarf Kitapları:

1- *el-Mukaddimetü'l-kevkebiyye*, Senegallilerden birine ait bir manzûmedir. İsmi Mur Hac Cub'dur ve bu kitap İbn Hişam'a ait *Katru'n-nedâ* ile *Şuzûru'z-zeheb*'i toplayan bir eserdir. Bundan dolayı ders veren hoca bazı meseleleri genişletmek ve öğrencinin zihninde konuyu oturtmak için bu kitaba çokça müracaat eder.

2- *Lâmiyyetü'l-Ef'âl*, İbn Mâlik el-Endelüsi'ye aittir. O İmam Cemalüddin ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Abdullah b. Mâlik et-Tai, el-Ceyyani, eş-Şafii, en-Nahvi'dir. el-Ceyyai denilmesi onun Ceyyan'a nispet edilmesinden dolayıdır. Kurtuba'nın kuzeyinde Endülüs'te bir şehirdir. Birçok şehirleri ve köyleri bir araya getirmiştir.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şeyh Şuayb el-Arnâut (Beyrut: Müessesetür'r-Risâle, 1985), 1/11; Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb, “İmâmü'l-Haremeyn, Cüveynî”, *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 8/141.

¹⁴⁷ Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikiyye* (Beyrut: Dârul-Kütübü'l-İlmiyye, 1424), 1/241.

Bu aşamada sarf kitaplarının az olması dikkat çekicidir. Bu kitap sarf alanında gördükleri son kitaptır. Öğrenci bundan sonra tercihen isterse kendisini bu alanda daha da geliştirir. İbnü'l-Hacib'in *Şâfi'*yesi, Hamlevî'nin *Şazzü'l-örf fi fenni Sarf*ı ve diğer sarf kaynakları üzerinde durur.

Orta Aşamadaki Dil ve Edebiyat Kitapları:

1- *Maksûratu İbn Düreyd*, İmam Ebu'l-Hasen Ebi Bekr b. Düreyd'e (ö. 321/933) aittir. Şair, dilci ve Basralı'dır. Asrının dilde, edebiyatta, şiirde imamıdır. Basra'da doğmuş, orada yetişmiş ve orada eğitim almıştır. Birçok eseri vardır. Onlardan bazıları: *el-Cemhere*, *el-İştikâk*, *es-Serc ve'l-Licâm*'dir.¹⁴⁸

2- *Neylü'l-emânî ve ed-Dâliyye* diye meşhurdur. İmam Yusi el-Mağribî'ye aittir. O Hasan b. Mesud b. Muhammed, Ebû Ali Nuriddîn el-Yûsî (öl. 1102/1691)dir. Mâlikî fakihidir. Fas'ta Yusi oğullarından gazel okuyan bir ediptir. Zâviyetü'd-delâiyye'de eğitim almıştır. İlim ve mârifet elde etmek için birçok şehir gezmiştir. Meşhur Dâliyye'si vardır. Onun şerhi "*Neylü'l-emâlî fi şerhi't-tehânî*"dir.¹⁴⁹

3. *Maķāmâtü Harîrî*.

4. *el-Cevheru'l-meknûn*, İmam Abdurrahman el-Ahdarî el-Mâlikî'ye aittir.

Bu kitapların okunma usulü temel aşamada zikri geçen ders usulüdür. Ancak bu aşamada daha çok önceki derslerden veya Kur'ân-ı Kerîm'den delil getirme, şahit gösterme üzerinde çalışılır. Bu durum *el- Maķāmâtü Harîrî* eserinde Kur'ân-ı Kerîm lafızlarından çokça örnek verildiğinden kaynaklanır. Böylelikle öğrenci Arapça terimlerden büyük bir birikim elde etmiş olur. Hocanın derste sorular sorması önceki kitaplarda geçen kelimelerin öğrencinin hafızasında detayları ve manalarıyla yer edinip edinmediğini ölçmek içindir.

Orta Aşamadaki Fıkıh Kitapları:

1- "*Sirâcü'l-mesâlik şerhu esheli'l-mesâlik*", Şeyh Osman b. bin Hasaneyn Beri el-Ca'li el-Mâlikî'ye ve "*Esheli'l-mesâlik li-nazmi terğîbi'l-mürîdi's-sâlik*" Muhammed Beşşar'a ait manzûm eserler okutulmaktadır.

¹⁴⁸ Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb* (Beyrut: Dârü'l Fikri, 1998), 3/473.

¹⁴⁹ Safedî, *A'yânü'l-aşr ve a'vânü'n-naşr*, 1/166.

2- *er-Risâle*, İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'ye aittir. İbn Ebû Zeyd eserinde önce selef akâidini işler, sonra ibadet bölümlerinden başlayarak fıkıh bölümlerini ele almaktadır.¹⁵⁰ O imam, allâme, fıkıh önderi, Fas'ın âlimi Ebû Muhammed Abdullah b. Ebî Zeyd el-Kayravanî el-Mâlikî'dir (öl. 386/996). Onun için “küçük Mâlik” denilir. İlim ve amelde öne çıkanlardan biridir. Kadı İyaz onun hakkında “din ve dünya başkanlığını elde etmiştir” demiştir. Yaklaşık yüz parçadan oluşan “*en-Nevadir ve 'z-Ziyadât*” kitabını yazmış, “*el-Müdevvene*”yi ihtisar etmiştir. Bunlar haricinde başka kitapları da vardır.¹⁵¹ Hoca derste bazı şerhlere dayanır ki bu öğrenciyi kaynaklara ve şerhe yönelmeye alıştıtır. O şerhlerden bazıları: *es-Semerü 'd-dânî*, Şeyh Salih b. Abdüssamî el-Abî el-Ezherî'ye aittir. *el-Fevâkihu 'd-dâvî*, Şihabüddin Nefrâvî'ye aittir. *Kifâyetü 't-tâlibi 'r-Rabbâni*, Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed el-Münevi el-Mısri es-Şazeli'ye aittir. Bunlar *Hâşiyetü'l advâ* ile birlikte okunur.

4- *Akrabu 'l-mesâlik li-mezhebi İmâm Mâlik*, meşhur şerhi “*Şerhu Sağır*” ile birlikte okunur. Bunların her biri şeyh Derdir'e aittir. Bu kitap da Allâme Sâvi'nin *Hâşiyeye* 'siyle birlikte okunur.

Orta Aşamadaki Usûlü Fıkıh Kitapları:

1- *Muhtasaru İbnü 'l-Hâcibi 'l-Mâlikî fi usûli 'l-fikh*, Ebu Ömer Cemalettin Osman b. Ömer b. Ömer b. Ebubekir Yunus'a aittir. İbnü 'l-Hâcib el-Mısri ve İskenderî (öl. 646/1249) diye bilinir. Fakih, usûlcü, allame, muhakkiklerin önderi, incelik ve mükemmelliğin öncüsü, ilim ve amel yönünden dinin rükünlerinden bir rükündür.¹⁵²

Bu kitapların okunma usulü önceki aşamalarda zikrettiğimiz usulün aynısıdır. Ancak öğrencinin şerhlere başvurma ve benzer meseleleri kıyaslama ile beraber bu aşamada dersin genişletildiği dikkat çeker. Çünkü bu kitaplarda Mâlikî mezhebinin bazı ihtilafları ve tercihleri görülür. Genellikle bunun manzûmu ezberlenir. Ancak İbn Ebî Zeyd Risâlesi gibi düz yazı metinlerin ezberlenmesi zorunlu değildir. Tercihen ezberlenmesi ise büyük fayda sağlar ve hoca da talebelerine fikhî melekelerinin artması için bunu nasihat eder.

¹⁵⁰ Mâmî, *el-Mezâhibü 'l-Mâlikî*, 253.

¹⁵¹ Zehebî, *Siyeru a 'lâmi 'n-Nübelâ*, 1/11.

¹⁵² Mahlûf, *Şeceretü 'n-nûri 'z-zekiyye fi tabakâti 'l-Mâlikîyye*, 1/241.

2.7.5.3. Son Eğitim Aşaması

Bu son aşama Mâlikî medresesinin müfredatındaki ana kitapların kalanlarıyla tamamlanır. Öğrenci bu aşamada eğitimini bitirdiğinde, okuduğu alanlarda kendisine başvurulmuş âlim olur. Artık önünde nahiv, sarf, dil, edebiyat ve özellikle Mâlikî fikhındaki ana kitapları mütalaa ile genişletmesi kalır. İmam Mâlik b. Enes'e ait *Muvatta*, *el-Müdevvenetü'l Kübrâ* ve diğer Mâlikî fikhî kaynakları üzerine yoğunlaşır. Mezhepte hem *Muvatta* hem de *Müdevvene* genel kitaplar bağlamında ele alınmaktadır.

Öğrenci bu aşamada gelecek şu kitapları ders olarak görmektedir:

Son Aşamada Sarf ve Nahiv Kitapları:

1- *Elfiyyetü İbn Mâlik*. Cemalettin Muhammed b. Abdullah b. Abdullah b. Mâlik imam allame Ebu Abdullah et-Tai el-Ceyyani eş-Şâfiî en-Nahvi, Dımaşklidir. 601 yılında doğmuştur. Arapçayı birçok kişiden ders almıştır. İbn Amrun ve başkalarıyla Halep'te arkadaşlık etmiştir. Arapça okumak için Halep'te kalmış, Arap dilinde ilerlemek için gayret sarf etmiştir. Sonunda hedefine ulaşmış ve önde gelenlerden biri olmuştur. O kıraatler konusunda öne çıkmıştır. Bu konuda *Kaside dâliye mermûze fi kadri's-Şâtibiyye*'yi yazmıştır. Dil konusunda da önemli bir konuma ulaşmıştır.¹⁵³

2- *el-İhmîrâr*, İbn Bûne el-Ceknî eş-Şankitî'ye aittir. İbn Mâlik'in *Elfiyesi*'ne eklerdir.

Son Aşamada Edebiyat ve Dil Kitapları:

1- *Muhtârâu's-şuârâu's-sittetü'l-câhilîn ve Muhtârâtu'l-a'lamü'l-Şentemri*, iki cilt halindedir. Bu ders ile öğrenci medresedeki programlanmış edebiyat ve dil kitaplarını tamamlamaktadır.

2- *Belâgât ve el-Kitâbu'l-Muhtâr 'Ukûdü'l-cümân fi'l-me'ânî ve'l-beyân'ı li-İmami's-Suyuti*. O, Celalettin Ebu'l-Fadıl Abdurrahman b. Kemalüddin b. Ebubekir b. Muhammed b. Ebubekir b. Osman el-Mısri, el-Ustyuti, et-Toluni, eş-Şafi'dir. Hicrî 849 yılının Recep ayı hilali görüldüğünde Asyut'da doğmuştur.¹⁵⁴

¹⁵³ Safedî, *A'yânü'l-aşr ve a'vânü'n-naşr*, 1/166.

¹⁵⁴ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Elfiyye'tü's-Süyûtî Nazmü'd-Dürrer fi İlmî'l-Eser*, thk. Abdulmuhsin İbn Muhammed el-Kasim, 2021, 1/15.

3- *el-Manzûmetü'l-Hazreciyye fi'l-urûzi ve'l-kavâfi*. Şeyh Ziyaeddin Ali b. Muhammed b. Yusuf b. Afif el-Hazreci, el-Mekki ebu'l-Hasan. Endülüs, Gırnata'da doğmuştur. Vefat yılı konusunda ihtilaf vardır.¹⁵⁵

Son Aşamada Fıkıh Kitapları:

1- *Muhtasaru Şeyh Halil*, takip edilen şerhleriyle beraber okunmaktadır. En önemli ve yanlarında bulunan şerhi Hattâbî'nin (öl. H. 954) "*Mevâhibu'l-Celîl*" adlı eseridir. Hattâbî eserine Şeyh Halil'in muhtaarında geçen meseleleri muhtelif yönleri ile istidlal ederek kaleme alır.¹⁵⁶ Aynı şekilde Derdiyd'e ait "*eş-Şerhü'l-kebir*" de vardır. Derdîd; Ahmet b. Muhammed b. Ahmet el-Adevî, Ebu'l Berekât Derdîd diye meşhur olmuştur. Önemli Mâlikî fakihlerinden biridir. Mısır'daki Adıoğulları'nda doğmuş, Ezher'de eğitim görmüş ve Kahire'de vefat etmiştir. Kitaplarından bazıları; Akribü'l-mesâlik li-mezhebi İmâm Mâlik, Menihu'l-Kadîr iki cilt halinde *Şerhu Muhtasar Halil* hakkındadır. Tuhfetü'l-ihvân fi İlmi'l-Beyân¹⁵⁷ ise ed-Desûkî hâşiyesiyle beraber okunur. Şerhlerden dayandıkları kitap "*Müyesseru'l-Halîl*" Şeyh Mahnad Baba b. Ubeyd ed-Dimanî el-Moritanî'ye aittir. O, Usulcü, fakih ve allâme lakabı ile anılmaktadır.¹⁵⁸

Son Aşamada Usûlü Fıkıh Kitapları:

1- *Metnü merâkı's-Suûd li-mübteği'r-rukıyyi ve's-suud fi Usûli'l-fikh*, Şeyh Seydi Abdullah b. Hacı İbrahim el-Alevî eş-Şankıtî'ye aittir. Bu eser, klasik fıkıh eserleri içeriği formatında ele alınmış, usûl kavramları tarifleri, usul tarihi ile başlayarak edille bölümüne geçmiştir.¹⁵⁹

Bu kitap öğrencinin alet ilimleri olarak okuduğu medresenin müfredatındaki son kitaptır. Öğrenci bunu bitirdiğinde usûl ve fûrû meselelerine daha çok vâkıf olmak için ana kitapları mütala etmektedir.

Burada araştırmanın ana yönünden sapmamak için öğrencinin bu aşamaları okuduğu sırada diğer alanlarla ilgili başka kitapların da okunduğuna değinmek gerekir.

¹⁵⁵ Ebu'l-Kâsim Muhammed b. Ahmed eş-Şerif es-Sibtî, *Şerhu'l-kasîdeti'l-Hazreciyye fi'l-urûz ve'l-kavâfi* (Dımaşk: Dârü'l-Beyrütî, 2007), 1/7.

¹⁵⁶ Mâmî, *el-Mezâhibü'l-Mâlikî*, 301.

¹⁵⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-Nübelâ*, 1/244.

¹⁵⁸ Muhammed Emîn eş-Şinkîtî, *el-Vasîd fi Terâcimi Üdebâ-i Şenkît* (Kahira: el-Müessesetü's-Suûdiyye, 1409), 36.

¹⁵⁹ Mâmî, *el-Mezâhibü'l-Mâlikî*, 222.

Sadece nahiv, sarf ve dil kitaplarının zikredilmesiyle yetinilmeyip diğer furû kitaplarının da listeye dahil edilmesi öğrencinin Mâlikî fikhını daha iyi anlaması amaçlıdır.

Medresede meşhur kitaplara dayanarak okutulan başka eserler de vardır. Örnek olarak siyer alanında öğrenci şeyh Hacı Mâlik Sy'ye ait “*Hülâsatü'z-zehep fi sireti Hayri'l-Arab*” eserini Kādî İyâz el-Mağribi el-Yahsûbî'ye (ö. 544/1149) ait “*eş-Şifâ bita'rîfi hukûki (fi şerefi) 'l-Muştafâ*” eseriyle birlikte okur. O Faslıdır ve hadis alanında önde gelir. Arapların mezhepleri, tarihi ve dilleri hakkında insanların en bilgisiydi. Kitaplarından bazıları şunlardır: *Tertîbu 'l-medârik ve takrîbü 'l-mesâlik fi ma'rifeti a'lami mezhebi 'l-İmâm Mâlik ve Şerhu Sahîhi Müslim*'dir.¹⁶⁰ Muhammed Hudari'ye ait “*Nûru 'l-yakîn fi sireti Seyyidi 'l-Mürselîn*” ve İbn Hişam'ın *Sîret*'i de okunur. O Abdülmelik b. Hişam b. Eyüp el-Humeyri el-Maârifi, Ebu Muhammed Cemalüddin'dir. Tarihçi, nesep, dil ve Arap haberleri konusunda âlimdir. Basra'da doğup yetişmiş ve Basra'da vefat etmiştir. Eserleri; es-Sîretü'n-Nebeviyye, İbn Hişam *Sîret*'i diye meşhurdur. *el-Kasâidü 'l-Humeyriyye fi ahbâri 'l-Yemen ve mülûküha fil'-câhiliyye*¹⁶¹ eseri de ona aittir. Siyer alanında başka eserleri de vardır. Mantıkta İmam el-Ahdari'ye ait “*es-Süllemü 'l-münevrak*”, tefsirde Suyutî (öl. 911/1505) ve Mahallî'ye (öl. 864/1459) ait “*Tefsîrü 'l-Celâleyn*” isimli eserlerdir. O Abdurrahman b. Ebubekir b. Muhammed Celaleddin es-Suyuti'dir. İmam, hafız, tarihçi ve ediptir. Fas'ta doğmuş ve Kahire'de yetim olarak büyümüştür. Kapsamlı ve faydalı eserlerin müellifidir.¹⁶² Hadiste “*Bülûğu 'l-merâm*” ders olarak okutulur. Bu kitaplara ilaveten medresenin kurucusu Şeyh Hacı Mâlik Sy'nin züht, tasavvuf, adap, Peygamberi methetme, aruzlar ve kafiyeler hakkında yazmış olduğu kitaplar da okutulur. Tivaouane Medresesi bir Mâlikî Medresesi olması ile beraber diğer mezheplerden de istifade etmeye çalışır. İmam Şâfi'nin usûlü fıkıhta *er-Risâle* ve fıkıh ilminde *el-Ümm* kitaplarından da istifade edilir.

Okuyucu “niçin Şâtıbî'nin kitaplarını veya Tâceddîn es-Sübki'nin *Cem'ül-Cevâmî* kitabını okutmuyorlar?” diye sorabilir.

Bilindiği üzere medresedeki eğitim programı özel bir program değildir. Bu program Senegal'deki bütün yerel medreselerde uygulanan programdır. Ancak öğrenci diğer

¹⁶⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-Nübelâ*, 1/99.

¹⁶¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-Nübelâ*, 1/166.

¹⁶² Necmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Âmirî el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkıbi a'yâni'l-mi'eti'l-âşire* (Beyrut: Dârü'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1997), 1/227.

kitaplardan da istifade etmek ve fıkhıta uzmanlaşmak isterse bu medrese programını tamamladıktan sonra veya günlük programını bitirdikten sonra özel bir vakit ayırarak dışarıdan özel ders alır veya bunun da üzerine medrese müfredatı dışındaki kitapları mütalaa ederek devam eder. Bu zikredilen kitaplar Senegal'deki medreselerdeki program içinde yoktur. Örnek olarak İbn Hacib'in kitabını ders olarak okutulurken -ki o Şatibî'nin öğrencisidir- Şatibî'nin eseri okunmaz. Medresenin yazılan her kitabı ders olarak okutması mümkün değildir. Çünkü biz medresenin çizmiş olduğu genel programa tabi olan eserleri mütalaa ederiz.¹⁶³

¹⁶³ "Medresede Niçin Klasik Kitapları okutulmuyor?", haz. Dioulde Lame.

Tivaouane Medresesinde Mâlikî Fıkhı Eğitimi Örnek Programı

مناهج تدريس الفقه المالكي في المدرسة التواون

الكتب المقررة في النحو والصرف:

- 1- المقدمة الأجرومية، للعلامة أبي عبد الله محمد بن محمد بن داود الصنهاجي .
- 2- ملحة الإعراب للعلامة أبي محمد القاسم بن علي الحريري .
- 3- نزهة الظريف في علم التصريف.
- 4- المقدمة الكوكبية ل مور خج جوب.
- 5- لامية الأفعال، لابن مالك الأندلسي.
- 6- ألفية ابن مالك.
- 7- الاحمرار، لابن بونة الجكني الشنقيطي.

الكتب اللغوية والأدبية:

- 1- البردة في المدح النبوي، للإمام محمد بن سعيد بن حماد البوصيري.
- 2- الهمزية في المدح النبوي، للإمام محمد بن سعيد بن حماد البوصيري.
- 3- مختار الأدب.
- 4- مقصورة ابن تريب، للإمام أبي الحسن أبي بكر بن تريب.
- 5- نيل الأمان، المشهور بـ "الدالية" للإمام اليوسي المغربي.
- 6- مقامات الإمام الحريري البصري.
- 7- الجوهر المكنون، للإمام عبد الرحمن الأخضرى المالكي.
- 8- مختارات الشعراء الستة الجاهلين.
- 9- البلاغة، والكتاب المختار عقود الجمال للإمام السيوطي -رحمه الله-
- 10- المنظومة الخرزجية في العروض والقوافي.

الكتب الفقهية:

- 1- مختصر الأخضرى في العبادات على مذهب الإمام مالك، لأبي زيد عبد الرحمن بن محمد الصغير الأخضرى.
- 2- متن العشماوية في مذهب الإمام مالك، لعبد الباري بن أحمد بن عبد الغنى العشماوي.
- 3- المقدمة العزية للجماعة الأزهرية، للشيخ أبي الحسن المالكي الشاذلي.
- 4- المرشد المعين على الضروري من علوم الدين، المشهور بـ(منظومة ابن عاشر)، لأبي محمد عبد الواحد بن عاشر.
- 5- سراج السالك شرح أسهل المسالك، للشيخ عثمان بن حسنين بري الجعلي المالكي.
- 6- الرسالة، لابن أبي زيد القيرواني.
- 7- أقرب المسالك لمذهب الإمام مالك، "الشرح الصغير" للشيخ الدردير.
- 8- الورقات، لعبد الملك بن عبد الله بن يوسف بن محمد الجويني.
- 9- مختصر الشيخ خليل، بشروحه المتنوعة.
- 10- متن منظومة مراقي السعود لمبتغي الرقي والصعود (في أصول الفقه)، للشيخ سيدي عبد الله بن الحاج إبراهيم العلوي الشنقيطي-رحمه الله-

الكتب السيرة:

- 1- خلاص الذهب في سيرة خير العرب، للشيخ الحاج مالك سي المؤسس المدرسة.
- 2- الشفا بتعريف حقوق المصطفى، للقاضي عياض المغربي اليحصبي.

3- نور اليقين فى سيرة سيد المرسلين، للشيخ محمد الخضري.

4- سيرة ابن هشام.

الكتب المنطق :

1- السلم المنورق للإمام الأخصري.

الكتب التفسير :

1- تفسير الجلالين، للجلالين السيوطي.

الكتب الحديث:

1- البلوغ المرام.

إضافة إلى الكتب التي ألفها مؤسس المدرسة الشيخ الحاج مالك سي، في الزهد، والتصوف، والآداب، ومدح النبي صلى الله عليه وسلم، والعروض والقوافي.

29/05/2023

Nahiv ve Sarf Alanlarında Müfredat Kitapları:

1- *el-Mukaddimetü'l-Acrûmiyye*, allame Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Davud es-Sanhaci'ye aittir.

2- *Mülhatü'l-i'râb*, Allâme Ebû Muhammed el-Kasım b. Ali el-Harîrî'ye aittir.

3- *Nüzhetü'z-zârif fi ilmi't-Tasrîf*

4- *el-Mukaddimetü'l-Kevkebiyye*, Mur Hac Coup'a aittir.

5- *Lâmiyyetü'l-ef'al*, İbn Mâlik el-Endülüsî'ye aittir.

6- *Elfiyyetü İbn Mâlik*.

7- *el-İhmirâr*, İbn Bûne el-Ceknî el-Şankitî'ye aittir.

Edebiyat ve Dil Kitapları:

1- *el-Bürde fî mehdî'n-Nebevî*, İmam Muhammed b. Said b. Hammâd el-Bûsirî'ye aittir.

2- *el-Hemziyye fî mehdî'n-Nebevî*, İmam Muhammed b. Said b. Hammad el-Bâsirî'ye aittir.

3- *Muhtâru'l-Edeb*

4- *Maksûratü İbn Düreyd*, İmam Ebu'l-Hasan Ebubekir b. Düreyd'e aittir.

5- *Neylü'l-Emâlî*, "ed-Dâliyye" diye meşhurdur. İmam Yusî el-Mağribî'ye aittir.

6- *el-Mağâmât*, İmam Harirî el-Basrî'ye aittir.

7- *el-Cevherü'l-meknûn*, İmam Abdurrahman el-Ahdarî el-Mâlikî'ye aittir.

8- *Muhtârâtu's-şuârâi's-sitteti'l-câhilîn*

9- *el-Belağâ ve Kitâbü'l-Muhtâr 'Ukûdü'l-cümân fi'l-me'ânî ve'l-beyân*, İmam Suyuti'ye aittir.

10- *el-Manzûmetu'-Hazreciyye fi'l-Urûzi ve'l-Kavâfi*

Fıkıh Kitapları:

1- *Muhtasaru'l-Ahdarî fi'l-ibâdât alâ mezhebi'l-Îmâm Mâlik*, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed es-Sağîr el-Ahdarî'ye aittir.

2- *Metnü'l-Uşmâviyye fi mezhebi'l-Îmâm Mâlik*, şeyh Abdulber b. Ahmed b. Abdulğani el-Uşmâvî'ye aittir. Adı üzerinde bir metin kitabıdır, klasik fikhın konularını ihtisar üzere ele almıştır. Metin olması hasebiyle istidlalî bir yöntem kullanmamıştır.¹⁶⁴

3- *el-Mukaddimetü'l-İzziyye li'l-cemâati'l-Ezheriyye*, Şeyh Ebu'l-Hasan el-Mâlikî eş-Şazeli'ye aittir. Bu esere Şeyh Ezherî bir şerh yazmış ve *el-Mukaddime*'de geçen elfazı açıklamıştır.¹⁶⁵

4- *el-Mürşidü'l-Muayyen ala'd-darûrî min Ulûmi'd-Dîn*, "Manzûmetü İbn Aşûr" diye meşhurdur. Ebu Muhammed Abdülvahid b. Aşur'a aittir.

5- *Sirâcu's-sâlik şerhu esheli'l-mesâlik*, şeyh Osman b. Hasaneyn Berriy el-Ca'li el-Mâlikî'ye aittir.

6- *er-Risâle*, İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'ye aittir.

7- *Akrabu'l-mesâlik li-mezhebi'l-Îmâm Mâlik* ve "eş-Şerhu's-Sağîr" Şeyh Derdîd'e aittir.

8- *el-Varâkat*, Abdulmelik b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed el-Cüveynî'ye aittir.

9- *Muhtasaru's-Şeyh Halîl*, çeşitli şerhleriyle birlikte.

10- *Metnü manzûmeti merâki's-suûd li-mübteğî'r-Rakıyyi ve's-Suûd*, (usûlü fikh hakkında), Şeyh Seyyid Abdullah. el-Hacı İbrahim el-Alevî eş-Şankıtî'ye aittir.

Siyer Kitapları:

1- *Hulâsatü'z-zeheb fi sîreti hayri'l-Arab*, medresenin kurucusu şeyh Hacı Mâlik Sy'ye aittir.

2- *eş-Şifâa bi-ta'rifî hukûki'l-Mustafâ*, Kadı İyâz el-Mağribî el-Yahsubî'ye aittir.

3- *Nurû'l-yakîn fi sîreti Seyyidi'l-Murselîn*, Şeyh Muhammed el-Hudarî'ye aittir.

¹⁶⁴ Mâmî, *el-Mezâhibü'l-Mâlikî*, 343.

¹⁶⁵ Mâmî, *el-Mezâhibü'l-Mâlikî*, 318.

4- *Sîreti İbn Hişam*.

Mantık Kitapları:

1- *es-Süllemü'l-Münevrak*, İmam el-Ahdarî'ye aittir.

Tefsir Kitapları:

1- *Tefsîrü'l-Celâleyn*, Suyutî ve Mahallî'ye aittir.

Hadis Kitapları:

1- *Bülûğu'l-Merâm*

Bu kitaplara ilaveten medresenin kurucusu Şeyh Hacı Mâlik Sy'nin züht, tasavvuf, edepler, Peygamberi methetme, aruzlar ve kafiyeler hakkında yazmış olduğu kitaplar da okutulur.

Not: Bu sayfa Tivaouane medresesi tarafından onaylanmıştır.

2.7.6. Medreseden Mezun Olanların Durumu

Tivaouane medresesine girenler mezun olduktan sonra bazıları üniversite giriş sınavına girip üniversiteye başlamaktadır. Bazıları da Şeyh Hacı Mâlik Sy'nin yolunu tutmakta, ülkenin her tarafına ve çevre ülkelere dağılıp şeyhin yaptığını yapmaktadır. Böylece dinde, ilimde, amelde ve tasavvufi hayatta örnek olmaktadır.¹⁶⁶ Aşağıda ülke ve çevresinde medrese açan meşhur kişilerden oluşan tablo sunulmaktadır.

TABLO:¹⁶⁷

Başvuru Yapanlar	Bölge ve Devletler	Sayı
215	Thiês	1
77	Dakkar	2
121	Saint-Louis	3
206	Louga	4

¹⁶⁶ Muhammed Faye, *el-Hâc Mâlik Sî Hayâtuh ve Âfkaruhü'l-İslahiyye* (Senegal: Câmiatü'l-Minnesota el-Amriki Far'ü Senegal, 2021), 145.

¹⁶⁷ Muhammed Faye, *el-Hâc Mâlik Sî Hayâtuh ve Âfkaruhü'l-İslahiyye*, 146.

52	Diourbel	5
116	Kaolack	6
15	Casamace	7
03	Dođu Senegal	8
08	Moritanya	9
05	Sahili Fildişi	10
11	Gambiya	11
04	Gine-Bissau	12
01	Gabon	13
834		Toplam

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BAZI MODERN FIKHÎ MESELELER HAKKINDA MEDRESENİN GÖRÜŞLERİ

Tivaouane medresesi Senegal'deki fıkıh ağırlıklı medreselerin en önemlilerindedir. Senegal'deki âlimlerin önde gelenleri oradan mezun olmuşlardır. Medresenin bütün görüşleri Mâlikî mezhebi üzeredir. İmam Mâlik insanları kendi akîdelerini salt aklî hükümlerden değil Kur'ân ve sünnetten almaya çağırmıştır.¹⁶⁸ Gelecek konular hakkında bu başlıklar medresenin görüşleri ile ilgili olarak medresenin hocalarından Muhammed Fay, Abdu Emiğ, Muhammed Emin Enyağ, Muhammed Kibi ile röportajlarla oluşturulmuştur.

3.1. Erkeklerin Kadınlarla Karışması

Erkeklerin kadınlarla ihtilati; etkileşimi, birlikte bulunmayı, çalışmada, eğitimde, toplumda veya hangi bağlamda olursa olsun, erkeklerle kadınlar arasındaki birlikte bulunmayı ifade eden bir ıstılahtır. Dünyadaki kültürlerin pek çoğunda bu karışıklık kültürel ve toplumsal gelişmenin dışında anormal bir bölüm kabul edilir. Örnek olarak İslâm'da mescitlerde cemaatle namaz kılınırken erkeklerle kadınların arasının ayrılması geleneği ve yönlendirmesi vardır. Erkekler ön saflara kadınlar da arka saflara yönelir. Bu yöntem dinî nasların kültürel ve şer'î yorumuna dayanır. Bunun delili Resûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem'in şu sözüdür: “erkekler saflarının en hayırlısı en öne, en şerlisi en arkasıdır. Kadınların saflarının en hayırlısı en arkası, en şerlisi en önüdür.”¹⁶⁹ Günümüzde yaygın olan karışıklığın Mâlikî mezhebinde haram olduğu konusunda şüphe yoktur. Ancak sadece hastaneler gibi zorunlu karışıklığın ciddi tedbirle birlikte olması durumu istisnadır. Yine Resûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem'in mescidinin dışında iken erkeklerle kadınlar yolda karışmışlardır. Bunun üzerine Resûlullah sallallâhü aleyhi ve sellem kadınlara “Geride kalın! Sizin yol hakkınız yoktur. Sizin yol kenarlarından gitmeniz gerekir.” Kadınlar duvara bitişerek giderler ve hatta elbiseleri duvara yapıştığından dolayı duvara takılırdı.”¹⁷⁰

¹⁶⁸ Muhammed Ebû Zehra, *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*, 1/393.

¹⁶⁹ Muhammed Ebû Zehra, *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*, 1/393.

¹⁷⁰ Mübârekpûrî Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-, *Tuhfetü'l-aḥvezi şerḥu Câmi'i't-Tirmizi* (Beyrut: Dârü'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 2008), 1/100.

Mâlikî imamlarından İbn Ferhûn, İbni Zeyd el-Bernasî, el-Karafî gibi âlimlerden nakledildiğine göre kadın erkek karışık olan düğünlerde hazır bulunan kişilerin şahadetlerinin kabul edilmemesi konusunda mezhepte ihtilaf yoktur. Çünkü onların bu gibi durumlarda hazır bulunmaları onların adaletlerini düşürmektedir. Kādî İyâz şöyle demiştir “bize kadınlarla erkeklerin nefeslerinin ayrılmasını emretmiştir. Peygamber Aleyhisselam’ın uygulaması ümmetinin ona uyması için kadınlarla arasını açar, fiziki mesafe bırakırdı.”¹⁷¹

Tivaouane medresesi kurucusu Şeyh Hacı Mâlik Sy kitabında şöyle demiştir: (zamanımız çocuklarına bırakmamaları gereken nasihattir).

- *Ayıp idi tesadüfen güzele döndü
- *Dine bütün belaları çektiler
- *İçki satıcısının cahilliğinden dolayı onu helal kıldığını görürsün
- *Din satıcısının da kadınlarla karışıklığı
- *Sesleri süsleri olduğu halde, yüksek sesleri
- *Kuşluk vakti güneşi gibi, duymak haramdır.¹⁷²

Tivaouane medresesinde kadınlarla erkekler karışmaz. Onların medresede özel yerleri vardır. Sempozyum, panel ve konferans gibi medrese programlarında da kadınlarla erkekler karışıklığın şer‘an haram olduğunu göz önünde bulundurarak aralarını ayırırlar.

3.2. Medresenin Televizyon Hakkındaki Görüşü

Televizyon direkt dinle alakalı bir konu değildir. Yani, televizyonla ilgili direkt dinî bir nas bulunmamaktadır. Ancak televizyonun kullanımı ve genel anlamıyla basın yayın araçları konusunda diyanetin duruşu ve tâlimatları olabilmektedir. Basın yayın ve eğlence araçlarının kullanımı konusu dini ilkeler ve değerlere binaen ele alınır. Bazı hocalar televizyon ve diğer iletişim araçlarını olumlu anlamda ve ilmi yaymak için kullanmaya teşvik ederken, İbn Useymin gibi bazıları da dinî değerler ve ahlâk üzerinde olumsuz etkisi olduğunu dikkate alır. İbn Useymin şöyle demiştir: “Her Müslümana nasihatim,

¹⁷¹ “Müteahhir Dönem Müteşeddit fakihlere göre Kadın-Erkek İhtilafı Haram mıdır?”, *islamqa.info answers* (2010).

¹⁷² Hacı Mâlik Sy, *Dîvânü'l-Hâc Mâlik Sy*, 73.

televizyondan ve onu evine sokmaktan kaçınmasıdır.”¹⁷³ Televizyonun olumlu ve olumsuz yönleri vardır.

Televizyonun olumlu yönlerinden bazıları:

- 1- Eğitim aracı olması
- 2- Bilgilerin hızlı bir şekilde yayılmasını sağlaması
- 3- Dinî açıdan insanın kültürünü arttırması
- 4- İslâmî programlar ve Kur'ân yarışmalarıyla İslâm'ı yayması

Televizyonun olumsuz yönlerinden bazıları:

- 1- Ahlâkı ifsat etmesi
- 2- Vakti zayi etmesi
- 3- Kötü işleri göstermesi ve bunu görmeye alıştırmaması
- 4- Çocuklar üzerindeki olumsuz etkisi
- 5- Namazı vaktinde kılmama gibi ibadetlere yoğunlaştırmaması

Medrese olumlu yönlerini öğrendikten sonra şu anki dünyada bulunan en hızlı araç olmasından dolayı İslâm'ı yayma ve eğitim için kanallar açmıştır.

Medresenin üç resmî kanalı vardır:

- 1- Asfiya Tivaouane kanalı
- 2- Mâlik Tivaouane kanalı
- 3- Mürşid Tivaouane kanalı

Bu kanalların programları şu üç şeyin dışına çıkmaz: sempozyum veya ilmî meclisleri ve dersleri sunma, farklı dillerdeki genel haberleri sunma ve Arapça ilimleri de bunun içindedir. Çağrı gibi İslâmî bazı filmleri ve sadece dinî çizgi filmlerin gösterilmesidir. Ayrıca bu kanallarda erkekler ve kadınlar görev almaktadır.

¹⁷³ İbn Useymin, “حکم مشاهد تلفاز، أهل الحديث والأثر”، www.alathar.net (2006).

Müziğe gelince medrese kesinlikle onu haram saymaktadır. Çünkü cumhur, müziğin haram oluşunda ittifak etmişlerdir.¹⁷⁴ Bunun delili İmam Buhârî'nin Ebu Mâlik el-Eş'arî'den rivayet ettiği şu hadistir. Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Ümmetimden zinayı, ipeği, içkiyi ve çalgıyı helal kabul eden insanlar çıkacaktır.” Medrese bu hadisten ve Kur'ân ayetlerinden delil getirmektedir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “İnsanlardan öylesi vardır ki, bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlenceye almak için, eğlencelik asılsız ve faydasız sözleri satın alır. İşte onlar için aşağılayıcı bir azap vardır.” Lokman suresi 6. Ayetinin tefsirinde İbn Mes'ûd “o söz şarkıdır” demiştir.¹⁷⁵

3.3. Hayız Halinde Kızlara Eğitim ve Öğretimin Caizliği

Bu hayızlı kişinin eğitim ve öğretim için Kur'ân-ı Kerîm'e dokunmasının caiz olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır. Ancak yaygın olan çoğunluk görüşüne göre hayızlı kişinin Kur'ân-ı Kerîm'e direkt dokunmasının caiz olmamasıdır. Bu Kur'ân-ı Kerîm'le ilişkide taharetin önemine delalet eden bazı Kur'ân-ı Kerîm ayetleri ve hadislerle dayanarak söylenmiştir. Bundan dolayı hayızlı olan kişinin örtü, sayfa, temiz bir kumaş parçası veya buna benzer şeyler kullanma gibi Mushaf'ın necasetin hiçbir şekline maruz kalmaması¹⁷⁶, Mushaf ile arasına bazı engeller koyarak korunması gerekmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'e direkt olmadan veya tesadüfî bir şekilde dokunmanın sorun olmadığına işaret etmek önemlidir.¹⁷⁷ Örnek olarak hayızlı kadının bir çubuk veya başka bir cisimle Kur'ân'a direkt dokunmadan sayfalarını çevirmesi mümkündür. Bu konuda işaret etmemiz gereken önemli bir şey de zamansal, kültürel, dinî ve kanunî anlayışlar bakımından farklı olan toplumlar arasında anlayış farklılıkları olabilmesidir. Bundan dolayı kişinin yaşadığı toplumda kendisiyle amel edilen şer'î hükme başvurması gerekir.

Hayızlı kadının eğitime, medreseye veya üniversiteye katılmasını yasaklayan açık şer'î bir hüküm yoktur. Bundan dolayı hayızlı kadının eğitim ve öğretimini her alanda devam ettirmesi caizdir.

¹⁷⁴ “www.islamweb.net”, *İslamweb*, (2003).

¹⁷⁵ “Medresenin Musikiye Karşı Görüşleri”, haz. Dioulde Lame.

¹⁷⁶ Muhammed b. Ahmed b. Cezî el-Ğarnâtî, *el-Kâvâninü'l-Fikhiyye* (Filistin: Mecelletü'l-Câmiatü'l-İslâmiyetü't-Dirâsâti's-Şer'iyye, 2015), 1/31.

¹⁷⁷ Ahmed b. Muhammed es-Sâvî el-Mâlikî el-Halvetî, *es-Şerhu's-Şağîr alâ Akrebi'l-Mesâlik li-Şeyh Derdîr* (Dâru'l-Meârif, ts.), 4/216.

Ancak bazı fikhî görüşlere göre Kur'ân-ı Kerîm okuması için şer'î taharet üzere bulunmayı gözetme zorunluluğu şart koşulur. Yani abdest ve boy abdesti hayızdan temizlenme namaz ve Kur'ân-ı Kerîm'e dokunma ve onu okuma konularında belirleyicidir. Bundan dolayı hayız süresinin bitiminden sonra yıkanma, Kur'ân-ı Kerîm tilavetine başlamadan önce, mescide girme veya Kur'ân'a yaklaşımda abdest talebi üzerinde önemle durulmaktadır. Bununla beraber bu görüşlerin bir mezhepten diğerine değiştiğine de dikkat etmek gerekir. Hatta bir mezhep içinde de görüşler değişebilir. Bundan dolayı farklı görüşleri bilmek ve dinde güvenilir ehil âlimlerle bu konu etrafında istişare etmek gerekir. Bu meseleyi açıklamak için fiilin gelişim sürecine göz atmak uygun olur. "Fetva usulü veya hukuki zorunluluk mezhep içerisindeki meşhur görüşlerden hiç ayrılmayacağı anlamına gelmez. Bilakis şeriata uygun ve bu konuyu kapsayan durumlara uygun kararlar almayı isterler."¹⁷⁸ Fas ülkesinde fikhî hükümler iki ana kısma ayrılır. 1: Aslî Mâlikî fikhî: Muvata ve Müdevvene gibi eserlerde Mâlikî mezhebinin temel hükümleri. 2: Amelî fikhî: Meşhur ve efdal olan görüşün hilafıdır. Kadılar ortaya çıkan ihtiyaçlar için zayıf olan görüşe göre hüküm verebilirler (el-Fıkhü'l-Tatbikî).¹⁷⁹ Son olarak kişisel temizliği, namazı ve tilaveti daha iyi halinde de sürdürmesi gerekir.

Mâlikî mezhebinde hayızlı kadının mescide girmesi, dersleri ve hutbeleri dinlemesi ve okuması caizdir. Ancak Mushaf'a direkt dokunması haramdır.¹⁸⁰ Bu medresenin görüşüdür. Çünkü kendisiyle amel edilen şariat edeplerine muhaliftir.¹⁸¹

3.4. Namaz ve Oruç Gibi İbadetler Medresede Öğrencilere Zorunlu Mudur?

Senegal'de dinî eğilim ve eğitim yönetimi bir medreseden diğerine farklılık gösterir. Bu durum medresenin eğitim yönetimi ile medresenin dinî eğilimine göre değişir. Senegal'de İslâm ana ve kabul edilmiş dindir. Namaz ve oruç da İslâm'da önemli dinî amellerdendir.

¹⁷⁸ İbrahim Kâfi Dönmez, "Amel-i Fâsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/26.

¹⁷⁹ Dönmez, "Amel-i Fâsî", 3/25.

¹⁸⁰ *Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmiyye ed-Dirâsetü'l-Şer'iyye*, "Hukmü Kirâeti'l-hâid li-Kur'âni'l-Kerîm" (2005), 13.

¹⁸¹ "Medresenin Kızların Eğitimine Bakışı", haz. Dioulde Lame.

Buna rağmen Senegal'deki yerel medreseler genel olarak İslâm'ın ilkelerine uyarlar. Ancak genel olarak namaz ve oruç eğitiminin zorunluluğu konusunda ayrılırlar. Yerel medreselerde öğrencileri gönüllü olarak namaz ve orucu eda etmeye teşvik etmek öne çıkar.

Tivaouane medresesi öğrencilerine ve Senegallilere genel olarak yüce Allah İslâm fitratını lütfetmiştir. Öyle ki öğrenci genellikle 10 yaşından itibaren gönüllü olarak bulûğa erişinceye kadar günden güne ibadetlerine devam etmektedir. O zaman da namaz ve oruç öğrenciye zorunlu olmaktadır.¹⁸² Bu sadece Tivaouane medresesinde olan bir şey olmamakla beraber Senegal'deki dinî medreselerin adetidir. Bu ülkede halk namazı ve orucu bilerek terk eden kimse İslâm şeraitinin de vurguladığı üzere kafir sayılır.¹⁸³ Çünkü namaz İslâm'da ikinci rükün ve dinin direğidir. Bunu küçümseme veya basite almak asla mümkün değildir. İbn Mâce *Sünen*'inde namazın ve sünnetin ikamesi kitabında, namazı terk eden kimseler hakkında rivayet edilen şeyler babında geçen hadiste, Büreyde el-Eslemi rivayet ettiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “bizimle onlar arasında ahit, namazdır. Kim namazı terk ederse, kafir olur.” Bu 1079 rakamlı hadistir. Buradan ortaya çıkan sonuç namazı terk eden kimse zamanla oruç tutmamaya ve diğer ibadetleri aksatmaya da başlayabilir.

Şeyh Hacı Mâlik Sy Risâle'sinde şöyle demiştir: “zamanın çocuklarına terk etmemeleri gereken bir nasihat”

*Gayya'ya atılmaları azarlama olarak

*Vakitleri geciktirmeye ve eda etmemeye vaiz olarak yeter.¹⁸⁴

Bu ibadetler Kur'ân-ı Kerîm'de mücmel olarak geçmekte ve sadece namazı ve orucu emretmektedir.¹⁸⁵ Bundan dolayı Senegal'deki İslâmî medreselerde namazı ve orucu terk eden öğrencilerin varlığının kaydedilmesi kabul edilemez. İslâmî yerel medreselerde öğrenciler cemaatle namazlarını kırlarlar.

¹⁸² “Medreselerde İbadetler Mecbur mudur?”, haz. Dioulde Lame.

¹⁸³ “XAM SA DINE N°22 / Papa Makhtar Kébé : ‘Daan yi nek ci niak diouli, ak niak diouli ci wakhtou wi...’”, haz. Papa Makhtar Kébé.

¹⁸⁴ Hacı Mâlik Sy, *Dîvânü'l-Hâc Mâlik Sy*, 74.

¹⁸⁵ Muhammed Ebû Zehra, *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*, 1/304.

3.5. Tivaouane Medresesinde Nikah Hutbesi Metodu

er-Risâle'de şeyh Hacı Mâlik Sy “Nikah Hutbesi” bölümünde şöyle demiştir:

Allah'a hamdolsun. O'na hamd eder, O'ndan yardım diler, O'ndan bağışlanma dileriz. Nefislerimizin şerrinden ve amellerimizin kötülüklerinden Allah'a sığınırız. Allah kimi hidayete erdirirse, onu saptıracak yoktur. Kimi saptırırsa, ona hidayet verecek yoktur. O sudan insanı yaratmış ve ona nesep ve akraba kılmıştır. Senin Rabbin her şeye gücü yetendir. O elçilerini hidayetle ve hak olan din ile müşrikler istemese bile onu bütün dinlere üstün kılmak için göndermiştir.

Bilin ki! Allah Teâlâ nikahı helal kılmış ve onunla memur kılmıştır. Zinayı haram kılmış ve onu yapanı da tehdit etmiştir. Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi takvalı olun ve ancak Müslümanlar olarak can verin. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Şüphesiz Allah, üzerinizde bir gözetleyicidir. Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğru söz söyleyin ki, Allah sizin işlerinizi düzeltsin ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah'a ve Resûlüne itaat ederse, muhakkak büyük bir başarıya ulaşmıştır.

Konuya gelince; tüm işler Allah'ın elindedir. Sonra iki kişinin birleşmesi ancak Allah'ın kaza ve kaderiyedir. Sonra takdir edip hüküm verdiği şeylerden biri de falan kızın falan erkekle nikahlanmasıdır.” Nakit veya müeccel veya bir kısmı peşin bir kısmı müeccel Allah'ın farz kıldığı ve Resûlü sallallahu aleyhi ve sellemün sünneti ile şu kadar mehir miktarıyla nikahlanmasıdır. Sonrası ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır. Allah ikisinin beraberliklerini bir araya toplansın, nesillerini güzel kılsın, onlardan her birini diğerine nesil olarak bereketli kılsın ve onları hayra muvaffak kılsın. Âmin.

Sonra icabet eden veya vekili şöyle der:

Allah'a hamd Resûlullah'a salat ve selam olsun. Konuya gelince; kızın oğlanla Allah'ın farz kıldığı ve Resûlü Aleyhisselam'ın sünneti ile zikredilen mehirle ve zikredilen süreyle nikahlanmasını kabul ettim. Sonrası ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır. Sonra el-Fâtiha denilir.¹⁸⁶

¹⁸⁶ Hacı Mâlik Sy, *Dîvânü'l-Hâc Mâlik Sy*, 402.

3.6. Senegal’de Kadınların Sünneti

Bu nokta Senegal’de ve dışında özellikle İslâm devletlerine sözlü hücum sebebi olan Batı’da çokça konuşulmuştur.

Kadınların Sünneti: kadına özgü üreme organı bozma veya kadının sünnetidir. O fercin dışından küçültme, azaltma çalışması ve kadına özgü üreme organının dışını değiştirmektir. Bu uygulama klitorisi veya üreme organını örten şehvet olabilir. Klitorisin ameliyatla alınması klitorisin bir parçasını veya hepsini kesmektir. (Veya klitorisin derisini gidermedir) Sünnete gelince o, klitorisi örten deri parçasını kesmektir. Bu kesilen parça fercin en üstünde horoz ibiği gibi olabilir.¹⁸⁷ Senegal’de iki sınıf vardır. Birinci sınıf onun caiz olduğunu, kadınların sünnetinin dinden bir parça olduğunu ve onun sünnet olan kişiye birçok faydaları olduğunu düşünür. Diğer sınıf da kadınların sünnetini iyileştirici değil zararlı bir iş olarak görür. İslâm’da bu uygulamaya çağırın herhangi bir şer-î delil yoktur. Buna ilaveten, bu iş kadınların hukukuna ve ahlâka aykırı sayılır. Bundan kaçınmak ve insanları bu uygulamanın durdurulmasının zorunlu olduğu hakkında bilinçlendirmek gerekir.¹⁸⁸

Hükümetlerin, sağlık kuruluşlarının ve sivil toplum kuruluşlarının birlikte bu uygulamayı bitirmek için çalışmaları zorunludur. Senegal’de bu uygulama yasaktır. Yapan kişi tutuklanır, ona ve velisine hapis cezası verilir. UNICEF örgütü konferanslar düzenlemekte, evlerde ve köylerde kadınların sünneti uygulamasının yasaklanması ve kadınlar için tehlikeli olduğuna dair bilgiler vermektedir.¹⁸⁹

Bizim dikkat etmemiz gereken Mâlikî fıkhı, Mâlikî usulüne uygun olarak Medine ehlinin amelinden maslahata kadar kaidelerden oluşur. Maslahat veya sedd-i zerâi ilkesine dayanarak zayıf bir görüşün güçlü bir görüşe tercih edilmesi mümkündür. Kendisiyle amel edilen şeyin sebepleri yok olduğunda, fayda ve örf gibi, tercih edilen veya meşhur olan görüşe dönmek gerekir. Böyle olduğunda, râcihe veya meşhurun terk edilmesi konusunda içtihat etmek gerekir. “Mezhep fukahâsından olmayan kimsenin, bu iki sınıf hakkında zayıf görüş tercih etmesi caiz değildir.” Çünkü görüşler mutlak amel edilen (amelü mutlak) ve yerine göre amel edilen (amelü mahalli) diye ikiye ayrılır. Bu

¹⁸⁷ Nidâ Ebû Ahmed, *Hukmü’l-İslâm fî hitâni’l-benîn ve’l-benât ahkâm ve’l-fevâid*, ts., 45.

¹⁸⁸ 28 Too Many Fgm, *Senegal la loi et les Mgf* (Senegal: 28 Too Many, 2018), 1/7.

¹⁸⁹ 28 Too Many Fgm, *Senegal la loi et les Mgf* (Senegal: 28 Too Many, 2018), 1/6.

da coğrafi bölgeye bağlıdır. Yerel fiillerin en meşhuru Fasî senedi (örf, uygulama) ve Kurtuba senedir. Mâlikî mezhebi içinde amel mefhumunun gelişimi Fas ve Endülüs'te olmuştur. Yerel uygulamalar bugün de Mâlikî fikhının yayıldığı bazı bölgelerde var olmaya devam etmektedir. Özel anlamda “Amel-i Fâsî faktörü Fas ahvâli şahsiyye kanununda önemli yer tutar. O da hakkında kanunda açık nas bulunmadığı durumlarda kadıların kendisiyle yardım aldığı kaynaklar arasında olmalıdır.”¹⁹⁰

Doktor Ahmet Lou es-Senegali şöyle demiştir: “Kadınların sünnet olması bilinen ve İslâm'da emredilen şeydir. O beş fitrî şeydendir. Hadiste kadınla erkek arasını ayırmaz. Ancak âlimler kadınlarının sünnetinin erkeklerden daha zorunlu olduğunda icmâ etmişlerdir. Kadınların durumu konusunda Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye hicret ettiğinde ismi Ümmü Atiye el-Ensari olan, kadınları sünnet eden birini bulmuştur. Peygamber (s.a.v.) bunu bildiğinde ona az kesmesini, bunun çoktan daha faydalı olduğunu söylemiştir. Bundan dolayı İslâm'da zahir olan kadınların sünnetinin caiz olmasıdır. Erkeklerde sünnet, kadınlarda müstehaptır. Zorunlu değildir. Bir kişi başka bir kişiyi engellemeye güç yetiremez. Bazı yabancı örgütlerin onların fitratları olmadığı halde devlette yasak olması için yaygın programlar düzenlediği görülmektedir. Bunu yapan kişinin adet olduğundan veya dinî bir sebepten dolayı yaptığı bilinmemektedir. Onların yapmaları gereken bu uygulamayı yapan uzman bayan doktorlar tercih etmeleridir. Hatta erkekler gibi, yaralanmalarını için bu şarttır. Uygulamanın adet olduğundan veya dinî sebepten dolayı yapılması da vardır. Yasaklanmasına gelince kesinlikle caiz değildir.”¹⁹¹ İmam Mâlik ve Mâlikî mezhebi âlimlerinin genel görüşünü onun sünnet olduğudur.¹⁹² Medresenin görüşü sünnetin erkeklerden daha zorunlu olduğudur. Onların delili Ümmü Atiye hadisidir. Kadınların sünneti caiz ve müstehaptır, zorunlu değildir.¹⁹³

3.7. Senegal'deki Miras Uygulaması ve Medresenin Miras Hakkındaki Görüşü

Senegal'de İslâm hâkim dindir. Ancak devlet laik bir devlettir. Senegal'de pozitif hukuk mirasta da örfî hukuk uygulanır. Senegal'de kanun yapısı Medeni kanun

¹⁹⁰ Eyyüp Said Kaya, “Mâlikî Mezhebi”, 27/527.

¹⁹¹ “Que dit l'islam à propos de l'excision ? - Dr Ahmad LO”, haz. Fatawas Dr Mouhammad Ahmad LO.

¹⁹² Nidâ Ebû Ahmed, *Hukmü'l-İslâm fî hitâni'l-benîn ve'l-benât ahkâm ve'l-fevâid*, 57.

¹⁹³ “Medresenin Kadın Sünnetine Dair Görüşleri”, haz. Dioulde Lame.

çerçevesinde kurulmuştur. Ancak örfler, örfî idaredir. Özellikle büyük şehirlerde bu durum geçerlidir. Onların miras sorunları üzerinde büyük etkileri vardır. Senegal medeni kanunu Fransa medeni kanunundan çok etkilenmiştir. Bu kanun Senegal mahkemelerinde miras konusunda hükmedilen esas kanundur. Senegal medeni kanuna göre “zorunlu miras” ilkesi kabul edilir. Yani vefat eden kişinin terekesinden bir parçayı yakın akrabaların elde etmesi onların hakkıdır. Ölünün idaresi diye tabir edilen isteklerden de hakları vardır. Genellikle eşi ve çocukları kapsayan bu yakın akrabalar “ayrılmış verese” ismiyle bilinirler. Bazı durumlarda vefat edenin babasını da kapsar. Senegal medeni kanunu “zorunlu miras” kavramını kabul eder. Yani yakın akrabalardan bazılarının vefat eden şahsın iradesiyle onun aleyhine zikredilmiş tercihlere bakılmaksızın vefat edenin mirasından pay almaya hakları vardır. Ancak Tivaouane medresesi, medresenin kurucusu Şeyh Hacı Mâlik Sy'nin Kevkebü'l-Münir kitabında zikrettiği gibi İslâm şeriatının meşru kıldığı şekilde ve Mâlikî mezhebi fıkına göre dağıtılır.¹⁹⁴

Senegal'deki Müslümanların oranına göre genellikle çoğu miras meselelerini İslâm şeriatine uygun olmasını seçerler. Tereke, daha önce geçen sınırlı pay esasına göre sınırlı akrabalar arasında paylaşılır. Eşler, çocuklar, babalar ve kardeşler gibi yakın akrabalara payların ayrılması, her sınıfın farklı paylarının ayrılmasıyla gerçekleşir. Fakat Senegal'de bazı aileler terekenin devlet tarafından pozitif kanunların yani herkese eşit pay uygulanmasıyla paylaşılmasını tercih ederler. Örnek olarak İslâm'da erkek için iki kadının payı, kadın içinde erkeğin yarım payı vardır. Senegal kanununda erkek ile kadın arasında bir ayırım olmayıp aralarında herhangi bir fark olmadan eşit bir şekilde paylaşılma esası uygulanır. “2. madde de: ayırımları ortadan kaldırmak ve bütün vatandaşların kanun önünde eşit olmaları, kadın ve erkeğin eşit olması zorunludur. (7 madde, 4.fırka)”¹⁹⁵ Bu hükümlerin Senegal yerel kanunlarından farklı olduklarına işaret etmek gerekir. Öyle ki bazı ailelerin veya toplumların miras dağıtımını konusunda farklı kanunlara tâbi olmaları mümkündür.

3.8. Yer Fıstığı Tahılının Zekâtı Konusunda Medresenin Görüşü

Yer fıstığının zekâtı İslâm'da vacip olan zekât çeşitlerinin bir parçası sayılır. Zekât hak eden Müslümanlar üzerine dini bir görevdir. O sadakalar kapsamında olan bir

¹⁹⁴ Hacı Mâlik Sy, *Dîvânü'l-Hâc Mâlik Sy*, 87.

¹⁹⁵ “Droit Sénégalais” (05 Haziran 2023).

mükellefiyettir. Hak eden, muhtaç ve fakirlere dağıtılmak amacıyla maldan ve mülkten alınır. Yer fıstığının zekâtının bağlantısı, onun zekât hükümleri altına girmesinden kaynaklanır. Mal varlığından bir parça olduğunda naslar ve fetvalar onun zekât hükümleri altına girdiğine icma eder.¹⁹⁶ Genel olarak zekât uygulanması niyet ve kurallar yükümlülüğüne dayanır. Bazı faziletli kişiler yer fıstığında zekâtın vacip olmadığına dair fetva verdikten sonra Şeyh Hacı Mâlik Sy yer fıstığının zekâtının vacip olduğunu vurgulamıştır.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Said b. Ali b.Vahf el-Kahtânî, *ez-Zekât fî'l-İslâm fî dav'il-Kitâb ve's-Sünne* (es-Suûd: Merkezü'd-Da'vetü ve'l-İrşâdü bi'l-Kasb, 2010), 1/17.

¹⁹⁷ Hacı Mâlik Sy, *Dîvânü'l-Hâc Mâlik Sy*, 269.

SONUÇ

Tivaouane Mâlikî medresesinin hakikatini öğrenmek için kaynaklar ve kitaplar arasında bitirilen bu ilmi çalışma tamamlandığından dolayı Allah'a hamd ederiz. Bu bir süre devam eden ilmî çalışmadan sonra araştırmacı özet bir neticeye ulaşmıştır. O da şunlardır:

1- İlmî çalışma esnasında Tivaouane Mâlikî medresesinin Senegal'in kendisine ihtiyacı olduğu şartlarda kurulduğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla insanlar da her taraftan ona teveccüh etmişlerdir.

2- Tivaouane Mâlikî medresesi Senegal'in her tarafında Mâlikî fihhının yayılmasında büyük katkı sağlamıştır. Bu tam yüzyılda mezun ettiği nesillerden elde ettiği paydır.

3- Medrese Mâlikî fihhî eğitiminde onlara has olan ve onlara dayanarak ders işleyecekleri kitaplar telif etmemiştir. Eğitim faaliyetlerinde Arap devletlerindeki klasik Mâlikî âlimlerin eserlerinden faydalanmışlardır. Ancak Mâlikî metinlerle sınırlı kalmamışlar dünya genelinde özel ve sivil eğitim kurumları olan medreselerde okutulan eserlerden de istifade etmişlerdir. Yine medrese programlarında okutulan eserlere bakıldığında eklektik bir eser seçimi yapıldığı görülmektedir. Bu yönüyle şarktan garba tüm sünnî medreselerde okutulan eserlerle bir paralelliğin olması bize medrese geleneğinin anonimleştiğini göstermektedir.

4- Çalışma sırasında Mâlikî medresesinin bütün gücüyle Mâlikî fihhını hayatın bütün alanlarında ve kendisinden ayrılan şubelerinde yaymaya çalışarak daireyi genişletmesi ortaya çıkmıştır.

5- Tivaouane Mâlikî medresesi Senegal'in her tarafında en önemli ilmî medreselerden biri sayılmaktadır. Bu da öğrencilerini fakih ve âlim olarak mezun eden eğitim programıyla öne çıkmasından dolayıdır.

6- Bu çalışma sırasında Mâlikî medresesinin işin ehli, ileri gelen birçok âlimi bir araya getirdiği ortaya çıkmıştır. Günümüze gelince durum önceki gibi sayılmamaktadır. Zira medrese âlimleri önceki zamandaki gibi ilme önem vermesi açısından eksiktirler.

7- Senegal hükümeti yerel ilmî medreselere resmî medreselerden daha fazla hürmet ettiği ortaya çıkmıştır.

8- Medrese âlimlerin ihtilafına girmez. Çalışmalarını Mâlikî mezhebi üzerine bina eder.

9- Tivaouane medresesinin Senegal'deki okullar ve yerel medreselerle güçlü bir ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır.

TAVSİYELER: Araştırmamız sonucunda şu hususları öneri olarak sunabiliriz:

1- Medrese eğitim teknikleri konusunda günümüz asrına ayak uydurmaya çalışmaktadır. Bu öğrencinin mezun olduktan sonra direkt iş pazarına girmesine imkân sağlayan modern ilimlerin müfredata eklenmesi gerekir.

2- Medrese hükümetin kendilerini tanınması için çalışmalıdır. Bu mezun olanların onaylanmış diplomatlar taşımasına yönelik bir çabayı içermelidir. Bu kazanım onların devlet görevlerinde yer almasına ve yüksek idarî makamları elde etmelerine imkân sağlar.

1- Medrese Senegal çevresine uygun bütün toplumsal ve iktisadî meselelerde fetva kitapları telif etmeye çalışmalıdır. Çünkü ithal edilen fetva kitapları kaleme alınırken dikkate alınan çevrelerin farklı olmasından dolayı Senegal ortamına uygun değildir.

KAYNAKÇA

- Abdullah Ahmed Caccâ. *el-Umde fî irâbi'l-Bürde Kasîdeti'l-Bûsirî*. Dâru'l-Yemâme li't-Tab'i ve'n-Neşr, 1. Basım, 1423.
- Abdullah Cup el-Mâlikî. "Cühûdü'l-medreseti'l-mürîdiyye fî hidmeti Mezhebi'l-Mâlikî", 2011.
- Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb. "İmâmü'l-Haremeyn, Cüveynî". *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 8/141-144. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Abdülaziz Sâlim Ahmed Muhtar el-İbadi. *Târihu'l-bahriyye'l-İslâmiyye fî'l Mağrib ve'l-Endülüs*. Beyrut: Dârü'l Nahzatü'l Arabiyye, 1969.
- Abdülfettâh el-Ğanimî. *Mevsûatü'l -Mağrib el-Arabî*. Kahire: Mektebetü Medbûlî, 1994.
- Abdülkâdir Muhammed Seylâ. *el-Müslimûn fî's-Senegâl: Me'âlimü'l-Hâdir ve Afâku'l-Mustağbel*. Katar: Riâsatü Mehâkimü's-Şer'iyye ve's-Şüûni'd-Dîniyye fî Devleti Katar, 1986.
- Ahmed eş-Şükrî. *Eşhâ'l-ulûm ve etyabü'l-haber fî sîreti's-Şeyh Ömer*. Ribat: Ma'hedü Dirâseti'l-İfrikiyye, 2001.
- Ahmed Lo. *Tecrübetü'l-medârisi'l-Kur'âniyye's- Senegâliya fî ta'lîmi'l-luğati'l Arabiyye (Medresetü Kôkî Nümûzec)*. Ma'hedü'l Hartum el-Düveli, 2012.
- Ahmed Teymur Paşa. *el-Mezâhibü'l-fikhiyyetü'l-erbaa ve intisârahâ 'inda cumhûri'l-müslimîn*. Kahire: Lecnetü Neşri'l-Müellefâtî't-Teymûriyye, ts.
- Ahmet Muhtar Lo. "Eserü'l-merci'iyeti'l-Mâlikîyye fî istikrâri'l-müctemeâtî's-Sûdânî'l-Ğarbî". *Mecelletü'l-Ulemâi'l-Afârika*.
- Ahmet Özel. "Mâlik b. Enes". *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 27/506-513. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Alâeddin Dorğu. "Ekberü ma'hed fî ğarb-i İfrikiyye". www.aa.com.tr. 2023. Erişim 05 Eylül 2023. www.aa.com.tr
- Ali Ndaw Ali Ömer. *el-Tahtîti't-terbevî li-tâ'lîmi'l-Arabî'l-İslâmî fî's-Senegâl beyne vâki ve'l-me'mûl fî'l-fetrât*. Sudan: Câmîatiü Ümmü Durmân el-İslâmiyye, 2009.
- Ali Tûrî. "Nâfizâ ani's-Senegâl". *Mecelletü'z-Ziyâ* 20 (2011).
- Aljazeera. "Harekâtü'l-Felâh el-İslamiyye". www.aljazeera.net. 2023. Erişim 05 Eylül 2023
- Âlûsî, Nûmân Mahmûd. b. Abdüllâh, Ebu'l-Berekât Hayrettin el-. *Cilâü'l-ayneyn fî mühâkemâti'l-Ahmedeyn*. Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1981.
- Âmir Samba. *el-Edebü'l-Senegâlî'l-Arabî*. Cezâyir: eş-Şerikâtü'l-Vataniyye li'n-Nasri ve't-Tavzîh, 1987.
- Aşmavi, Abdülbârî. *Metnü'l Aşmâviyye fî fikhî'l-Mâliki*. Küveyt: Dârü'l-Ziya li'l Neşri ve't-Tavzîh, 1. Basım, 2014.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el. *Târîhu Bağdâd*. Beyrut: Dârü'l-Ğarbî'l-İslâmî, 2002.
- Bekrî, Şeyh Mustafa el-Hâdî. *Kavâfilü'l-Hucec ve eseruhâ fî intişâri'l-Mezhebi'l-Mâlikî fî İfrikiyyâ*. Sudan: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-İfrikiyyâ, 2016.
- Cürti Sise. *es-Senegal ve Sekâfetü'l-İslâmiyye*. Kahire: Dârü's-Şemsi'l-Ma'rife, 1989.
- Doctor Hâdî Cüf. *Münâverü's-sudûr bi-hakâiki'l-ma'rife ve'l-yakîn*, 2014.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Amel-i Fâsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/25-27. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ebû Abdillâh, Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî. *el-Müdevvene*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1994.
- Ebû Medyen Şuayb Taw. "el-Ârif billâh Ebû el-Muhâmid eş-Şeyh Ahmed Bamba Bâkke". www.arrabita.ma. 2023. Erişim 05 Eylül 2023. www.arrabita.ma
- Ebû Medyen Şuayib Tiyâo el-Ezheri et-Tübûvi. *Târîfü Kitâbi'l-buğyeti'l-mürîdîn ve ğunyeti'l-müsterfidîn*, 1432.
- Ebû Ubeyd el-Bekrî. *el-Mesâlik ve'l-memâlik*. 1992: Dârü'l-Ğarbî'l-Endülüsî, 1992.
- Ebû'l Hayri, Abdu'lilahi Cavara. *Ma'hed Koki Beyne'l-mâzî ve'l-hâzir*. Mektebetü'l Senegal, 2019.

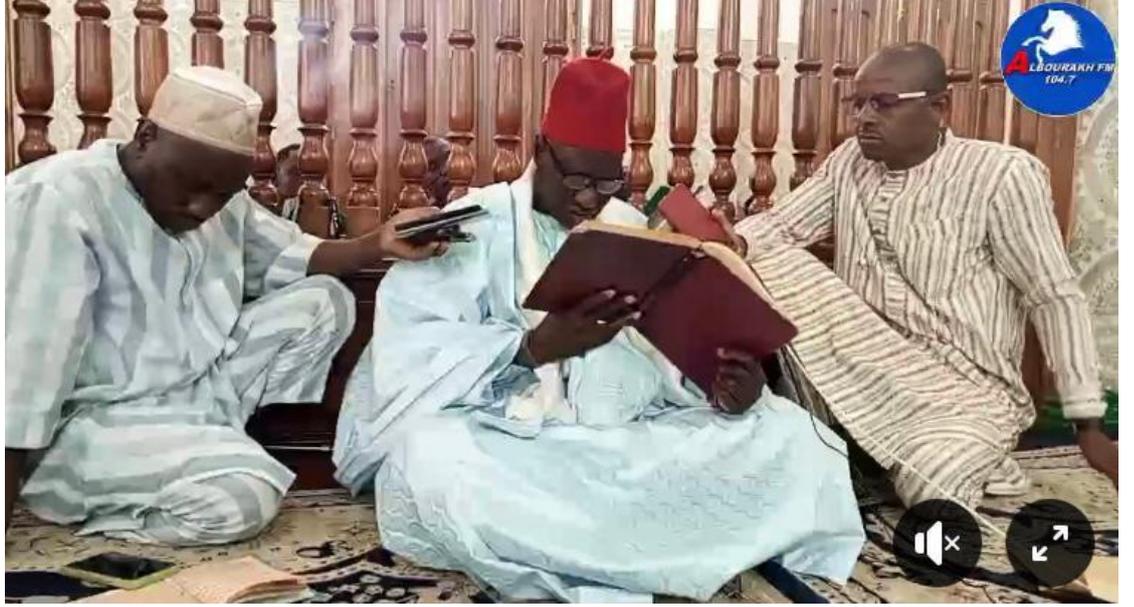
- Ebu'l-Abbas Şemsettin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekir İbn Hallikân. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'î'z-zamân*. Beyrut: Dârû's-Sâdir, 1972.
- Er, Rahmi. "Tuğrâ". *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 41/339-341. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Eyyüp Said Kaya. "Mâlikî Mezhebi". *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 27/519-535. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Gazzî, Necmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Âmirî el-. *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkıbi a'yâni'l-mi'eti'l-âşire*. Beyrut: Dârû'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1997.
- Ğarnâtî, Muhammed b. Ahmed b. Cezî el-. *el-Kâvâninü'l-Fıkhiyye*. Filistin: Mecelletü'l-Câmiatü'l-İslâmiyetü't-Dirâsâtî'ş-Şer'iyye, 2015.
- Hacı Mâlik Sy. *Dîvânü'l-Hâc Mâlik Sy*. ed. Seringn Babakar Mbey. Senegal, 2006.
- Halvetî, Ahmed b. Muhammed es-Sâvî el-Mâlikî el-. *es-Şerhu's-şagîr alâ Akrebi'l-Mesâlik li-Şeyh Derdîr*. Dârû'l-Meârif, ts.
- Hasan Kâne el-Fütî. "Kâdi Ömer Fâl 1555-1639 fi'z-zâkirâti himmeti't-türâsi'l-İslâmî ve'l-edebi'l-Arabî fi's-Senegâl". *www.justemilieu.sn*. 2023. Erişim 04 Eylül 2023. www.justemilieu.sn
- İbn Âşir, Ebû Muhammed Abdülvâhid b. Ahmed b. Alî b. Âşir el-Endelüsî el-Fâsî el-Ensârî. *Tenbîhü'l-hullân 'ale'l-i'lân bi-tekmîli Mevridi'z-zamân*. Fas: Dârû'l-, Hadîs li't-Tab'ı ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 2005.
- İbn Useymîn. "حكم مشاهد تلفاز، أهل الحديث والأثر". *www.alathar.net*. 2006. Erişim 13 Eylül 2023
- İbn Zeydân, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdurrahmân eş-Şerîf el-Hasenî. *İthâfû a'lâmi'n-nâs bi-cemâli aḥbâri ḥâḍıratı Miknâs*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2008.
- Kahtânî, Said b. Ali b. Vahf el-. *ez-Zekât fi'l-İslâm fi dav'il-Kitâb ve's-Sünne*. es-Suûd: Merkezü'd-Da'vetü ve'l-İrşâdü bi'l-Kasb, 1. Basım, 2010.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-Mü'ellifîn*. Beyrut: Mektebetü'l-Musennâ, 2015.
- Mahlûf, Muhammed. *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fi tabakâti'l-Mâlikiyye*. Beyrut: Dârul-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1424.
- Mâmî, Muhammed Muhtar Muhammed el. *el-Mezâhibü'l-Mâlikî*. BAE: Merkezü Zâyid li't-Türâs ve't-Târîh, 1. Basım, 1422.
- Mehdî Sâtî Sâlih. "Dârâtü tahfizi'l-Kur'âni'l-Kerîm fi's Senegâl". *Dirâsâtü İfrîkiyye Mecelletü buḥûs nisfi seneviyye* (1990), blm. *Dirâsât İfrîkiyye*.
- Mehdî Sâtî Sâlih. *el-İslâm ve tedâhü'l-sekâfât fi's-Senegâl*. Hartum: Dâru Câmiatü İfrîkiyye'l-Âlemiyye, 2006.
- Muhammed b. Şeyh Muhammed Yuhzih b. Abbas el-Mâlikî. *Minenü'l-Bâkî'l-kadîm fi sîreti'ş-Şeyhi'l-hadîm*, 1385.
- Muhammed Cûf İbn Tefsîru Baba el-Berniyü. *A'lâmü'l-Hudâ bi-gayri İfrîkiyye*. Senegal, 1. Basım, 1999.
- Muhammed Ebu Zehra. *Mâlik Hayâtüh ve asruh*. Kahire: Dârû'l-Fikri'l-Arabî, 1. Basım, 1946.
- Muhammed Ebû Zehra. *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*. Kahire: Dârû'l-Fikri'l-Arabî, 1. Basım, 2007.
- Muhammed Faye. *el-Hâc Mâlik Sî Hayâtüh ve afkâruhü'l-İslahiyye*. Senegal: Câmiatü'l-Minnesota el-Amriki Far'ü Senegal, 2021.
- Muhammed İbrâhîm Ali. *Istîlâhu'l-mezheb inde'l-mâlikiyye*. Dubâi: Dâru'l-Buḥûs li'd-dirâsâtî'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1421.
- Muhammed Kîbâğî. *et-Ta'limü'l-âm fi's Senegâl fi dav'il-bedîli'l-cemâhirî*. Akâdemiyetü'l-Fikri'l-Cemâhirî, 1. Basım, 2006.
- Muhammed Muhtar Cey. "Lügâtü'l-Arabiyye ve's-Sekâfeti'l-İslâmiyye fi ğarb-i İfrîkiyya (es-Senegal Nâmüzü-Ziyyen)". *www.essada.info*. 2023. Erişim 05 Eylül 2023. www.essada.info

- Mustafa Cûm. *Suûbâtü tâ'lîm ve teallümü'n-Nahvi ve's-SAarf fi'l-medârisi'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye fî Senegal ve turuku ilâciha*. Câmiatü İfrîkiyye'l-Âlemiyye, 2020.
- Mübârekpûrî, Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm el-. *Tuhfetü'l-aḥvezî şerḥu Câmi'î't-Tirmizî*. Beyrut: Dârü'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 2008.
- Naci Bolay. "Ahdarî". *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 1/508. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Nidâ Ebû Ahmed. *Hukmü'l-İslâm fî hitâni'l-benîn ve'l-benât ahkâm ve'l-fevâid*, ts.
- Osman Anjâ. *es-Sîretü'z-zâtiyye li'l-Şeyh Hacı Mâlik Sî Beyne Yedeyk, Dirâse Tahlîliyye ve'l-Münekkaha*. Kahire: Dârü'l-Muqaṭṭam, 2011.
- Osman Bâr'âmâyâ Bârî. *Cüzûru'l-Hadârâ'l-İslâmiyye fi'l-ğarbi'l-İfrîkî*. Kahire: Mektebetü'l-İskenderiyye, 2000.
- Osman Câ. *Ticâniyye fi'l-Edebi's-Senegâlî'l-Arabî*. Pâriş: Harmattan, 2017.
- Ömer Muhammed Salih el-Fülani. *es-Sekâfetü'l-Arabiyyetü'l-İslâmiyye fî ğarb-i İfrîkiyye*. el-Mucelled el-Arabi, 2007.
- Özdemir, Mehmet. "Yûsuf b. Taşfîn". *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 44/31. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-. *A'yânü'l-'aşr ve a'vânü'n-naşr*. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsır, 1988.
- Saîd Ca. *Senegal'in Kuzeyindeki Yerel İlmî Meclislerde Mâlikî Mezhebi Fıkhi Eğitim-Öğretimi: "Bokidiawe" medresesinin metodunu değerlendirme ve analiz çalışmasıdır- 1990-2015*. Melezya: Uluslararası İslami Üniversitesi-Malezya, 2019.
- Saîd Ca, Muhamed Tâhir el-Misâvî. "el-Fıkhü'l-Mâlikî, el-İntişâr ve't-Tetavvur". *Mecelletü'r-Risâle* (2019).
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es. *el-Ensâb*. Beyrut: Dârü'l Fikri, 1. Basım, 1998.
- Senego.com. "Cet incroyable anecdote sur « Ndiol Fouta » et son père Mame Abdoul Aziz Sy Dabakh". 24 Kasım 2018. Erişim 21 Temmuz 2023. www.senego.com
- Sibtî, Ebu'l-Kâsim Muhammed b. Ahmed eş-Şerif es. *Şerhu'l-kasîdeti'l-Hazreciyye fi'l-urûz ve'l-kavâfi*. Dımaşk: Dârü'l-Beyrûtî, 2007.
- Sîdî Abdülmâlik. "Câmiatü Bîri'l-İslâmiyye Kurûn mine'l-Atâi'l-ilmî". *islamonline.net*. 2023. Erişim 05 Eylül 2023
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es. *Buğyetü'l-vu'ât fî ṭabaḳâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât'tır*. Suriye: Dârü'l Fikri, 1. Basım, 1979.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es. *Elfiyye'tü's-Süyûtî Nazmü'd-Dürer fî İlmî'l-Eser*. thk. Abdulmuhsin İbn Muhammed el-Kasim, 2021.
- Şeyh Abdullâh Ba. *Evvelü dâiyeti Süninkî İştHERE fi'l-Ğarb*, 2013.
- Şeyh Abdülaziz Sy el-Dabak. *Evdahu'l mesâlik fî târif bi-hayâti ve menâkibi's-Şeyh el-Hâc Mâlik Sy*, 1981.
- Şeyh Ahmed Ticânî el-Hâdî Türe. *Tahrîru'l-akvâl fi's-Senegal*. Kahire: Dârü'l Muqaṭṭam, 1. Basım, 2009.
- Şeyh Ahmed Ticâniyye Sy. *Mechûlü'l-Ümme's-Senegâliyye*. Senegal: Mektebetü'l Senegal, 1. Basım, 1961.
- Şeyh Musa Kumrâ. *Eşhâ'l-ulûm ve etyabü'l-haber fi's-sîreti'l-Hâcc Ömer*. thk. Ahmed Şûkri. Rebât: Ma'hedü Dirâseti'l-İfrîkiyye, 2000.
- Şeyh Omer Câbî. *el-Mezâmînü't-terbeviyyetü's-sûfiyye inde's-Şeyh Muhammed Mansûr Sih*, 2019.
- Şinkîti, Muhammed Emîn eş. *el-Vasîd fî Terâcimi Üdebâ-i Şenkîti*. Kahira: el-Müessesetü's-Suûdiyye, 4. Basım, 1409.
- Şuayb Keybi. *Devru'l-mürîdiyye fî tersîhi'l-mezhebi'l-Mâlikî fi's-Sûdânî'l-Ğarbî*. Senegal: Cemâetü'r-Ravzî'r-Reyâ, 2019.

- Şuayb Tişao Ebu Medyen. *Min ishâmi'l-ulemâi's-Senegâl fi hidmeti'l-fikhi'l-Mâlikî*. Libya: Merkezi'l-Buhûs-i ve'd-Dirâsâti'l-İfrikîye, 2013.
- Şükrü Özen. "İbnü'l-Kâsım". *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 21/103-104. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Tilimsânî, Makkarî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-Makkarî et. *Nefhu't-ţîb min ğuşni'l-Endelüsî'r-raţîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Ĥaţîb*. Beyrut: Dâru's-Sâdir, 1988.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez. *Siyeru a'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şeyh Şuayb el-Arnâtüt. Beyrut: Müessesetür'r-Risâle, 3. Basım, 1985.
- Ziriklî, Hayreddin ez-. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'i-Malâyîn, 3. Basım, 2002.
- أستاذ محمد فاي، أستاذ عبد اميغ، أستاذ محمد الأمين انياغ، أستاذ محمد كبيي. "تم هذا العنوان من مقابلة صوتية"، 2023. Erişim 07 Temmuz 2023
- Senarab.sn. "Alâkatü's-Şeyhi'l-hadîm maa züamâi't-Turûki's-süfiyyeti's-Senegâliyye". 2023. Erişim 06 Eylül 2023
- www.dawa.center.com. "Dâra Kôki". 2023. Erişim 05 Eylül 2023
- "Droit Sénégalais". 05 Haziran 2023. Erişim 04 Ağustos 2023. docstore.ohchr.org
- www.marefa.org. "es-Senegâl-el-Ma'rife". 2023. Erişim 03 Eylül 2023. www.marefa.org
- "Hocaların Seçimi". haz. Dioulde Lame. Yayın Tarihi 15 Eylül 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=nBJcFPvn2j8>
- Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmiyye ed-Dirâsetü's-Şer'iyye*. "Hukmü Kırâeti'l-hâid li-Kur'âni'l-Kerîm" (2005).
- SenePlus. "«Laafa» Le Grand Pedagogue a L'éternel". 09 Kasım 2019. Erişim 21 Temmuz 2023. www.senepus.com
- "Medrese Görevli Hocalarının İhtiyaçlarını Görür". haz. Dioulde Lame. Yayın Tarihi 15 Eylül 2023. https://www.youtube.com/watch?v=InWpEAPLO_o
- "Medresede Niçin Klasik Kitapları okutulmuyor?" haz. Dioulde Lame. Yayın Tarihi 15 Eylül 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=TPqEAlLRkY>
- "Medreselerde İbadetler Mecbur mudur?" haz. Dioulde Lame. Yayın Tarihi 15 Eylül 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=IilZ43TS78w>
- "Medresenin Cemaatleşmeye Dair Görüşleri". haz. Dioulde Lame. Yayın Tarihi 15 Eylül 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=Z8kknNK4xOQ>
- "Medresenin Devletle İlişisine Dair". haz. Dioulde Lame. Yayın Tarihi 15 Eylül 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=UO2OtO-tHYo>
- "Medresenin Kadın Sünnetine Dair Görüşleri". haz. Dioulde Lame. Yayın Tarihi 15 Eylül 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=v0vnPxi01Fo>
- "Medresenin Kızların Eğitimine Bakışı". haz. Dioulde Lame. Yayın Tarihi 15 Eylül 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=olW9M1hRibs>
- "Medresenin Musikiye Karşı Görüşleri". haz. Dioulde Lame. Yayın Tarihi 15 Eylül 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=KXv-NTNxb8Q>
- islamqa.info answers. "Müteahhir Dönem Müteşeddit fakihlere göre Kadın-Erkek İhtilati Haram mıdır?" 2010. Erişim 23 Temmuz 2023. <https://islamqa.info/ar/answers/145916/>
- "Prière grande mosquée de Dakar : le sermon de l'imam Alioune Moussa Samb". haz. LERAL NET - LERAL TV. Yayın Tarihi 22 Nisan 2023. www.youtube.com
- "Que dit l'islam à propos de l'excision ? - Dr Ahmad LO". haz. Fatawas Dr Mouhammad Ahmad LO. Yayın Tarihi 26 Aralık 2020. www.youtube.com
- "Şeyh Ebû Bekr Sy Hasâisü hilâfeti ve alâkâtihi bi-muâsırîhi". *Mecelletü'd-Dirâsâti'l-Arabiyyi'l-İslâmiyye*.
- "Talebelerin Kayıt Şartları". haz. Dioulde Lame. Yayın Tarihi 15 Eylül 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=2MQuV0V06sE>
- "www.islamweb.net". *İslamweb*. www.islamweb.net/ar/fatwa/39632

“XAM SA DINE N°22 / Papa Makhtar Kébé : ‘Daan yi nek ci niak diouli, ak niak diouli ci wakhtou wi...’” haz. Papa Makhtar Kébé. Yayın Tarihi 28 Haziran 2021.
<https://www.youtube.com/watch?v=DJbfKrfezyE>

EKLER

Medresede örnek bir ders halkası

Öğrenciler ders dinlerken